ІВАН ФРАНКО.

414/72

НА ЛОНІ ПРИРОДИ

І ИНШІ ОПОВІДАНЯ.

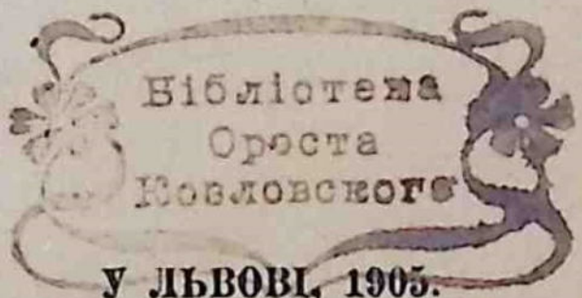

У ЛЬВОВІ, 1905.

З друкарні Наукового Тов. імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ЛЬВІВСЬКИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

УЧБОВА
БІБЛІОТЕКА
ЛДУ
ім. Ів. Франка

Каб. французької
ЛДУ ім. І. Франка
Інв. № 392336

ЗМІСТ.

	стор.
На лоні природи	1
Микитичів дуб	15
Яндруси	34
Дріяда, уривок із повісти	56
Щука	77
Odi profanum vulgus	87
Мавка, лїтня казочка	118
Під оборогом	126
Мій злочин	151
У столярнї, із моїх споминів	161
Поединок, зимова казка	186
Поки рушить поїзд	192
Сойчине крило. — Із записок відлюдка	199

Б[illegible]А
ф[illegible]

На лонї природи.

Бистро шумить і грізно беть ся о каміне ріка Стрий, перепливаючи срібною гадюкою в три скрути невеличке гірське село Н. А понизше села четвертий, найкрутїйший скрут. Ріка перехопила півперек усю вузеньку долину, на якій лежить село. З одного боку беріг пологий, рінь та мізерна левада, з другого гора так і нависла камяними ребрами над рікою, а вода з усею силою беть ся о ті ребра і гризе-гризе їх до споду, крутить ся, а далї втишуеть ся, заспокоюеть ся і творить широкий, глубоченний вир. Синїеть ся тут прозора вода, гуляють по нїй червонопері кленї та швидкі плотицї, палаючи іскрить ся сонце та слїпить очи.

Повисше вира Стрий розлив ся широко, за те й мілкий там брід, яким іде й громадська дорога до Н. Хто хоче їхати до села з низу, мусить через той брід. Лїтом, коли вода мала, то воно й нїчого, ледви по колодки засягне, а коням лиш троха повисше колїн. Але коли вода велика після дожджу, то не дай Господи туди пускати ся! Не то що вода глубока на броді, але бистра така,

рве каміне з під ніг, котить камяні брили з гори і дуже легко може перевернути віз. А в такім разї прощай ся з душею! Понесе просто в вир. Правда, перед виром стоїть скісно поперек усеї ріки ряд великого каміня: немов здоровенні барани гуськом через воду йдучи полягали тай закаменїли, а об їх хребти гнївно беть ся хвиля та вкривае їх величезними шапками білої піни. Але в повінь того каміня не видно, тільки страшенний шум і клекіт дае знати, де воно лежить, а як вода ще більша, то вже без шуму котить ся поверх нього, тільки один одноцїльний водяний вал, а понизше такаж водяна долина з гребенем піни означують те місце, немов поріг при входї в бездонний вир.

Одного прекрасного лїтнього дня високо вже підбило ся сонце над тїсною Н-ською долиною; високі гори довкола, покриті чорним смерековим лїсом, немов дрімали на спецї, дихаючи горячим смоляним запахом. Село оддалїк тонуло в якійсь синїй памороцї. Від ріки тягло сьвіжим духом, холодною водяною парою. На верхах гір лисих та ясно-зелених пестрим рядном порозкидали ся турми овець; тужливо і протяжно лили ся звуки вівчарської трембіти, лунаючи від верха до верха. З темної лїсової гущавини на той звук відликаеть ся иншій, різкий голос — то ріг скотаря, а в перестанках, мов тонесенька струна десь глубоко під землею ледви чутно зазвенить — то металевий дзвоник на шиї у корови, що десь у лїсї на плаю пасеть ся. І все те, бачить ся, зовсїм не переривае великої тиші, не бентежить супокою природи. Тілько Стрий не то шумить, не то журчить принадливо, котячи по каміню свої кришталеві води, — так, бачить ся, і просить тебе ску-

пати ся в своїх хвилях, осьвіжитись і набрати ся нової сили.

Не в якій иншій, а в такій власне цїли йшли до вира два молоді, сьвіжі й веселі паничики в ясних, лїтнїх жакетиках та в соломяних капелюхах з невеличкими, рівними крисами та з широкими трибарвними стяжками, що опоясували трохи не весь наголовач. У старшого за ту стяжку заткнуте було сойчине крило, у молодшого якась немудра, але рідка гірська квітка, трохи чи не той приземистий полонинський будяк, що зветь ся головатень і в день розпускае свою білу з великих невянучих платків квітку, а на ніч затулюе її. У кождого на плечі закинений був рушник, а у старшого, лїт коло сїмнацяти парубчака, також гарна, блускуча стрільба Лефоніівка. Йшли вони звільна, розглядаючи ся, хоч очевидно кождий глядів за чим иншим.

— Що за чудесний вид! — мимоволї скрикнув молодший панич. Він був роком молодший від свого брата, хоч ростом майже зовсїм догонив, коли навіть не випередив його. Очи його розбігали ся по нешпрокім, але роскішнім гірськім краєвидї, від тих овець, що немов красими рядами накидані були по полонинї, аж до синього кришталевого плеса вирового, що лежало перед ними і відбивало в собі і скісними пластами настобурчені сїрі та червоні скелї, і стежечку, що вила ся поверх них понад усею кручею, і темний бір, що підіймав ся ще висше над скелями і по стрімкому склонї гори пняв ся та підхапував ся чим раз висше аж під саму полонину.

— Що за чудесний вид, — повторив хлопець по хвилї, і широко, з повної груди дихнув пречистим повітрем, насиченим теплою парою, розігрітою в лїсї живицею та пахощами цьвітів

і скошеної десь на лїсовій полянї трави. Він, бачилось, бажав усїм своїм єством нассати ся тої краси, сьвіжости та живучої сили, якою тут дихала вся природа. Тим часом його брат бігав бистрими, синїми очима по рінистій порічинї, немов шукав чогось. Нараз став і зупинив брата.

— Пст, пст, стій, не рушай ся!

— Що таке? — запитав молодший.

— Кулик, кулик, он там між камінєм шниряє!

Він зняв стрільбу, наготовив її до вистрілу і почав підходити пташку. Але кулик мабуть не дурень був, бо хоч нїби й не дуже втїкав, а так тілько бігав собі поцьвіркуючи та головкою потакуючи, але все ховав ся по за настобурчене каміне так, що стріляти до нього було нїяк.

— Проклята бестія обережна! — прошептав зі злости панич.

— Та покинь ти його! — заговорив молодший. — Охота тобі тратити набої на таку дробину! От ходи, викупаємось, а опісля лїском підемо, та на поляну, та в ярок, то там певно щось більшого буде!

Але старший не слухав навіть тої бесїди, а тілько сердито та нетерпливокивнув на меншого рукою і далї з приложеною до лиця кольбою стрільби слїдив за куликом.

— І Бог його знає, що то за приємність мордувати таку бідну та нешкідливу пташину, — говорив тимчасом молодший на пів до брата, а на пів сам до себе. — От каню, яструба, орла, то що иньшого, до того я й сам охочий вистрілити. А то кулика! Нї з того пожитку, нї приємности. Мундзю, покинь! Ходи! — крикнув він голоснїйше, бо брат слїдячи за куликом досить таки далеко в низ понад ріку відбіг був від нього. Не знати, чи той крик, чи щось инше

сполошило кулика, досить що нараз він схопив ся і понад саму воду перелетів на другий бік Стрия.

— І чого ти гайвороне кричиш? — обрушив ся Мундзьо на меншого брата. — Бач, птицю сполошив! А я вже от-от мав вистрілити!

— Овва, велика здобич! І на що би вона тобі здала ся, хоч би й забив?

— А тобі що до того? На те, щоб забити! Коли бо ти нї, — аби тільки менї на злість зробити! Крикнув тай наполошив.

— Агій на тебе! Ще хто знає, чи я й наполошив, а він уже аж почервонїв, так розлютив ся! Фе, Мундзю, не гарно таким бути!

— Мовчи, дурню! — крикнув Мундзьо. — Що то, хто з нас старший, я чи ти? Яким правом ти будеш мене розуму вчити?

— Ну, ну, ну, гамуй ся, гамуй ся! Я тому не винен, що ти старший і такий дразливий. А ти вже зараз і: дурню! А що, як би я взяв тай розсердив ся на тебе? Бо скажи по правдї: який я в тебе дурень? Хоч ти роком старший від мене, але оба ми разом матуру здали, і ся тілько між нами рiжниця, що я маю пяту льокацію, а ти пятнацяту.

— О, вже мій Тоньо почав на своїх льокаціях їздити! — сердито буркнув Мундзьо і відвернув ся.

— Нї, анї не думаю їздити, а тілько кажу, що як би я був такий, як ти, то мав би право нагнївати ся на тебе. Але я не гнїваюсь, бо знаю, що ти се так сказав, спалахнув тай ляпнув!

Мундзьо йпов відвернений, а при остатнїм слові брата навіть плюнув і пробуркотів:

— Тьфу! Пята льокація й »ляпнув«. Що то за естетичне, що за гарне слово! Ляпнув!

— Ну, то нехай тобі буде: бовтнув!

— Ще красше. А ну, ще як инакше!

— Ет, тобі бо не догодиш! — на пів поважно, а на пів жартом сказав молодший. — Коли хочу докладно висловити те, що думаю, то мушу ж ужити такого слова, яке на мою думку найвідповіднїйше.

— О певно! І саме найвідповіднїйше: ляпнув! Ха, ха, ха!

— Ха, ха, ха! — засьміяв ся і собі молодший, рад, що хоч таким способом прогнав хмару з чола старшого брата, з яким хотїв у добрій злагоді викупати ся і пройти ся по лїсї, поки до обіду.

Поєднавши ся після невдалого польованя на кулика, брати якийсь час ішли мовчки. Вони звернули з дороги, що вела в брід ріки, і пішли стежкою по над беріг. Стежка була добре втоптана, — се була піша дорога через лїси та верхи правцем до Дрогобича. Вона вила ся в гору та в гору, попід лїс, височенною кручею по над виром Стрия, а там перебігши невелику цьвітисту сїножать губила ся в темнім смерековім борі. Паничі на тій сїножати покинули стежку і подали ся в низ стрімким берегом над ріку. Тут круча була вже низша, але все таки ще досить висока. Над самою водою висїла тут величезна скала, немов хата, вся вросла в камяну кручу, і тілько одним причілком вистирчала над водяну глубінь. Тілько що вершок тої скелї був рівний, мов величезний стіл. З берега по над тим столом звисали корчі лїщини та калини обпутаної диким хмелем, тиснуло ся бадиле високих гірських лопухів з білявим листем, дендерева, девятосильнику та ще якогось високостеблого зїля з пучками здорових жовтих квіток на вершку. З поміж них проглядували струнке та високі стебла мушки та

инших трав. Одним словом, куточок тут був затишний і так щільно захований, що ні зі стежки ні з леваді в низу не було його видно. Тоньо на однім із своїх природничих проходів відкрив сю скалу, і від тоді камяний її стіл став ся улюбленим місцем обох братів. Тут вони роздягали ся до купелї, з відси скакали з на півтора сяжня в низ у ріку, силуючи ся дістати ногою до дна води; тут Тоньо найлїпше любив сидїти з вудкою і ловити рибу. Побіч скали, тїсним камяним жолобом брати протоптали маленьку стежку, куди після купелї вилазили з води в гору; тудиж Тоньо й злазив, коли часом закладав у воду вершу на рибу, або в каламутну воду запускав узьмик.

— Гляди, гляди, який кленище! Уй-уй! Певно з на локоть задовжки! Ну, тай грубезний же! — прошептав Тоньо, стискаючи брата за рамя, коли оба стали на камені і поглянули в низ у воду. По самій поверхні гладкого, кришталевого зеркала звільна, поважно плила цїла череда невеличких кленів, а поперед неї мов патріарх один здоровенний клень, якого рідко удаеть ся рибакам видобути з глубоких, скалистих печер, у яких він жие.

— Ет! — сказав зразу з легковаженем Едмунд, але коли поглянув і сам побачив таку незвичайну рибу, пробудила ся в ньому мисливська жилка.

— Підожди, — прошептав він до брата, — я його застрілю. У мене стрільба набита, зараз буде наш.

— Не застрілиш! — шепнув Тоньо. — Шріт відбиваеть ся від води.

— Не бій ся, не відібеть ся. Не бачиш, як він верхом ходить, аж хребтове крило поверх води

виставляє. Я йому туди щоб хоч одно зерно шроту впакував, то певно буде наш.

Едмунд хвильку прицїлив ся й стрілив. Ревнули гори пятикратним відгомоном від вистрілу, бовтнулись у глубінь переполохані клені, тілько великий патріарх мов скажений почав крутити ся по версї, метати ся в ріжні боки, то поринаючи в глубінь, то знов виринаючи та хлипаючи раз по разу виставлюваним аж над воду ротом.

— Наш, наш! — радісно закричали оба брати і швидко кинулись роздягати ся, не спускаючи з очий незвичайного звіря.

— Гляди, куди він попливе, щоб дебудь у печеру не запхав ся! — кричав Тоньо, скидаючи жакет і камізельку за одним разом.

— Дивись, дивись, де він, мусимо його зловити! — кричав Мундзьо, скидаючи таки стоячи черевики.

— Пішов на дно! Нема! Не видно! — сумно говорив Тоньо.

— Он там, он там знов підійшов, — радував ся Едмунд, скидаючи сорочку. Нїжне, біле тїло як чистий алябастер заблищало на сонцї. Хлопець крихітку здрігнув ся, коли його обвіяв сьвіжий надрічний вітерець, але зараз скочив на край скелї, підняв у гору руки і зложив до купи долонї високо над головою, лагодячи ся скочити у воду.

— Стій, стій, не скачи! — скрикнув Тоньо також уже зовсїм роздягнений, — а то він перелякаєть ся і зовсїм утече.

— Куди має втїкати, коли пострілений?

— Адже бачиш, що мабуть легко пострілений, коли так дуже кидаєть ся. Ходїмо стежкою в низ і легенько випливемо на серед води, то може й заженемо його на брід і зловимо.

А клень мов скажений кидав собою посеред вира. Брати що духу зісковзнули ся в низ по вохкій скальній жолобині над воду і по тихо, Едмунд передом, а Тоньо за ним, поплили туди, де бовтав ся клень. Одно-однїсїньке зеренце шроту попало йому в нутро, але не прошибло пухиря; риба дуріла з болю, але не швидко мусїла подохнути.

— Сюди! сюди! Маю його! — крикнув Едмунд, ухопивши кленя обома руками. Клень заплюскотав і забовтав ся страшенно, і Едмунд не можучи вдержати його одною рукою, а не хотячи випускати, потонув ураз із ним у глубінь.

— Мундзю, Мундзю! — скрикнув переляканий Тоньо, але Едмунд не чув уже того крику. Тоньо бачив, як він у глубині боров ся з міцною рибою, таки не хотячи пустити її з рук. Без намислу пішов він нурця, щоб допомогти братови, коли в тім бачить — клень вирвав ся з Едмундових рук і погнав стрілою до берега, але Едмунд не випливав на верх. Що се таке? Чи зір омилює його, чи таки справді Едмунд мов камінь усе низше й низше спадає на дно? Тоньо бачить, як брат немов у одчаю махає руками, але се нїчого не помагає йому. Смертельна трівога проняла хлопця; він пригадав собі, що Едмунд часом дістає корчів у нозї, і що в водї такий корч чинить чоловіка зовсїм бозвладним. Що тут дїяти? Тоньо був добрий пливак і за себе не бояв ся, але чув, що потопаючий може легко враз із собою потопити й найлїпшого пливака, коли незручно взяти ся до його ратованя. Правда, у Едмунда волосе було досить довге, а за волосе найлїпше ратувати. Але що, коли він ухопить ратуючого брата руками і потонуть оба? Та дарма! Не було часу роздумувати, — Тоньо зібрав усю

силу і дав нурка. Не швидко здужав він дійти аж до дна, куди тілько що впав зомлїлий і напів уже неживий Едмунд. Він уже не махав руками. Тоньо вхопив його за волосе і одним скоком витяг на поверхню води, а потім піддержуючи лївою рукою його голову над водою, а правою рукою веслуючи, доплив щасливо до протилежного, рівного берега.

— Мундзю, Мундзю! — кричав він поклавши посинїлого брата на ріни, але Мундзьо не озивав ся, лежав мов неживий. У страшенній трівозї почав Тоньо трясти братом, обернув його лицем у низ і почав терти кулаками крижі, то знов пробував лоскотати по під пахи, але нїчого не помагало. В кінцї зачав лоскотати його в підошви і — о радість! — Едмунд ворухнув ногою.

— Живий, живий! — крикнув урадуваний хлопець.

— Мундзю, братїку! Прокинь ся! Озовись! — кричав він над вухом брата, не покидаючи що сили терти його груди й виски. В кінцї Едмунд отворив очи і сїв.

— Що зо мною? — прошептав він, важко переводячи дух.

— Ну, слава Богу! Слава Богу! — проговорив Тоньо.

— Що зо мною було? Як менї погано, — шептав Едмунд слабим голосом. — Ах, — скрикнув нараз і схопив ся на ноги, — тепер пригадую! Той проклятий клень потяг мене в глубінь. Я не хотїв пустити його. В тім нараз корч хопив мене в обі ноги. Ой! Як я перелякав ся, коли почув, що тону і не можу виплисти! То я топив ся, Тоню?

— А вжеж, що топив ся! Вже й на днї лежав, посинїлий як боз.

— Боже мій! І ти виратував мене?

— Ну, се й справдї слава Богу, що виратував. А то думав, що вже по тобі.

— Братїку! — скрикнув Едмунд і кинув ся обіймати та цїлувати Тоня.

— Ну, ну, нема за що дякувати, сеж обовязок, Мундзю, тонучого ратувати. Се кождий повинен зробити.

— Повинен! Се так, не перечу. Але чи кождий зробить? І тиж не бояв ся, щоб я й тебе з собою не потяг на дно? Аджеж знаєш, се лучаєть ся.

— Бояв ся, та не час було думати про те, коли бачу, як ти мов камінь ідеш на дно! Та що про се й говорити! Слава Богу, що минуло ся!

— А щож клень? Де він?

— Е, нехай йому цур та біс! Нехай його раки жруть, проклятого! Через нього ти мало смерти не пожив.

— Ну, отсе то й гарно було б, як би я його так і покинув, — скрикнув Едмунд.

— Мало смерти не пожив, а кленя таки не дістав. Нї, сього не буде! Вже коли на те пішло, то він мусить бути наш.

— Га, то ходїм, пошукаймо! — сказав Тоньо.

Не далеко треба було й шукати. Клень як полїно качав ся по при беріг, звільна вже крутячи ся та широко хлипаючи зївами. Едмунд завзято, з лютістю кинув ся на нього, вхопив за грубу голову і викинув на беріг. Потім скочив за ним, ухопив камінь і що сили вцїдив його в голову.

— А! от тобі за твоє! — крикнув він і його лице разом посатанїло, немов у нього під руками його смертельний ворог. — На! От тобі! І ще! І ще! — І Едмунд бив, кидав та ногами

топтав ту блискучу, сріблясту рибу, що в остатніх судорогах пищала та з відчаєм хлипаючи кидала ся по піску. З її рота виступала кров змішана з водою в виді кровавої піни; удар каменем розбив їй одно око.

— Мундзю! — крикнув з докором Тоньо, — що се ти робиш? Чиж то годить ся лютувати над бідним сотворінем?

— Ага! бідне сотворіне, — кричав задиханий Мундзьо не перестаючи катувати кленя. — Бідне сотворіне, а мене на дно потягло! Нї, замучу до смерти. Най знає.

— Алеж братїку! Уважай, що й воно перед хвилею було живе, здорове, веселе, гуляло собі і жити йому хотїло ся, аж тут нараз бух! Нещасте паде на нього! Аджеж і воно хотїло житє своє ратувати. Чим-же воно винно? Не воно тебе затягло в безодню, а ти його.

— Нї! — скрикнув Едмунд, — Я через нього тонув! Через нього! Не дарую йому! Се мій ворог і я вбиваю ворога! Гинь, собако!

І з тим словом він ще раз ударив кленя в голову так, що той тільки раз іще стрепенув ся і протяг ся непорушо.

Тоньо не міг дивити ся на се братове знущане над бідною рибою. Він кинув ся в воду і поплив на середину вира.

— Готов! — скрикнув Едмунд, — тепер не втече! На-ж тепер його тобі!

І розмахнувши рибою кинув нею мов полїном по водї. Тоньо підплив і вхопив кленя, переплив на другий бік, поклав його на беріжку в холод, прикрив лопухами, і знов поплив до брата.

Едмунд усе ще стояв на березї, голий, тремтячи всїм тїлом, мов від простуди. Його лице було бліде, зуби дзвонили мов у лихорадцї. Ота пім-

ста над нещасною рибою була якимось несьвідомим відрухом його глубоко потрясеного орґанїзму; той смертельний жах, який він почув був тонучи на дно вира, вибух тепер сим жорстоким учинком. Та потім його місце заняло якесь знесилене, обриджене до води і до всього окруженя. Тоньо швидше опанував своє зворушене і обернув ся до нього зі своїм звичайним, лагідним усьміхом.

— Ну, щож, підеш до води купати ся?

— Нехай їй чорт, тій водї, — сказав Едмунд, — гидко менї на неї й дивити ся! Аджеж там на днї смерть сидить! Менї вже в очи заглядала!

— Ну, се випадок! Сього більше не буде. Ходи!

Але Едмунд почув рапром страшну відразу від води, звичайну у всїх, що топили ся. Ледве-не-ледво наклонив його Тоньо, щоб хоч при березї обмив ся з піску, що поналипав на ньому. Ще труднїйше було наклонити його — переплисти на другий беріг, де лежала одїж. Усе тїло його проймала дрож, коли вступив по пояс у воду, і нї за що не хотїв пустити ся плисти, поки Тоньо не взяв ся плисти тутже біля нього, щоб у разї чого зараз ратувати його.

— Ну, чорт її побери, твою воду! — сказав він на другім боцї, сїчучи зубами. — Чорт її бери з її рибами і всїм! Не хочу анї знати анї бачити її! Остатнїй раз сьогоднї в рїцї купав ся, та й ще в такій скаженій, як отся!

— Бідний Мундик, — сказав усьміхаюои ся Тоньо. — Ну, тай нагналаж вона тобі страху, не приведи Господи! Та тільки я думаю: не зарікай ся! Хто знає, яка прийде потреба! А коли часом потопаючого побачиш? Усї зарїканя на бік, а кинеш ся тай ратувати меш.

— Хиба-би сестру... маму, тата тай — ну, тай тебе! А більше нїкого. Навіть Ґустка нї!

— Ха, ха, ха! От добрий брат, і старшому брату готов дати втопити ся. Ну, Мундзю, сього я по тобі не надїяв ся.

— От велике дїло! Знаеш, як казав Кохановский: Nie spodziewałem się tego — słowo jest człeka głupiego! Що ти не надїяв ся, то ще не рацїя, щоб я кидав ся, карк ломав, аби ратувати инших, а ще таких, що менї до них з родувіку байдуже. Хто знае, ти може надїяв ся, що я й ворога свого ратувати-му?

— Ну, певно — сказав поважно Тоньо.

— Нїколи! — пристрасно скрикнув Едмунд і полїз у верх жолобиною на скалу одягати ся.

Тоньо замовк. Йому якось важко зробило ся після сеї розмови з братом. Він переплив іще раз півперек вира, обмив ся добре і також вилїз із води. Самому не хотїлось купати ся. Він узяв із собою на гору й убитого Едмундом кленя, що вже задубів і лежав з широко роззявленим, кровавим ротом і з вибалушеними, також кровавими очима, немов наставив ся кричати з страшного болю і в тій хвилї захоплений був наглою смертю. Едмунд скинув оком на рибу, і йому зробило ся так якось погано, не то стидно, не то боляче на душі, що він увесь затремтїв і відвернув ся.

— Тьфу! — шепнув він, — заверни сю прокляту рибу в яку хустку, або хоч у лопух, нехай не дивлюсь на її роззявлену хавку. Гидко!

Микитичів дуб.

Давно се було. Не тілько часи ті, але й спомини про них замеркли вже в душі. Часом тілько, мов блискавка крізь пітьму, проблиснуть ті давні хвилї і навіють невимовну тугу на серце. Вони міняють ся, мерехтять, радість, страх, сьміх і сльози переплїтають ся в них, а память ледво може з тих поуриваних, безладних спогадок зложити живу, правдиву картину.

Я бачу себе маленьким, пятилїтнїм хлопчиною посеред цїлої юрми таких самих крикливих, веселих як і я сїльських хлопят. Лїто. На дворі тепло, сонце сипле огнем із погідного неба, але ми заняті забавою під шопою, в холодку, не чуємо спеки. Далї всї ми побігли на обору, поперелазили через перелаз (деякі навіть мов миши попересували ся крізь дїри в плотї) до сусїдного, Микитичевого саду. Тут дерев богато, холодно, і зїля всякого мов на пастївнику, і побігати є куди. Як ми любили бігати та бавити ся в тім саду! Але одно було в нїм найцїкавійше для нас і найпринадніїше, се величезний, з на сяжень у промірі грубий, високий і дуже конаристий дуб, що

немов зелена, кругла баня виднів ся з далека над нашим маленьким селом. Він стояв коло самої дороги, припирав до плота, і там у кутї, немов дїти сховані за вітцем, росли довкола його величезного пня широколисті лопухи, кропива та подорожник. Але з переднього боку, від стежки, місце було гладко витоптане, — тут ми найлїпше любили ховати ся перед дожджем, мов під безпечну стріху, тут були супокійні, бо місце було як раз на серед саду, одалїк від хат, так що нїхто на нас не сварив за крик або занадто охочу біганину.

А предметів до забави і місця до біганя було тут богато.

— Ану, хлопцї, ланцюхи плести! — кликне один, і зараз уся юрма розбігаєть ся по саду і рве подорожники, відриває цьвіти, а з мяких рурковатих стрілок робимо довгі-довгі ланцюхи, все досилюючи більше і більше огнив, поки долїшні не розірвуть ся від тягару всеї маси. Обвішаємо ся тими ланцюхами від ніг до голови, поспутуємо ся ними до купи в колесо і в ряд, і біжимо, біжимо доріжкою в низ садом, аж високі головки буряну та широке листе лопухів шевелить ся за нами.

— Гей, ґудзиків давайте! Що то, ми не жовняри? — кричить один, і всї покинули порозривані ланцюхи і пнуть ся між грубі лопухи, пригинають їх гильки і обривають головастий, гачковатий цьвіт білявої, оловяної барви, який так легко чіпляєть ся одежі. Ось з криком несуть у капелюхах цїлі купи головок, сїдають рядом під дубом на землї, а один припинає кождому за чергою по кілька ґудзиків до пазухи і кождого напоминає. »А добре менї справуй ся! Тепер ти оськовий!«

Вже ґудзики поприпинані. »Еб-тех!« кричить комендант — і всї встають. »Біґаць!« комендеруе далї, а сам пустив ся наперед, а за ним увесь ряд знов з криком летить у виз садом, затискаючи руками капелюхи на головах...

Але ось ми потомлені від довгого біганя.

— Ходїть сїдати! — говорить дехто слабший, задиханий, почервонїлий від спеки і втоми.

— Почекайте, і я зараз прийду! — кричить Митро.

— А ти куди біжиш? — кричимо за ним.

— Ідїть, ідїть сїдати, я вам щось принесу, таке гарне!

Ми посїдали, віддихаємо і ждемо Митра. Се був син Мельникової Анни, що коморувала в Микитича зі своєю молодшою сестрою, яку ми дїти звали Напудою — така звичайно ходила понура, гризка, розстрепіхана, нечесана та немита. Мати Митрова і Напуда були чужі в селї: ми не знали, відки вони прийшли до нашого села. Вони пробували по службах по сусїднїх селах, поки в старшої сестри не вродив ся хлопець. Тодї вона пішла до Дрогобича і наняла ся за мамку у Жида, а Митро ріс десь на вихованю в однім підміськім селї аж до пятого року. Тодї його мати покинула служити в містї і прийшла в наше село враз зі своєю молодшою сестрою та впросила ся до Микитича на комірство за відробіток. Ми хлопцї нераз наслухали ся дома багато бесїди про Мельникову Анну, — а навіть до Митра чули якесь потаємне обриджене за те, що він був байстрюк, а його мати служила у Жидів; оттим то ми й його вважали немов напів Жидиком.

При тім сама постава, вдача і лице Митра, все те надавало йому якусь дивну пїху, відрубну від иныших сїльських дїтий. Малий, під-

БІБЛІОТЕКА Інституту Франкознавства

садкуватий, чорний на лиці, з великими, витрі-щеними очима без блиску і живости, він звичай-но був найтихійший у нашій громаді, бігав по-ряд з иньшими немов з мусу, при перегонах усе лишав ся на самім заді, при всім і всюди дер-жав ся якось з боку, немов знав і чув сам, що він тут не свій, що тут не радо приймають його. А про те ніколи не відставав від нас, — тяг ся всюди, куди ми бігли, хоч по всьому видно було, що наші забави не дуже бавлять його. В усій його вдачі й бесїді було щось повільне, розлїзле, забудьковате, він усе виглядав мов прибитий і сонний, і се ще більше відпихало нас від нього. Але неприязни та сварки з ним у нас не було ніколи. Нї в чім він не супротивляв ся, що робили иньші, те й він, а в жадного з нас не було ніколи на стілько сьмілости анї серця, щоб зачепити, зобидити його. Так він і плентав ся поміж нами і по найбільшій части ми серед голосних дитинячих забав і зовсїм забували про Митра, хоч тут таки посеред нас і він крутив ся, сопів та дивив ся на нас своїми чорними, немов скляними очима.

Але часом, коли всї ми помучили ся і сидїли тихо, віддихаючи дебудь у холодку, Митро нечайно немов оживав, починав оповідати нам казки, а все такі страшні та понурі, що нераз не один менчий слухає, слухає його, мов причарований, і нї з сього нї з того розплачеть ся. В таких хвилях, коли довкола, всї сидїли тихо і трівожно слухали оповіданя, коли закляті царі, нещасливі дїти, казочні зьвірі та палаци пересу-вали ся немов живі поперед очима дїтий, Митро оставав ся все однаковий і говорив таким рівним та холодним голосом, що нам від того голосу ставало ще страшнїйше, і ми в білий день ми-

моволї тисли ся одно до одного, не сьміючи одначе перервати Митрову бесїду. І що найцїкавійше, Митро говорив таким поважним тоном, описував усякі дива так докладно, зупинював ся на всякій дрібницї так довго, немов усї ті страшні історії сам бачив та пережив. Часом і пісні співав, але ті пісні, звичайно якісь короткі, однотонні уривки, морозили нам кров у жилах; ми блїдли, дрожали і не сьміли рушати ся, слухаючи його глухого, не зовсїм приємного голосу.

— Відки в тебе такі співанки та байки? — питали ми нераз.

— Тїтка навчила, — відповідав коротко Митро.

Се він про Напуду говорив.

І тепер ми сидїли мовчки, чекаючи Митра. Ось він волоче ся повільно горі садом і несе в руцї кілька галузок »песього молока«, за яким, видко ся, бігав аж у низ берегом над потік, де на піску росли його цїлі купи.

— А ти нащо се нарвав? — крикнув до нього один хлопець. — Кинь се геть, то нечисте зїлє. Татуньо казали, що сього не годить ся рвати.

— Тихо! — відповідає холодно Митро. — Сїдайте довкола, щось вам покажу.

Ми посїдали довкола, а Митро в серединї.

— Ви знаєте, що в тім зїлю в серединї?

— Песе молоко, — відповіли ми. — Ади, лиш розірви галузку, зараз потече.

— Нї, се не песе молоко, — відповідає поважно Митро, — се кров.

— Чия кров?

— То був такий кріль і мав три сини. А кріль поїхав на війну, а сини були маленькі ще, а при них лишила ся лиха мачуха. А кріль каже

до неї: Памятай менї, абись менї моїх синів доглядала, абись їм давала молока та хлїба пшеничного з медом, бо як верну а їх не застану, то біда твоя. А як той кріль поїхав на війну, то був там три роки, а як прийшло ся вертати назад, то він їде через міст, а на мостї його кінь спотикнув ся і зломив собі ногу. А кріль став тай каже: Ов, щось буде зле. Певне вже нема моїх синів. Але тут чує, з під моста співає щось:

Виїдь, виїдь, крілю,
На червонім коню!
Твої сини порубані,
Під тим мостом закопані.

Кріль зазирає під міст — нема нїкого, тільки на однім місцї, на піску поросло богато зїля, — от такого. Кріль зачав те зїлє рвати, а з нього зачала капати кров. То тодї кріль пізнав, що се його синів кров, і закляв те зїлє. »Зїлє, зїлє, — каже, — не показуй ти людям, що се кров у тобі, але показуй, що молоко«. І від тодї як хто вирве се зїлє, то йому здаєть ся, що то в нїм молоко, а тото кров. А дивіть, я вам зараз покажу, що то кров.

Ми тремтїли і дивили ся на Митра. Він узяв тонесеньке сухе стебельце, зігнув його в маленький, подовгастий перстїнь, і послинив так, що слина стала плївкою на цїлій дірцї перстеня; потім підпустив у ту плївку соку з песього молока і ми побачили від разу, як по плївцї з слини розливали ся ріжнобарвні колїсця, які чим раз більше переходили в червоний, кровавий колїр. Нас проняло морозом, а Митро спокійно, своїм однотонним голосом, мов забувши все довкола почав співати:

Виїдь, виїдь, крілю,
На червонім коню,
Твої сини порубані,
Під тим мостом поховані.

— Митре, Митре! — почув ся ось-ось за нашими плечима хрипливий, немов гробовий голос. Ми трохи не скрикнули всї з переляку і в одній хвилї обернули ся за голосом. За плотом стояла Напуда.

Напуда була дївчина лїт несповна сїмнацяти, низька також чорна на лицї, з плоским носом, низьким, чолом і такимиж великими та мутними очима, як і в Митра. Я нїколи не бачив її веселою, говіркою, не чув від неї жарту анї пісні, не видав її пристроеною, як иньші сїльські дївчата. Все понура та мовчазлива, вона ходила мов сонна, а останнїми часами стала ще понурійша. Ми дїти навіть боялись її по троха, і коли здибали ся з нею на дорозї, все обминали її мовчки, немов ось-ось ждали від неї якогось лиха. Але причиною того страху не були її поступки: вона нїколи не сказала нїкому й лихого слова, тільки та її понурість, мовчазливість та забитість, що виразно малювала ся на її невродливім, буцматім та троха піганистім лицї, в її очах і лїнивих, мов за напасть рухах. Усе те відражувало від неї не тілько нас, дїтий, чутких на всяку дрібницю, але й старших. Нїхто не сказав про неї нїколи й одного слова без якоїсь відрази та погорди, хоть і злого нїхто не міг про неї сказати. Правда, нїхто не допитував ся, як вона зросла і як жие тепер, відки походить ота її забитість та заляканість, а раз похопивши назву »Напуда«, кождий тою згірдною назвою

збував усе, не додивляючи ся, чи під тою згірдною назвою і під тою відразливою поверховністю не бється, не тремтить та не мучить ся живе, людське серце, що бажає щастя і життя не згірше всякого иншого. Тай чи є в наших селян час і вмілість розбирати се все, а особливо там, де людина, загукана та забита довгими літами недолі і приниженя, від малку погорджувана, поштуркувана та висьміювана стягаєть ся сама в собі, корчить ся мов проколений слимак та ховаєть ся тривожно з усім, що виявлювало би в ній живого чоловіка? І я пізнав, правда, по довгих літах, що такою людиною була Напуда.

— Митре, чи ти тут? — кричала вона з-за плота. — Ходи сюди.

Митро встав, якось швидше і живійше, ніж звичайно, і пішов до перелазу, що виходив на вулицю. Перелїзши пліт він підбіг до Напуди. Вона була одягнена зовсім так, як звичайно, в грубій, зрібній, брудній сорочці і мальованці, без хустини на голові. Вітер розвівав її давно не заплїтані чорні коси, в яких де куди стриміли стебла соломи. Вона взяла Митра за руку і не говорячи з ним нічого пішла долї вигоном у поле.

А ми все ще сидїли під дубом, не рушаючи ся, а серед нас лежала купка »песього молока«, що її принїс Митро. Аж по добрій хвилї ми, так сказати, протверезили ся і почали знов свої забави.

— А не знати, куди вони пішли? — сказав один із нас.

— А побіжім лише за ними, подивімо ся.

— За Напудою? — сказав котрийсь з якимось острахом у голосї. — Хиба не знаеш, що вона чарівниця?

— Та що, ми з далеку, — сказав другий. — Ходїм на вигін.

Ми вилізли на вигін і побігли в низ, а потім звернули на поле, в той бік, куди пішла Напуда з Митром. Але на полі ми не могли знайти нікого, і набігавши ся доволі по дорозі вернули над вечером назад до дому.

Другого дня по обіді я сам якось бавив ся на оборі, стругав копанички до санок, коли в тім крізь пліт із Микитичевого саду зазирає Митро. Він дихав дуже швидко і ледво-ледво прошептав до мене.

— Івасю.

— Га? То ти, Митре?

— Я. Знаєш що? Іди до хати та винеси менї хліба, а великий кусень. Мамі нині не стало.

Митро не перший раз просив у мене хлїба. Я не питав ся його більше, тілько побіг до хати. На щасте мама вийшли були до города, а то би певно були насварили на мене, на що беру такий великий кусень хлїба. Але йдучи коло стола я побачив, що мама напекли бульбяних малаїв (пляцків без тїста), і не надумуючи ся, уломив мимоходом пів одного (»скажу що я з'їв. А що-ж то, хиба я не годен?« мигнула в мене думка), і побіг з тим усїм до Митра.

Яким дивним, невимовним поглядом зирнув він на мене, ховаючи за пазуху хлїб і малай! Менї стало чогось і любо і страшно...

— Треба бігти! — шепнув він і щез.

— Куди, Митре? — запитав я, але Митро не чув уже мого запитаня.

При полуденку поміж иньшою бесїдою наймит Микола, вічно сердитий на всїх і все, сказав спльовуючи:

— Або от!... Здибає мене ось Анна, та що в Микитича коморує. »Чи не видїв ти, мой, моеї

дівки? « Тьфу на тебе, маро, — менї старому ще за її дівками пантрувати?...

— Або де-ж її дівка подїла ся? — запитала служниця Марина.

— А дїдько її — Дух сьвятий при їджіню — знае. Десь як учора щезла, тай таки й дома не ночувала. Ні відшукати, ні відпитати.

— Гм! Певно то... вже — пробуркотїла Марина, наливаючи з великого кітлика борщ. Я не міг зрозуміти, що то таке »вже« ; більше про се не було бесїди, так що я й не дізнав ся, що робить ся з Напудою. Аж ось вечером, як уже худоба прийшла з паші, чую — крик на вигонї, плач, сварка. Всї ми, хто був у хатї, повибігали подивити ся, що там таке. На вигонї вже стояли люди, охали, зацитькували та вговорювали когось.

— Що тут таке? Що таке? — питали ся люди збігаючи ся з усїх боків.

— Та от Анна хлопця трохи не обезвічила.

— Здуріла жінка та бодяками хлопчища, — аж бідному плечі кровю підплили.

Я протиснув ся крізь громаду, щоб поглянути на все.

— Я його, шибеника, на смерть забю, — кричала Анна, вимахуючи цїлою вязанкою бодяків. — Я його в дим до гори ногами повішу! Най скаже, де тамтота плюгавиця подїла ся!

— Та як він вам скаже, коли не знае? — уговкували Анну жінки.

— Ага, не знае? Злодїй один; не бійте ся, він добре знае! Нині бігав увесь день нїт-вісти куди! Чуеш менї, ти пришку! — грозила вона Митрови. А він, бідний притулив ся до одної жінки і стояв ні живий ні мертвий; здавало ся, що не бачив нїчого, не чув, тілько хвиля від хвилї хлипав.

— А йди-ж ти, Анно, йди! — заговорив старий Прокіп, найстарший дїд у нашім селї, — чи ти вдуріла, чи тобі й той розум виплив, що-сь його не мала? Та так дитину скарувати, га!

За плечима Анни стояв Микитич і мовчки дивив ся на все.

— Та ви би, куме Микитичу, не дали їй, — загомонїли жінки.

— А що кумови Микитичови до мене тай до мого хлопця! — закричала Анна. — Може то його?... Права не мае!.. Що схочу, те з ним зроблю!

Микитич скривив ся, мов перець розкусив.

— Та не дуже я й кваплю ся, — сказав він осьміхаючи ся на силу, якось прикро, — не дуже я й кваплю ся мішати ся в твое право! Роби собі про мене з ним, що хочеш!

Він пішов. Настала хвилева мовчанка.

— Ходи до хати, ти драбе один! — крикнула Анна і вхопила Митра за руку.

— Не піду, ти мене забеш! — сказав Митро таким твердим та рівним голосом, немов сьвято був переконаний про се.

— Анно, — загомонїли жінки, — май же розум! Що дитина винна, за що будеш бити його? Фе, стидай ся.

— Ти сама стидай ся, богачко зателепана! — закричала Анна. — А я чого-б мала стидати ся? Я чень мати своїй дитинї, — я вибю, я й помилую!...

І Анна взяла Митра за руку і повела до дому. Він не плакав, не кричав, не опирав ся, — тілько раз обернув ся і поглянув по людях, але таким поглядом, що менї стало від нього страшно, страшнїйше, пїж від його казки.

— За що вона хлопця вчепила ся, чого від нього хоче? — питали ся деякі люди.

— А от десь дівка поділа ся, а він буцім то знає, де вона.

— Ба та чого дівка втекла?

— От дурна! Адже знаєте, їй уже час приходить. Певне боїть ся сестри тай того сумлінника Микитича...

— От говоріть, говоріть: дурна! — сказав один чоловік. — Мала вона свій розум у голові, але затовкли, зацьмали. Господи, що тота дівчище не натерпіла ся за свій вік! Та як тут не вдуріти хоть би й наймудрійшому! Адже як би я вам зачав розповідати, то й до рана не переповів би.

— Но, но. ти оповідачу мій, знов розбалагурив ся, — задріботала його жінка. — От ходи до дому! Не видиш, які хмари сунуть, дождж буде!

Всї люди поневолї озирнули ся на захід. Над Дїлом зависла страшенна синява, в якій щось клекотїло мов у кітлї і що хвиля блискало. Від Дїла потягав вітер, та такий холодний, мов з над ледового поля.

— Ов, на щось погане заносить ся! Не дай Господи граду.

— Ну, то-то би працї збавило, Христе единий.

— Але-ж бо й справдї, де тота дівка подїла ся? — закинув хтось. — Чи не вдуріла та не потекла ся де в лїс родити? Адже в таку хвилю вона заковязне в ночи. Піти би пошукати.

Люди балакали, стоячи на вигонї і не розходили ся. Нараз із Микитичової хати почув ся страшенний писк Митра, що прошиб усїх до костий.

— Господи, справдї вдуріла жінка, замучить хлопця!

— Та чого ви тут стоїте як барани? Чому не йдете до хати та не віддрулите навіджену бабу від дитини? — заговорив грізно старий Прокіп. — Коли роздобула хлопця, то нехайжеж його годує! Не сьміє тепер мучити та катувати його.

— Е, хотїла би позбути ся завади! — сказав хтось.

Люди гомонячи поперли на Микитичову обору, але ще не вспіли ввійти в лїсу, коли на зустріч вибігла розхрістана та задихана Анна і крикнула трівожним голосом:

— Люди добрі, будьте ласкаві, біжіть у лїс, шукайте. Вона десь над Глубокою дебрею в яличках! Ледви признав ся той бахур поганий. Біжіть, людонькове, біжіть, — адїть, яка туча надходить, ще де бідї смерть буде, та потому скажуть на мене, що я вигнала її з хати!...

Баби обступили Анну і зачали з нею щось шептати, а чоловіки від разу побігли в лїс шукати за Напудою. Мене мама потягли до дому.

Не минула й хвиля від заходу сонця, а вже на землї залягла така пітьма, що я виглядаючи з хати крізь шибу бачив саме стілько, як коли-б шибу з надвору обліпив смолою. Тілько вихор завивав поміж углами та шарпав китицї з причілків хат. Хвиля від хвилї лопотїли грубі дождові краплї в вікно. Блискавки кровавим сьвітлом пороли пітьму, а громи потрясали хату, повітре і землю.

— Йой, Господи, що за страшна буря, — сказали мама прийшовши з надвору до хати. — Щось лихе буде. Я виразно чула, як під Микитичовим дубом щось стогне, але так жалісно та страшно, що менї волос у гору пішов.

В тій хвилї блискавка запалала на небі, загуркотав грім і з великим лускотом влетїла служниця до хати.

— Матїнко Христова, — скрикнула вона ледво дух переводячи, — то певно щось покутує під Микитичовим дубом, що так тяженько йойкае! Господи, як я вчула, серце в мнї застило, а воно все: »Йой доленько моя! Йой дитинонько моя! Йой жите мое непросьвітне!...« Так як ось за вмерцем заводять.

Усї, кілько нас було в хатї, вибігли на двір, не вважаючи на вихор, громи та блискавицї. Ми підійшли аж до Микитичового плота, але крім шуму бурі, що термосила могутнїми конарами дуба, не чути було нїчого. Ми вернули назад до хати.

За добру хвилю надійшли тато з слугою: вони бігали оба в лїс, лазили по яличках та зломах, але не могли надибати анї слїду Напуди. В якімось понурім, темнім страсї лягли ми спати. Про Напуду бесїдували тілько шептом. А тим часом дождж мов із цебра жбухав на землю, а блискавицї коли не коли мов огняні змиї прорізували пітьму та відбуркували ся далекими громами.

На другий день сонце зійшло весело на погідне небо. Буря минула, не наробивши великої шкоди, тілько все відсьвіжене по довгій спецї зеленїло ся, простувало ся, блищало благодатними краплями дожджу, немов сьміло і радісно хапало ся до нового житя.

З ранку було ще холодно, але скоро сонце обігріло троха повітре і просушило росу, ми дїти зібрали ся до забави. На нашій оборі зійшла ся цїла громадка дїтий, хлопцї й дївчата з усїх хат. Тілько Митра не було.

— Ну, то Митро набрав учора від матери! Певно нині не може ходити, — сказала одна дівчинка.

— А ви чули, як учора щось під дубом йойкало? — запитав я.

— Нї, не чули. Або то щось йойкало?

— Адже мама чули, — відповів я, — тай он Марина. Ще як лиш зачало гриміти, — наші ще тоді не повертали були з лїса.

— Ану, ходїм, подивімо ся, що там таке?

— Нї, не треба йти — сказала дівчина боязко. — Татуньо казали, що як де що йойкае по ночи, то там нечисте місце. Як хто на нього стане, то йому нога всохне.

Але хоч і як ми бояли ся подібних казок, якими нас лякано від малку, то все таки цїкавість перемогла. При тім се-ж було в ясний день, тато тут же на оборі рубали дрова, тай під дубом було так гарно, зовсїм не страшно. Ми зібрали ся на відвагу і пішли під дуба.

— Та чого ви боїте ся? Адїть, тут нема нїчого, ходїть, — кричав один хлопчина, біжучи передом. Але нараз поховз ся, мало не впав, зирнув під ноги, і став мов задеревілий.

Ми не бачили з разу зміни на його лицї, аж коли вчинили ся біля нього, то й наші очи знехотя звернули ся в те місце, де поховз ся Михайло. І ми всї хвилинку стояли мов одеревілі з перепуду. На тім самім місцї, де вчора Митро показував нам кров крілївських синів зачаровану в песьому молоцї, тепер стояла цїла калюжа правдивої людської крови.

— Йой, кров, кров, татуню! — зверещали ми раптово, кинувши ся рядом утїкати з саду.

— Що там, що там? Дух сьвятий з вами! Що таке? — закричали тато підбігаючи до перелазу.

— Кров, кров, цїла калюжа! — кричали ми зо страху.

— Де кров, де? — питали тато перелазячи в сад.

— А он там під дубом!

Тато пішли оглянути показане місце і пробуркотїли:

— Ну, певно якесь нещасте!

А далї до нас:

— Дїти, побіжіть но, закличте сюди Микитича, Прокопа тай своїх татів, хто є дома.

Дїти порозбігали ся.

— От знов біда готова бути! Ще не дай Боже чого, комісія з'їде, протоколи!... А все через того сумлїнника!

Люди посходити ся питаючи, що стало ся? Тато показали їм калюжу крови.

— Ну, що-ж, — відізвали ся деякі з людий, — певно тхір по ночи курку з'їв, а ви зараз людий скликаете!

— Так? — скрикнув старий Прокіп. — Ой, певне, що тут курку з'їджено, але яку? Ось подивіть ся сюди!

Прокіп стояв обіч і люди ззирнули ся на нього. Він своїм закованим костуром почав шпортати землю, відважив одну дернину, другу, вишпортав троха глини, люди зирнули і ахнули. Деякі почали хрестити ся.

— Господи, помилуй грішну душечку. Отто! отто! — гомонїли люди.

З під глини визирало посинїле, запухле личко дитини. Микитич поглянувши на нього закусив зуби і страшно-страшно поблїд.

— А де тота... Напуда? — крикнув хтось із людий. — Знайти-б її! Де вона?

В тій хвилї один хлопець закричав троха оподаліk на стежці.

— Що там знов таке? — загомонїли люди.

— Слїд, нанашку, слїд по стежці!

— Біжіть за слїдом! — сказав Прокіп. — Чень її знайдете, коли ще бідна жива, ночувавши вчорашню ніч на дворі.

Побігли люди за кровавим слїдом у низ Микитичевим садом. Далї, далї, в низ садом, у беріг, — аж ось не стало слїду. Люди зупинили ся.

— Ну, а тепер куди? — запитав один.

— Тихо, чуєш? — шепнув другий.

Усї завмерли. Тихо, тихо, мов десь з під землї чути було важке, болюче стогнане.

— Господи, се певно вона! От тут у деберцї! Ходїм, може ще живу душу виратуємо!...

Нїколи не забуду того страшного, болем, жахом і грижею спогаженого лиця Напуди, коли її вивели з деберки. Її волосе було все замулене болотом, на руках слїди крови, одїж уся мокра і заталапана.

— Даруйте менї жите! Даруйте жите! — благала вона тих, що її вели.

— Ходи, дурна, адже тобі нїхто нїчого не робить. Ходи до хати.

— Нї, я не піду до хати! Він мене забе! Господи, він мене забе.

— Хто такий? Який »він«?

— Я вже знаю, який. Нї, не піду! Радше в могилу.

— А на що ти дитину задушила?

Напуда мовчала. Привели її між людий, але вона з переляку і болю не могла стояти на ногах, упала на землю. Людям не стало серця допи-

тувати її. Післали по комісію до міста, а Напуду завели до хати, таки до Микитича. Швидко з'їхала комісія: судія і жандарм. Напуду закували, взяли дитину і поїхали.

Довго ще потім балакали наші люди про неї. Вона в суді признала ся, що задушила дитину, але хто був батьком дитини і по що вона задушила її, того ні за що не хотїла сказати. Хотїла потім і сама скочити в воду, але вона так дуже бояла ся води — не скочила. Її судили в Самборі. Микитич, Анна, мої тато і ще кілька людий ставали за сьвідків. Дали їй пять лїт, але ті, що бачили її на розправі, говорили, що з неї ледво тлїнь була, певно довго не подихає. А малий Митро нїколи вже не виходив з нами бавити ся. Від коли взяли пани його тїтку, що одна може любила його щиро, від тоді він став іще більше понурий, лїнивий та відлюдний. Він рідко виходив із хати і я рідко видав його. Часом тілько, коли була гарна погода, я зазпраючи крізь пліт до Микитичового саду, бачив Митра під дубом. Він заслинював стебло, підпускав на плинне зеркальце краплину песього молока і вдивляючи ся в ріжнобарвні переливи острого плину співав мертвецьким голосом:

Виїдь, виїдь, крілю
На червонім коню,
Твої сини порубані
Під сим мостом поховані.

В осени мене віддали до школи, а коли я приїхав до дому на Різдвяні сьвята, вже я не застав Митра. Він умер на самої Покрови. Зараз по його погребі Микитич нагнав його матїр від себе і вона щезла з села не знати куди, так як не знати відки прийшла.

Житеві хвилї та вражіня швидко затерли в моїй памяти ті два дивні, сумовиті лиця, понурі та нелюдяні постатї двоїх молодих людий, скривджених долею і немов проклятих Богом. Та по довгих роках, коли й мене самого кинула доля в ту безодню, на дно суспільности, і змусила переживати хвилї, коли чоловік поневолї питае себе: по що я жию? чи варто жити, щоб приймати муку? — аж тодї вирнули в моїй памяти їх мученицькі, давно забуті лиця. Ось вони, ті парії людської громади, ті без вини винуваті! І вони живуть, мучать ся весь вік, без ясних споминів і без ясних надій, мов ті подорожні, що вийшли в дорогу в мрячний день і йдуть тою мрякою всю дорогу. Вони минають зелені луги, цвитучі левади, плодючі сади і многолюдні села, минають тисячі красот і радощів і не бачуть нїчого, — бачуть лише сїру мряку, сїрі стовбурі дерев та сїрі, непривітні лиця. І коли можна у них говорити про яке щасте, то воно хиба в тім, що не зазнали нїчого кращого і не мають за чим тужити. І згадавши те їх житє я почув докір у серцї, що посьмів рівняти свою долю з їхньою, і той гіркий докір був мов хіновий порошок хорому на пропасницю: він гіркий, але проганяе пароксізм.

Яндруси.[1])

— Владку, Начку, куди вас чорти носять?

— Лїзе один з другим, як лельом-полельом.

— Свинтухи! Кажуть, що о першій будуть на місцї, а отсе вже швидко другого бити-муть[2]).

— Дати їм у карк по разу, нехай учать ся додержувати слова.

— Споневіряти їм фронт.[3])

— Закобзати їх по під щеблї.[4])

— Заїхати їм між липки, щоб їм аж Войтко закапував![5])

Такі окрики і делїкатні вказівки чути було з великої, галасливої громади вуличних дїтий на одній із малолюдних вулиць Львова з полудня одного гарного осїнного дня. Дїти прирадили власне сього дня зробити собі спільний прохід на Пелчинські »гори« — на тернівки, печерицї, глоґові ягоди, при нагодї також на картоплї, морков, бруков, якої можна було »намухрати«[6])

---

[1]) В жарґонї львівських вуличників хлопцї.
[2]) Знач. буде бити друга година.
[3]) Набити по пицї.
[4]) Поштуркати по під ребра.
[5]) Ударити їх між очи, щоб їм аж місяць засьвітив.
[6]) Накрасти.

з сусїднїх засаджених піль. У Волецькім лїску мали розложити огонь, пекти картоплї та гриби. Загалом увесь пополудень, проведений на свободї, серед богатої осїнної природи, по словам головного ватажка Стефка, недавно прогнаного з варстату столярського термінатора мав бути »приємний, як сто чортів«.

Дїти посходили ся вже година тому назад, але не вирушали не вважаючи на наляганя деяких надто нетерпливих. Стефко, хлопчак уже майже під вусом, що держав провід над усею сею громадою виключно на основі своєї переможної фізичної сили, зупиняв галасливу »голоту«, допоки не зберуть ся всї учасники задуманої прогульки. Особливо були йому потрібні Владко і Начко, два брати близнюки, підростки в віцї по десять лїт, відомі задля своєї зручности та швидкости в ногах. Нїхто з усеї компанії не вмів лїпше від них упорати ся в огороді чи серед овочевих дерев, не здужав зручнїйше втїкати перед погонею, користати з найнезначнїйших і зовсїм несподіваних крївок і вертати з богатшою добичею. Тим то й не диво, що в очах Стефка, який на весь сей похід дивив ся чисто з практичного погляду, Владко і Начко були неминуче потрібні учасники і що він волїв цїлу годину видержати на місцї свою нетерпливу »галайстру«, нїж вирушати в поле без них.

Нарештї дожидані показали ся на закрутї вулицї, і їх привитано градом погроз, докорів та жартів.

— Деж ви, бахурня, так довго сидїли у дїдька? — запитав їх Стефко, коли вони порівняли ся з компанїєю.

— Мусїли ждати на обід. Войцехова рано була десь там на хрестинах, вернула аж о одина-

цятій і то вже під доброю датою[1]). То на сам перед поки нас обох набила, потім поки висварила ся з чоловіком, потім поки розпалила огонь і зварила бульби до борщу, то й перша минула.

— А за щож вас била?

— Або я знаю! — відповів байдужно Владко. — Се вже у неї щоденна встанова. Каже, що без її бухняків і різок ми не рослиб зовсім.

— А сьогодні — докинув Начко, лише блискучими оченятами зраджуючи свій внутрішній сьміх, — то вже бігме не знаю, за що ми дістали різкою, чи за котя, чи за молоко?

Вся компанія вибухла голосним сьміхом.

— Як то, чи може котя впїло молоко?

— Е, де там! — спокійно відповів Владко. — Котятище захорувало на живіт, мабуть від тих гнилих огірків, що ми ними нагодували його вчора. Радимо ся сьогодні рано оба: чим би йому допомогти, бо шкода, як би холера здохла. Каже Начко: »Тут нїчого не поможе, хиба тепла мінеральна купіль.« — »Бе, а деж йому у дїдька взяти того мінералу?« — кажу я. А Начко каже: »А молоко хиба не мінерал?« А я кажу: »Та вже мінерал, чи не мінерал, але то певне, що воно помагае на живіт, особливо коли тепле. Сама Войцехова нераз говорила.« А наша Войцехова, знаете, мае ґрайзлерню[2]), то й молока щодень купуе грубий гладущик, спарить і продае по півкватирці. І сьогодня так само. Спарила те молоко, відставила на бік, а сама забрала ся і пішла на

---

[1]) Підохочена, на підпитку.

[2]) Склепик з віктуалами і всякими річами для щоденного вжитку.

хрестини, а свого глухого Войтка посадила в с кле пику, нехай продае. А нам тілько того й треба було. Зараз ми хоре котя з печи, посмотрили йому живчик — овва, кепсько! Неодмінно треба лічити. Ану, взяв Начко за хвостик, я за голову, — котятище вам лише лапки розставило і тихо. Питаю я Начка: »А що, Начку, чи помалу зануровати, чи від разу?« А Начко каже: »Хто знае, може се наврочено, то треба від разу, щоб перелякало ся, то й уроки перелякають ся і втечуть.« Думаю собі: »Має рацію.« Як вам шубовснемо легесенько котя до молока, як котя від разу не мявкне мов скажене, як не вхопить мене пазурами за руку, я як не перелякаю ся і не стріпну рукою, а моє котятко все й затонуло в молоці, лише Начко держав за хвостик. Подержав хвилечку, поки бульки йшли, витягае, а котярва́ вам зовсім гола як бубен і напухла як бочка, лише пара з неї бухтить. Розуміеть ся, що нежива, бо молоко, пся кість, було ще майже кипуче, так що вся шерсть із нього облізла і лишила ся в горшку. »На маеш! — кажу до Начка, — отсеж ми й видохторували котятище!« — »Е, — каже Начко, — байка котятище, але що буде з молоком?« — »З молоком, — кажу я. — Іди, дурний, що має бути з молоком? Молоко стара процідить і продасть по півкватирці, але котярви шкода.« Почали ми сварити ся, чого більше шкода, чи молока чи котята, і пішли на суд до глухого Войцеха. Але поки ми йому витолкували, в чім діло, аж ось прийшла й Войцехова і побачила, що ми наробили.

Се Владкове оповідане, виголошене зовсім невинно і навіть подекуди патетично, від початку до кінця викликало ненастанні вибухи сьміху в усій компанії. Стефко аж за боки хапав ся. Навіть Начко стоячи з боку всьміхав ся добродушно не

стільки з самого оповіданя, скільки з радости задля успіху брата, який серед усїх вуличників мав славу дуже забавного оповідача.

— Ну, і щож, — запитав Стефко насьміявши ся до сита, — розсудила Войцехова вашу суперечку?

— Та нї, — відповів Владко майже з плачем. — Набити нас, що правда, набила порядно, але на Начкове запитане, за що властиво нас бе, за котя чи за молоко, дала йому по гамалику тай на тім конець. Але я все гадаю, що їй більше шкода котятища, бо молоко стара чарівниця справдї процїдила, певно ще сьогоднї продавати ме.

— Ото стара чарівниця! — залунали довкола окрики дїтвори. — Адже се хороба не молоко.

— Овва, не бійте ся! — відповів уговкуючи їх Владко. — Знає вона, що робити. Молоко ще раз переварить, змішає з чистим пів на пів і нїхто й не пізнає, що в нїм хоре котятище варило ся.

Всю компанїю безмірно забавило се оповіданє. Серед голосних сьміхів і жартів рушили всї під проводом Стефка до цитаделї, повторяючи між собою ріжними способами і з ріжними додатками Владкову повість про »котярву« та її оріґінальне лїченє. Тілько автори того веселого оповіданя, Владко й Начко, не приймали участи в загальній веселости. Вони йшли на чолї товариства, по обох боках Стефка, пильно вислухуючи пляну кампанії, який він уложив на сьогоднї і в якім на них припадали важні ролї.

— Знаеш що, Владку, — мовив Стефко нахиляючи ся на право, — ти підеш отам на кар-

тофлї. — А ти Начку — тут Стефко нахилив ся на лїво, — підеш на бруков.

— Нї, — відповіли оба одним голосом, — ми підемо оба разом.

— Але в такім разї лишимо ся без брукви! — скрикнув Стефко.

— Чорт бери бруков! Картофля старша від брукви. А коли тобі так хочеть ся брукви, то йди сам або пішли кого.

— Кого тут післати, коли все се такий дрібязок, а до того такі нездари! Найлїпше було б, як би так один із вас —

— Нї, про се нема що говорити, — рішучо заявив Владко, — я без Начка нїкуди не піду.

— І я без Владка сам не рушу ся.

Стефко знав не від сьогодня про сю дивну дружність обох близнюків, які, бачилось, тільки оба враз творили одну цїлу особу, одного зручного, догадливого та веселого хлопця, а розлучені хоч на хвилю тратили свою веселість, робили ся якимись неспокійними, розсїяними і недогадливими. Він іще раз пробував намовити їх, аби розлучили ся сього разу, бо йому дуже хотїло ся брукви, а сам був занадто великий боягуз, щоб відважити ся в білий день на крадїж.

— Правдиві з вас Лельом і Полельом, — мовив Стефко, плещучи їх обома руками по плечах. — Нїяким сьвітом вас не розлучиш.

— І не треба, бо ми один боз другого нї на що не здалі.

— Про мене йдїть оба разом, — мовив Стефко не знаходячи на се нїякої відповіди. — А з бруквою то вже ми якось дамо собі раду.

З шумом і галасом перебігла громадка обдертої, босої та замурзаної дїтвори через греблю Пелчиньского ставу і розсипала ся по корчах, що денеде покривали сумежні горбики.

Ожили сугорби від частих криків, вигуків та проклять, що дуже неприродно звучали в дитячих иноді устах. Але щож, львівська вулиця, се також свойого рода школа, де тон і словар для всїх однаковий і обовязковий.

— Владку! Начку! — гукав Стефко видрявши ся вже на верх горбика, з якого міг вигідно оглянути сусїдні поля.

Владко і Начко були вже біля нього.

— Ну, що, знаєте вже, куди маєте йти?

— Знаємо, знаємо.

— А уважайте гаразд! Там є й кукуруза.

— І кукурузи наломаємо.

— Тільки треба кляво шпанувати[1]), бо в кукурузї може кимати жолоб[2]), то щоб вас не заскочив.

— Не бій ся, нїщо нам не станеть ся! — скрикнули брати і побравши ся за руки пустили ся чвалом по спохові горбика в напрямі до поля.

— А знаєте, куди йти потім? — кричав за ними Стефко.

— Знаємо, знаємо! До Волецького лїска, — скрикнули в відповідь йому хлопці і швидко сховали ся в грядках засаджених високою кукурузою. Немов у воду канули в гущавину сутої, шелестячої зелені.

Стефко довго придивляв ся з гори, чи не побачить хоч якого слїду їх, але даремно. А про те поле засаджене кукурузою зовсїм не було таке широке, бо обіймало ледво десять грядок. А далї за кукурузою йшла ширша смуга картоплї.

— Де ті відміни могли подїти ся? — муркотїв сам до себе Стефко, даремно силкуючи ся

---

[1]) Добре глядїти.

[2]) Може лежати хлоп.

своїми міщанськими, підсліпуватими очима з далека проникнути в гущавину кукурузи.

— І що там ґуздрають ся так довго? Чому не копають картофель?

Але в тій хвилі перервав пасмо своїх думок і аж у долоні плеснув з диву. На протилежнім кінці картопляної нивки з посеред високих рядків і напів висохлої натини мигнула йому чорна, обстрижена голова одного з братів.

— Чи бачиш їх! Бухацькі[1]) душі! — скрикнув Стефко пронятий подивом. — Я думав, що вони ще в кукурузї, а вони вже все картоплисько спліндрували. Ну, не хотів би я слухати того, що зашіврає жолоб[2]), коли на своїй ниві побачить слїди їх роботи.

Та в тій хвилі пасмо Стефкових міркувань іще раз було перерване зовсїм несподіваним робом. Із посеред кукурузи вихилила ся кремезна, плечиста постава господаря і відрізала братам відворот. За пізно було ховати ся, бо властитель почав гукати:

— Тримай! Лапай злодіїв!

— Тримай! Лапай! — почуло ся в відповідь на сей окрик із ріжних сторін, із сусїднїх нив, де працювали господарі та господинї, а також із многолюдного тракту, що вів зі Львова на Вільку. Тїкати туди, се значило бігти в пастку, де кождої хвилї могли їх зловити. Хлопцї завагали ся.

— А тут ви менї, пташки! — заревів господар, наближаючи ся до братів з розпростертими навхрест руками, як хозяйка, що хоче зловити нараз дві курки.

---

[1]) Злодійські.

[2]] Говоритиме хлоп.

Хлопці виполошені зі своїх криївок схопили ся разом на рівні ноги і в першій хвилї немов задеревіли. Владко розігнав ся, щоб бігти до гостинця, але тут уже стояли люди звиблені криком, творячи немов формальний кордон. Він зупинив ся і нараз мов куля кинув ся до брата, що з поблїдлим лицем і закушеними губами все ще стояв на місцї, очима мірячи величину небезпеки. А господар звільна, з розхрещеними руками, червоний і грізний наближав ся до них.

— Разом на нього! Начку! Сип йому головою в живіт, щоб на місцї перевернув ся! — крикнув Владко, і оба брати, немов два камінцї викинені з одної праці, кинули ся до господаря.

Але перечислили ся. Замість утелющити його головами в живіт наскочили на міцні, жиласті руки, які від разу вхопили їх обох за обшивки.

— Ага, маю вас! — крикнув радісно господар і потрусив обома молодими злочинцями так міцно, що їм аж кости в карку затріщали і в очах замиготїло по сто сьвічок.

— Іще не маєш, песя твоя мать була! — запищав Владко, якому аж сльози станули в очах. — Начку, вали його головою в живіт, як то ти вмієш!

Начкови не треба було й говорити сього. Ледво став добре на землї по сильнім потрясеню, а вже уставивши свою коротко обстрижену голову як баран до боденя, з усеї сили вдарив господаря чолом під бік та напруго і несподївано, що сей аж зойкнув і лївою рукою вхопив ся за бік, випускаючи з неї Начкову обшивку. Але в тій же хвилї він голосно крикнув з болю і підхопив праву руку до уст: рука обливала ся

кровю з довгої, хоч і не глубокої рани, яку заподіяв йому Владко ножем у долоню.

— А щоб вас чорти побрали, прокляті бахурі! — закляв неборак на здогін братам, що втїкали з усеї сили, плюнув і зі стоїцкими супокоем виняв із за пазухи хустку та почав нею завязувати скалїчену руку.

А хлопцї тимчасом як вихор ускочили в кукурузу і тілько зашелестїли високим бадилем.

— Тримай! Лапай злодіїв! — загукали сусїди, що як раз надбігли на поміч пошкодованому господареви.

— Е, дїдька ви зловите, не їх, — мовив господар. — Навіть не трудїть ся. Нехай собі погуляють, уже я їм дам за своє.

І говорячи се він притримував зубами один конець хустки, щоб міг здоровою рукою завязати вузол на скалїченій долонї.

— Та що вони зробили вам?

— От бачите! Я вхопив їх обох за карки, думав собі: от дїти. Був би протрїпав їх троха тай пустив. А чорт їх знав, що се таке ще мале, а таке вже вправне в злодїйськім ремеслї. О, з них певно анї один не згине своєю смертю.

— Ну, ну, і щож вам зробили? — допитували ся сусїди, більше з цїкавости на штучку хлопаків, нїж спочуваючи шкодї властителя.

— Та ось бачите що! Один із того чортівського накоренку як мене стусонув головою в бік, під саме серце, то я мало не зомлїв. Здаеть ся, що там зломив менї пару ребер. А другий у тій самій хвилї вихопив якогось пиматок ґнипа та як фалатне мене по руцї, адїть, як закровавив.

— А! — закричали в один голос сусїди та сусїдки. — Отто дїточки! Бодай не выросли більші! Бодай їм батько повісив ся! Щоб і слїд

їх загинув! Ну, дивіть ся, люди добрі, що то тепер за поколїне виростає. Ісусе Назаренський, наверни їх десь не зломане карку, але не між народ християнський!

— А всьому винно те прокляте місто! — докинув один сусїд. — То правдиве пекло, де чорти плодять ся. Стягаеть ся туди всяка голота, як мурашки до гнїзда, а потому розлазить ся відтам і жити людям не дае! Чи городина, чи садовина, чи курка на оборі, чи що найменше, всього пильнуй, нїщо перед ними непевне!

Стара ненависть селян проти міста й міщан відізвала ся гучною луною серед усеї тої громади, і довго ще важкою хмарою над головами сеї громадки стояли проклятя та нарiкання на місто.

А пошкодований господар стояв тимчасом на серед своеї нивки, блїдий, але спокійний, і водив очима по загонах, оцїняючи руїну, яку заподіяли йому зухвалі вуличники особливо в картоплях та кукурузї.

— Ну, і згляньте ся, людонькове, скільки ті шельми наробили менї шкоди! — бідкав ся господар перериваючи безцїльні падьканя кумів і кумась. — На рипського б і не дивив ся. Ну, і скажіть, як тут чоловік мае жити при такім розбою? Аджеж се розбій у білий день! Але нї, я їм того не подарую. Я їм покажу, куди стежка в горох. Вони думають, що я буду за ними бігати по дебрах, як шалений. Нї, нехай собі летять, я їх віднайду в самім гнїздї. На щасте знаю, де їх шукати — се тої грубої ґрайзлерки на Гончарській харцизяки — не знаю, чи синки, чи вихованки, але менї се все одно. Запакую я їх до Кармелїтів[1]), нехай там троха просидять ся, а

---

[1]) Бувший манастир Кармелїтів, перемінений на вязницю.

вже гунцвот не мое імя, коли не попрошу в поліції, аби їм перед тим порядно виґарбували шкіру.

Не так би був іще співав шановний Волецький господар, як би був знав, що роблять хлопята вирвавши ся з його рук. У граничнім рові, що віддїлював його кукурузу від толоки, між лопушем лежала цїла купа наломаних кукурузяних шульок, кілька великих бруквів і купа картоплї. До того складу шмигнули манівцями втїкачі і навантаживши свої пазухи, кишенї та шапки накраденою яриною, не вважаючи на близькість господаря, виповзли ровом до поблизького яра, а яром погнали в гору до своїх товаришів.

Стефко з гори, захований за терновим корчем, бачив усю ту історію, бачив як брати попали ся в руки господаря, як вирвали ся від нього і щезли серед кукурузи. Від тодї минула добра хвиля, а хлопцїв не було видно. Вже Стефко думав, чи не перелякали ся вони та не втекли до дому, коли в тім із дна яру, що роззявив ся тут же перед його ногами, почув легке пскане.

— Пст! пст!

— Хто там? — скрикнув Стефко похиляючи голову в той бік, відкіль чуло ся пскане.

— Чи се ти, Стефку? — запитав притишений голос Владка.

— Я. А що там?

— Ходи сюди, поможи нам забрати. А швидше!

Не надумуючи ся довго Стефко на лоб на шию кинув ся в низ по стрімкій стїнї яру. Потовк ся порядно, подряпав собі лице о якесь колюче зїле, закровавив руки, якими силкував ся

задержати ся, та за те в одній хвилї був на днї яра і важко сапаючи стояв біля обох братів.

— Не летить там хто за нами? — запитали брати в один голос.

— Нї, нїхто не летить. А ви що тут маєте?

— Як то що? Те, по що ходили. На, бери, поможи нам нести і ходїмо швидко до лїса!

Стефко стояв остовпілий на вид здобичі принесеної в такій великій силї не вважаючи на таку грізну небезпеку.

— Чорт у вас сидить! — скрикнув. — Аджеж жолоб мав вас у руках. І ви не бояли ся ще рвати?

— Бояти то ми бояли ся, бо як би хотїв летїти за нами, то був би міг зловити нас. Але знов як ми нарвали, то гріх було лишити.

— Ну, а як же ви вирвали ся від жолоба?

— Га, га, га! — зареготав ся Владко. — Попамятає він нас! Бачиш, отсим майхром[1]) я розфалатав йому руку, як полядвицю.

— А я як кобзнув його маківкою[2]) під щеблї, то певно зломав йому зо два.

— А він мабуть поміркував собі, що за богато два гриби в борщ, і пустив нас на фрай.

— Га, га, га! — засьміяв ся Стефко. — Козаки з вас, нема що казати. Го, буде троєне[3]), аж усї чорти розвеселять ся. Ану, голота, до лїса!

Се мовлячи Стефко свиснув на свою компанїю і ховаючи ся тут по ярах, тут виринаючи мов кертиці з під землї, а там знов шниряючи

---

[1]) Ножем.
[2]) Ударив головою.
[3]) Їдїнс, баль.

мов миши з нори до нори всї поспішали до Волецького лїска.

Не минуло й пів години, а вже в віддаленім закутку лїса, в ярку, біля коріня кріслатого дуба палахкотїв огник із сухих гиляк і листя, а в жару пекли ся картоплї і обтереблені з листя шульки кукурудзи, а Стефко сидячи на грубім коренї як який король видавав накази і обдїлював розсаджену довкока дїтвору рівно покраяними шматочками брукви.

Начка і Владка знов нема в компанії. Разом із двома иншими хлопчаками вони пішли на губи; нїхто так добре як вони не знає в сьому лїсї полянок і корчів, де завсїгди, не вважаючи на численних аматорів грибозбору, можна знайти кільканацять гарних голубінок, спроїжок і иншнх губ придатних до печеня. Заким вони вернуть, компанїя перегрпзає по шматку брукви, але найлїпші, найсоковитїйші шматки лежать на боцї, на зеленім лопусї, заховані для тих, що збирають губи. Картоплї анї кукурузи перед їх приходом нїхто не сьміе їстп: упечені шматки відкладають на бік у горячий попіл.

Боже, як чудово довкола! Тиша, сонечко гріе лагідно, хилячи ся вже до заходу. Старі дуби стоять простягаючи в гору свої могутнї рамена і гріють ся до сонця. Лише задумана береза над яром посумнїла і мов золоті сльози без вітру ронить до долу свої пожовклі листочки: кап, кап, кап! Жовна застукала в конарі. Капають від часу до часу на пів достиглі жолудї з дубів, і лише десь-колись ледво чутно долетить до сього відлюдного сховища голос бляшаного дзвинка на шиї у корови, що пасеть ся десь за битою дорогою, в зубрянському зрубі. Дїти самі того не спостерігши затихли, слухають легесенького хрускоту

огнища, озирають ся докола широко витріщеними оченятами, в яких із під грубої кори міського зіпсутя, передчасного сиріцтва, нужди і занедбаня проблискує щира радість, те хвилеве, але чисте щасте, яким надихає людську душу гарна природа. Ось маленька, жовтава лїсова мишка вибігла зі своєї норки, приваблена теплом і лїсовою тишею, сїла на пнї під густим корчем лїщини і нараз немов закаменїла, вперши оченята в невиданий доси кровавий блиск горючого огнища. Потім піднесла до мордочки свої дрібні оксамітові лапки, немов би хотїла близше придивити ся дивному явищу, та нарештї живо рухаючи білими вусиками скочила на лїсковий корч, ухопила навислий на гилячцї горіх і моментально сховала ся зі здобичю в своїй норцї. Дїти з нїмим подивом глядїли на прегарного звірика, але нїхто не поважив ся крикнути, тим менше кидати за ним патиками, або сполошити його. По що полошити? Адже воно не робить нїкому нїчого злого, тай дїти також у тій хвилї не хотїли робити нїкому нїчого злого. Се вже не зграя львівських вуличників і шанталавцїв, аспірантів до криміналу та шпиталїв, поденя суспільности, — се купка добрих, тихих дїтий, що бажають пестощів і любови, здібні до всього, що добре й великодушне, тулила ся в яру коло коріня могутнього старого дуба біля огнища. На жаль се огнище швидко загасне, чудовий день добіжить до кінця, мине хвилина упоєня тишею та красою природи, а суспільність як була так і лишить ся байдужна на долю того поденя, як була так і буде в десятеро прудкійша до пімсти і кари, нїж до любови, пробаченя та материнської дбайливости.

— Гурра! — почули ся голосні окрики з другого кінця яру, і з зеленої гущавини, немов

щупаки з очерету вирнули почервонілі, з розчіхраним волосєм, убрані в павутину та сухе листє, але веселі голови хлопчаків. Шапки несли в руках, а в кождій шапці повно грибів.

— Гурра! — привитала їх уся компанія.

— Отсе раз кляві яндруси! Шпануйте, що грибів намухрали![1])

— А щоб вас качка копнула! А деж ви такі кляві голубінки наскочили?

— Ні, я все своє кажу, що ті бестіони мають до всього щастє. Кинь їх із поду, то вони певно як кіт упадуть на ноги.

— Вибери їм очи, то вони як богач будуть плечима бачити.

Серед таких радісних окриків уся компанія обступила щасливих хлопчаків. Особливо Владко і Начко були в гонорах, до них були звернені всї висші делїкатні промови, вони були, так сказати, героями дня. Від них забрали губи, які під Стефковим доглядом почали чистити і пекти, відломуючи від кождої корінець і щедро посипаючи те місце сілю. Губ було стілько, що на кождого з товариства випадало по три штуки, а надто лишало ся ще по одній для Стефка, Владка і Начка. Розділу губ як і всїх инших річий доконувано гуртом, серед сварнї та гармідеру, але як найсумлїннїйше і з узглядненєм усїх можливих вимогів справедливости. Тілько Владко і Начко, почуваючи свої заслуги, не мішали ся до тих суперечок, але сидїли біля огнища під дубом, смачно заїдаючи полишені їм шматки брукви і радісно оповідаючи про свою мандрівку по лїсї за губами: пильно слухала їх з витріщеними оченятами і з

---

[1]) Славні хлощї! Глядїть, скільки грибів назбирали.

отвореними устами купка наймолодших у компанії хлопчиків, шести- та семи- літніх лобузів, що заздро і з подивом глядїли на кождий крок братів, хапали кожде їх слово і певне всю ніч, лежачи десь по брудних, вонючих кутах своїх нужденних помешкань будуть мріяти про ті чудеса природи, про пригоди серед лїсової зелені, про ті приемности та розчарованя грибозбору, які в тій хвилї так проречисто, доповняючи один одного, розмальовують перед ними Владко і Начко.

— Кукурудза готова! Гей, до кукурудзи, бахурня! — кличе Стефко і всї просто кидають ся до нього. За кукурудзою йдуть печені картоплї з губами — »панська страва,« як висловив ся хтось із товариства. Все се споживають серед голосних сьміхів, жартів і добродушних дотинків. Сей згадує свій »дім«, своїх »старих«, родичів чи опікунів, той клине майстра, що нагнав його з терміну, инший висьмівае школу або столярську робітню, — одним словом, конверзація йде загальна, оживлена, суто переплїтана пластичними дотепами в вуличнім жарґонї. Дїти, що ще перед хвилею були лише дїтьми, сотворінями в ряді инших творів природи, тепер незначно, але цїлковито перемінили ся на репрезентантів певної суспільної верстви, певного людського типу, і виразно виявили всї особливі прикмети того типу.

Сонце зайшло вже, коли весела, гутірлива громадка по памятній прогульцї вертала до Львова. Громадка розбила ся на купки, по двое, по трое, що йшли собі свобідно, не слухаючи вже нїякої коменди, тим більше, що Стефко, обпакований досить значними рештами неспожитих картопель (придадуть ся на голодне завтра!) йшов із самого заду. Дивна річ, що Владко й Начко йшли самі

і пригноблені, немов нараз упали з тої висоти, на якій стояли ще перед хвилею. Ніхто якось ними не займав ся, ніхто не поспішав ся притягти їх до своєї ґрупи і вони йшли окремо, один біля другого, і мовчали. Якісь недобрі прочутя мучили їх; чим близше до Львова, тим більше змагало ся в них почуте якогось неспокою, якоїсь трівоги, щось немов чорна хмара, вагітна громами та градом, яка самим своїм наближенем насичує повітре електричністю і викликає незвичайне напружене та тремтіне в нервах людий і звірів. Ні один із братів не силкував ся вияснити собі причину сього незвичайного і непріємного стану, на дні дїточих душ клубило ся темне почуте вини, але сьвідомість не осьмілювала ся зірвати з неї останню заслону.

— Владку, — сказав Начко, коли вже наближали ся до Гончарської вулиці стежкою від цитадельної гори, — як думаєш, дуже нас буде цїлувати Войцехова, коли нас побачить по такім довгім гуляню?

Тон і слова мали очевидно намір напровадити на Владка лїпший гумор, але хибили цїли вже хоч би тому, що слова були сказані якось холодно, очевидно по довгім і зусильнім надумуваню, тай тон відповідно до того був силуваний і неприродний.

— Ет, що там про се говорити! — відповів поважно Владко. — Що буде, побачимо.

Але й його думка зовсїм не була така стоїчна, як його слова, навпаки, вона працювала сильно, творячи фантастичні пляни, як би то і де би то сховати ся так, щоб нїхто на сьвітї не міг побачити ані його ані Начка, щоб нависле над ним лихо — яке, від кого і за що, про се він силкував ся не думати — минуло, а вони зі

своєї безпечної схованки заграли б йому на носах. І пішли сцени за сценами, як то вони живуть собі ні для кого незримі, а самі бачучи все і всюди маючи доступ, і беруть що їм подобається, мають усе, ні за що не платять, роблять що хочуть і сьміють ся з усякої біди. А тим часом ноги, хоча з кождою хвилиною роблять ся немов якісь важкійші, несьвідомо і ніби против їх бажаня несуть їх наперед, усе наперед, що раз близше до цїли, до поменшаня їх опікунки Войцехової. Вже вийшли на перевал цитадельної гори, вихилили ся з за її гребеня і понизше їх стіп розсипав ся весь Львів півмісяцем на днї долини. Левик на міському ратуші блискотить і горить у останньому проміню заходового сонця, бернардинський годинник видзвонює сему годину, мулярі бють у дошки на »фаерант« десь коло сьв. Миколая, на пів прозорий блакитнуватий туман стелить ся над містом і зливаєть ся в віддаленю з темною зеленю лїска на Високім Замку...

Але що се за народ стоїть купою на Гончарській, саме перед ґрайзлєрнею Войцехової? Мужчини і баби, дроворізи з пилками і сокирами, муляр з кельнею, служниця з двома коновками води, Бойко зі сливами та виноградом у двох кошиках, ганделес із перевішеною через плечі парою старих штанів, — усе те обступило когось, слухає чогось, кивае головами, жестикулює. З поміж чорних халатів, зрібних сорочок та перкалевих фартухів і спідниць миготить жовта мосяжова бляха полїціяна. Иншим разом подібний вид був би для хлопців принаднїйший від медяника і вони що духу побігли би, щоб своїми фіґурками побільшити вуличне збіговище, але тепер раптом видало ся їм, що було б далеко лїпше, як би перед ґрайзлернею Войцехової не було анї жи-

вої душі. Що більше, придивившись з гори троха близше тій вуличній ґрупі, оба брати почули нараз, що вони підійшли до неї занадто близько і немов на команду завернули назад і пустили ся на втеки. І не без причини. В середині ґрупи обік поліціяна вирисовувала ся на рожевому тлї вечерового неба кремезна постать господаря з Вільки, якому вони сьогодні крім шкоди на ниві зробили також шкоду на тїлї.

— Лапай! Держи їх! — залунали голосні окрики з ґрупи перед ґрайзлернею, і раптом видало ся братам, що небо покрило ся густими хмарами, що дерева, які отїнюють вулицю, нахиляють свої гиляки аж до землї і спиняють не лише їх кроки, але навіть спирають їм дух у грудях, і що вулична курява під їх ногами переміняєть ся на липку смолу, що чіпляєть ся їх босих ніг, тягнеть ся за ними і зупиняє їх кроки.

— Ага, тут ви, пташки! — чути грубий голос над їх головами і якісь тяжкі руки мов молоти спадають на їх плечі і валять їх обох разом на землю.

— Мамцю! Мамочко! Ратуй нас! — зойкнув Начко заносячи ся конвульсийним хлипанем, коли тимчасом Владко закусивши губи аж до крови бив руками і ногами, силкуючи ся вирвати ся від переслїдовника. Та даремно. Швидко майже вся вулична юрба зібрала ся довкола них. Полїціян узяв їх обох за карки і попхнув наперед себе; обік нього клинучи та лаючи поганих лобузів ішов пошкодований господарь, а за ними цїкава, галаслива вулична юрба.

— До полїції з ними! До арештів! Іще сьогодні протокол зложу! — повторяв господарь.

Хлопцї йшли машинально, майже не бачучи та не чуючи, що дїяло ся довкола них. Начко

все ще хлипав судорожно, а Владко гриз уста. А довкола них лїтала груба лайка і проклятя побожних кумась, крепкі дотинки робучого люду і вереск вуличної дїтвори.

— Мій Боже, таке то ще мале, а таке вже зопсоване, — зітхала якась бабуся милосерно киваючи головою.

— А щоб їх і повішали, то не було би шкоди, моя кумочко, — викрикав пискливий голос Войцехової на серед вулиці. — Бо ви не знаєте, скілько я з тими бахурами день у день нагризу ся, намучу ся, скілько їх натовчу та навпоминаю! Але де там! Видно, що вже одно з другим уродило ся під такою злодїйською зьвіздою. Богу дякувати, що вже їх тепер беруть, принаймні клопоту позбуду ся.

Владко йдучи поперед полїцияном поруч із своїм братом, чув отсї слова. Голос Войцехової був йому аж надто добре знайомий.

Навпаки свойому звичаєви сим разом хлопець нїчого не відповів їй, але порівнявши ся з нею і бачучи, що вона дивить ся на нього, показав їй язик.

— О, бачите, злодїйське насїне! — заверещала Войцехова. — Ведуть його на кару, а воно ще не покидаєть ся своїх чортівських штук. Чекай, чекай, ти урвителю, будеш ти тепер знати, кому показувати язик! Пізнаєш ти, до чого ведуть твої збитки!

— Але той другий видаєть ся якийсь тихійший, потульнїйший, — мовила якась добродушна молодичка.

— Куди тобі! — закричала Войцехова. — Один як і другий росте для шибениці! То тиха

вода, що береги лупає, мовчок, але анї на волос не лїпший від тамтого. Де один, там і другий. Нї, кумо, я все своє кажу: що під злодїйською зьвіздою вродило ся, се лише шибениця направить!

Брати не чули вже того острого засуду: в супроводї полїцїяна, пошкодованого господаря і юрби цїкавих вони пошкандибали до полїції.

Дріяда.

Уривок із повісти.

Було рано, ще сонце не зійшло. Густа, біла мряка залягла долину, висїла на гильках смерекового лїса, зісковзуючи з вершків, клубила ся по дебрах і стелила ся по зарінках. На лузї тра́ви та квіти нахиляли ся в низ під вагою роси, що поначіпляла ся до їх листочків і стебелинок то здоровими круглими краплями, то дрібненькими перловими зеренцями, тремтячи мало що не на кождій нїжній волосиночцї ростини. Тихотихо, нїщо й не ворухнеть ся, не щеберне. Від Стрия, що шумить краєм долини, тут же по за селом, несеть ся різкий холод. Висока полонина над селом помалу просьвітлюеть ся тим слабим, червоним сьвітлом, що попереджає схід сонця. А в селї нїчого ще не видно, нїчого не чути, тілько вулицею здовж села тихо, без вітру сунуть високі тумани мряк, мов ряди якихось сонних привидів, що припізнили ся і наполохані розсьвітом що духу тїкають у темні нетри та непросьвітні лїсові чагари.

Борис Граб збудив ся, що йно почало свитати.

Ще вчора приїхавши з Відня по десятилїтній неприсутности до батьківського дому, перетрясши ся 36 годин зелїзницею, а потім невеличкою гірською тарадайкою по камянистій та вибоїстій дорозї, він чув себе страшенно втомленим. Але переспавши одну ніч на оборозї в пахучім гірськім сїнї він чув себе немов відродженим, немов о десять лїт молодшим, а працї й невигоди десятилїтнього побуту в наддунайській столицї, серед інтензивних студій та лїкарської практики при клїнїцї — усе те важке надбане, що мало тепер бути капіталом його житя, зробило ся якесь нечутне, висїло над душею мов отсей сїрий туман, але не давило її. Він одяг ся тихесенько, злїз по драбинї з оборога, вмив ся в кринталевім потоцї, що дзюрчав при кінцї вбогого огорода його батька, і одною рукою розчісуючи свое волосє, а в другій держачи капелюх, попростував вузенькою, крутою стежкою за огород, у противний бік від батьківської хати, на поле, що від потічка підіймало ся в гору, з разу легко похиленою скатертю, переломлювало ся на половинї глубоким яром, а відси йшло вже чим раз стрімкійше під гору і губило ся своїм кінцем у густій мряцї, що велитенською сїрою шапкою лежала на горі.

Борис був медик і з замилуваня гігієнїст. От тим то вийшóвши за огород і бачучи, що стежка веде півперек поля покритого з разу густим руном іще зовсїм зеленого вівса, а далї ще густійшим руном конюшини, він зрозумів, що пройти сею стежкою не заросивши ся буде неможливо. Він пригадав свої давнї школярські часи і не надумуючи ся довго роззув свої чере-

вики і взяв їх у руку, підкотив штани вище колїн і сьміло, з якимось дивно роскішним почутем пустив ся брести по росистій ниві.

Роса була студена, аж вищипувала в ноги, але се не спиняло його. Здорова, хлопська натура не бояла ся простуди в лїтнїй ранок. Зараз при перших ступнях його ноги аж по колїна облили ся студеною росою, мов річку брив. Він задрожав від холоду, та не прискорюючи кроків ішов просто стежкою до гори. Дорога вела до лїса, але Борисови хотїло ся дістати ся аж на вершок гори і бачити відти схід сонця. Надто мав він у тій прогульці ще иньшу свою цїль, що була провідною зьвіздою всеї його подорожі в рідні сторони; він уже вчора, їдучи сюди, обдумував її та окидаючи очима околицю визначував собі певні пункти, про які говорив собі в дусї: spectandum est, а тепер хотїв розпочати виконанє свойого пляну. З вершка гори — він знав се — стелить ся широкий вид на три долини, на захід, на південь і на схід, а всї три ті долини заслонені від півночи мов величезним стогом власне сею горою, якої північним склоном він ішов тепер.

Перейшовши рейон засїяних нив Борис опинив ся немов перед суцїльною стїною густої мряки, що все ще непорушно стояла на версї гори. Гора виглядала тепер як вулькан, із її вершка раз по разу клубили ся величезні копиці пари і важко перевалюючи ся з боку на бік котили ся в низ. Иньші підіймали ся в гору, де займали ся рожевим сьвітлом, немов дивовижні сиґналові огнї, що віщували схід сонця. А за тими бовдурами, чим раз сьвітлїйшими та рожевійшими, що разом з живістю кольорів приймали чим раз виразнїйші та фантастичнїйші контури, верх гори все ще стоїв недосяжний для ока, таємничий, огорнений

недоступною стїною, мов грізна твердиня. Хоча Борис знав сю гору з малечку, та проте не важив ся тепер запускати ся в сю гущавину гірської мряки, в якій і на два кроки перед собою не міг бачити нїчого виразно. Він знав, що толокою, яка тягла ся висше по над рейоном управлених піль, бігли та перехрещували ся сотки ледво видних стежечок і що нема нїчого лекшого, як серед мряки збити ся тут із правої стежки, заблудити серед густих корчів ялівцю та смеречини та карловатих буків. Оттим то не запускаючи ся в те рожево-сїре море він постановив собі йти його краєм, границею між нивами і толокою, доки не надибле якоїсь возової дороги, що велаб у лїс. І він ішов, декуди повисше кісток босими стопами тонучи в мякесенькім моху та збиваючи росу з тонкостеблої, високої мушки та з широких, лапастих папоротий. По дорозї він старанно обминав кущі розлогого ялівцю та невеличкі смерічки, бо на їх густих гильках і шпильках так богато висїло крапель роси, що бачилось, як би зібрати її в посудину, то на кождім корчику пару кварт води набрав би.

Пройшовши отак по під лїс зо двое гоний він знайшов добру стежку, що поперек лїса вела на вершок гори, і пішов нею. В лїсї було ще темно, тихо і глухо. Холоду тут меньше було чутно, дерева дихали якоюсь теплою, живичною парою. Десь колись у гущавинї захрустїли гильки, знак, що туди пробігла легконога серна або иньша лїсова зьвірюка. Борисови зробило ся трохи моторошно, коли подумав, що в сих лїсах доволї часто попадають ся й вовки і медведї, — але той страх швидко пройшов. Він знав, що в таку пору медвідь ситий лягає спати і не кидає ся на людий. Та про те йшов мовчки, уважно наслу-

хуючи і мимоволї прискорюючи ходу, хоч дорога гут підіймала ся стрімко в гору, так що він ідучи здорово впрів і задихав ся, а поперед його очима затанцювали чорвоні кружки від приливу крови до голови.

Дорога лїсом тягла ся довго, підіймаючи ся більше або менше стрімкими терасами все висше й висше. Зразу Борис ішов зовсїм у млї, мов під якимось склепінем, але звільна почував, як те склепіне робить ся щораз більше прозоре, як із мли виринають з разу здоровенні гиляки столїтніх смерек та буків, далї відслонюеть ся ширший вид на глибокі яри по праву руку дороги та на високі стовбури дальших терас перед ним. Рівночасно в шпилях дерев почула ся з разу легенька, а де далї все дужша музика, те мельодійне, таемниче гране лїса, що нераз у Відні почувало ся йому крізь сон, а тепер, коли почув його на правду, по простуї вхопило його за серце, так що у нього аж сльози закрутили ся на очах. Він знав, що се встає поранковий вітер, який швидко розібе до решти густу мряку, що нависла над горою. Того він і надїяв ся, бажаючи з вершка гори налюбувати ся видом своеї улюбленої батьківської сторони.

Ось він на пятій чи шестій терасї. Зупинив ся. Тут із під могутньої смереки випливало жерело холодної, чистої води і дзюркотячи маленьким потічком губило ся серед густих лопухів і далї збігало в глубочезний яр. До жерела була втоптана стежечка, а біля самої води лежав черпачок зроблений із кори — братерська прислуга для всїх, хто зайде сюди загасити спрагу. Борис був сильно втомлений ішовши до гори; він сїв на крутім смерековім коренї, віддихав довго і вдивляв ся в лїсову гу-

щавину, а потім напив ся води. В лїсї було тепер зовсїм тихо; в низу яром клубила ся мряка, але вершки дерев уже купали ся в румяній загравi. Десь високо мiж гиляками закричала сердита сойка: кре, кре, кре! Над самою головою Бориса прокинув ся пишний зелений дятел і мов вивiрка пробiгши з-на сяжень у гору по рiвному пнї смереки застукав своїм зелїзним дзьобом о якусь спорохнавiлу гиляку, а потім обернув голову на бік і почав одним оком придивляти ся до Бориса, немов бажаючи зміркувати, чи не має вiн супроти нього яких лихих намірів. Борис сидїв, анї не ворухнув ся, і дятел знов почав стукати дзьобом, немов бажав збудити його з задуми.

Борис устав і пішов дальше. Вiн наближав ся до вершка гори. З правого боку лїс урвав ся, почала ся невеличка поляна. Від неї дмухнуло теплим, пахучим вітром: десь там на другім кінцї поляни вже скосили траву і з її пологів iшов отой густий, вохкий запах гірських цьвітів. Борис довго стояв і глубоко вдихав той любий запах. »От як би мої пацієнти з віденської клїнїки могли хоч по місяцю дихати таким повітрєм і таким запахом!« — подумав вiн, і та думка, з якою вiн приїхав сюди, живiйшими колїрами заграла в його дусї. Клїматична лїчнича стація в сих горах, — отсе був його ідеал, і вiн постановив собі винайти для неї найвідповiднiйше місце: і високо положене і захищене від вітрів і при тім не надто далеко відрізане від комунїкації зі сьвітом. Їдучи сюди вiн усе те обмірковував, мірив трудности, особливо брак усякого комфорту по найближших гірських місточках, бруд та жидівську господарку, — та все таки сї трудности не видавали ся йому неможливими до побореня, а користи, які подавав його плян, переважали

його хиби. Треба лише винайти місце для стації, таке місце, що відповідало би вимогам науки та заразом тому плянови, який він виробив собі довголїтньою практикою і яким надіяв ся побити конкуренцію деяких подібних закладів.

Роздумуючи про се він ішов далї. Поляна минула ся, почав ся знов лїс, що могутнїм чорним вінцем окружав лисий вершок гори. Тут дохід був найстрімкійший; стежка гадюкою вила ся поміж віковічні буки; що крок її перебігало грубезне, круте коріне дерев, мов здоровенні гадюки. Іти по за стежкою було неможливо, бо ґрунт між деревами був дуже спадистий і покритий верствою зівялого букового листя, що висушене вітрами зробило ся слизьке та тверде, так що по нїм легко можна було з'їхати в глубоченний яр. Борис ішов звільна, важко дихаючи та сапаючи та час від часу зупиняючи ся. Поміж розлогі буки тут і там продирали ся вже і падали на землю золоті плями, довгі скісні нитки та стовпи — се було перше проміне сонця, що вихилило ся з за сусїдної гори. Ось один такий золотий стовп упав на саму стежку, куди йшов Борис, упав на його плечі і лагідним теплом доторкнув ся його карку. Борис мимоволї зупинив ся, мов від дотику якоїсь мягкої, нїжної руки.

В тій хвилї почув ся чистий, дзвінкий, дївочий голос — десь немов над його головою. Він озирнув ся поневолї на вершки буків, що стояли біля стежки, але швидко переконав ся, що голос ішов із висшої тераси гори, яка тут підіймала ся дуже стрімко мов стїна, так що стежка мусїла довгим вужем обкручувати вузкий, але глибокий ярок. Відтам, із противного кінця ярка, з висшої його стїни, з поміж густої зелені буків та лїщини лив ся той голос — чистий,

дзвінкий та мельодийний, лила ся пісня повна туги і мелянхолії, та при тім надихана якоюсь таємною житевою енерґією, мов тужливий, а при тім так могутній своєю енерґією гомін гірського потока. Борис зупинив ся, напружив слух і прислухував ся до слів пісні:

Плине качур по Дунаю —

вистрілила в гору відома йому мельодія, мов протяжне, тужливе зітхане...

Плине качур по Дунаю —

повторили ся слова, та мельодія надала їм більше пристрасти; вони звучали тепер мов порив увязненої душі, що бачить перед собою широкий Дунай і ґраціозні рухи живучої птиці, а сама не може вирвати ся з гнітючих її оковів. І знов іде глубоке, пристрасне зітхане, розливаючи ся широкими тактами мельодії:

Дай ми Боже, що думаю!

І мов жайворонок із підпебної висоти камінцем спадає в низ, так і мельодія розсипаеть ся тихим хлипанем безсильного жалю:

Дай ми Боже, що думаю!

Борис слухав і тремтїв. Чи то сила і ніжність голосу, чи красота та виразність модуляцій, чи чар улюбленої мельодії та поетичних образів, які він почув тут так несподївано, — досить, що він стояв мов причарований, запирав у собі дух і весь тремтїв, несьвідомо боячи ся, щоб пісня не урвала ся, щоб голос не затих і щоб уся ота сцена, ті золоті плями на сухім буковім листю, і отой густо-зелений яр, і оті могутні буки над його головою, і голос і пісня, і оте солодке тремтїнє його тїла — щоб усе те моментально не щезло, не розвіяло ся, не показало ся злудою, сном, марою.

Але голос не уривав ся. Проспівавши одну зворотку пісні він, що правда, зробив коротеньку павзу, але потім зараз почав на ново мельодію, виразно, хоч із якимось особливим акцентом вимовляючи слова:

Я думаю мандрувати:
Жаль ми роду покидати.
Не так роду, як мамочки,
Що нас мала три синочки;
Що нас мала, згодувала,
Не однаку долю дала.

Пісня лила ся по горах лагідними, та про те широкими хвилями, вистрілювала високо дзвінкими нотами, то знов капала в низ золотим дощем мелянхолії. І робила чари. Вона заповняла вершок гори, оповивала його густим туманом невимовної туги і слала з нього рожеві хмари мов післанці десь у невідому далечінь. А потім розливала ся важким хлипанем здавленого серця, болючими нотами одчаю та обуреня на несправедливість долї, і знов вилїтала з тих сумерків у гору до ясного сонця.

Борис заслухав ся і потопав у мріях. Та при тім і рефлексія не дрімала. Він чував у Відні всякі концерти і всяку музику, та вони не торкали так його серця й фантазії, як отсї прості, прімітівні тони селянської пісні. Прімітівні як стогнане або зітхане натомленої душі, а проте виспівувані зовсім не прімітівнии, а бачилось, високо культівованим, інтелїґентним голом. І се ще збільшало чар і привабність пісні.

Голос плив мов річка, рівно, без утоми, без афектації. Якесь почуте гармонії та ріщучости родило ся слухаючи його. Борис був тепер певний, що той голос не урветь ся, не розпливеть ся в нівіщо. Він перестав тремтїти і почав ти-

хенько, нечутними кроками наближати ся до того місця, відки плив голос. Він силкував ся не хруснути гилкою, не шелеснути листем, і рівночасно напружував слух, аби не вронити ані одної нотки чудової мельодії. Ось він перейшов ярок, вийшов на його супротилежну стїну і помаленьку посував ся все далї й далї. Все близше й близше лив ся чудовий голос, та про те хоч і як силкував ся Борис проникнути оком у глуб зеленої гущавини, та дарма, співачки не було видно. Нарештї він наблизив ся так, що здавало ся, буцїм то голос виходить із найблизшого бука. Стежка закручувала тут по над ярок і пняла ся стрімко до вершка; власне на тім закрутї була невеличка рівна плятформа. З одного боку стежки простяг ся в низ здоровенний пень бука, Бог зна як давно зваленого бурею і вже на пів перегнилого. Він лежав мов невеличкий вал; кора на ньому ще лиш де-де стирчала грубими клаптями, та переважно пообгнивала і повідпадала вже; деревляна маса струпішіла і крошила ся мов пухка глина; мов на глинї на ній росли декуди вже корчі лїщини та молоді буки. Стежка обминала сього поваленого велетня і проповзувала аж туди, де кінчив ся його пень; там на грубшому кінцї пень був іще не так струпішілий; було видно, що буря повалила його для того, бо під ним кладено вогонь і в живому ще дереві від того вигоріла була значна дїра понад самим корінем. Той обгорілий пень стояв іще з другого боку стежки — величезний, чорний, мов стовп, у густім вінку молодих буків та лїскових корчів. Аж тепер, слїдячи тихесенько здовж того бука і наближаючи ся до його пня Борис міг завважити, що голос іде з пня. Там у зеленім вінку сьвіжих паростий, на чорнім стовбурі ста-

рого бука мусїло бути гнїздо тої дивної пташки, якої голос бентежив раннїшню лїсову тишу. Помаленьку Борис висунув голову із за закрута на вузеньку прогалину, якою йшла стежка з низу просто до пня і якою можна було окинути його очима. Зирнув і застив на місцї. Серед зелені гиляк, що закрпвали верхню часть пня, видно було чудову дївочу головку. Вона обернена була до Бориса профілем і сьпіваючи дивпла ся кудись у величезну прогалину, яку в низу під нею творили дерева, даючи вид на дальші гори. Соняшне промпе рожевою загравою облпвало її лице та золотило ясноволосі коси, вінцем покладені над висками. Решта постатї тонула в зелені; лише тоненька шийка, щільно общіплена ковнїром блїдо-зеленої сукні, трошечка вирпнала понад темнїйшу зелень листя.

Борис без руху, затаївши дух у собі вдивляв ся в сю чудову появу. Він зовсїм не надіяв ся тут, серед диких лїспстих гір побачити в таку ранню пору в такім місцї таке нїжне сотворіне. Хвплину він завагав ся; в його умі мелькнули старинні казки про Дріяд, лїсових дївчат, богинь дерев, що иноді являють ся людям, але зараз же його розум висьміяв ті мітичні фантазії. Річ мусїла бути натуральна, тим більше, що Дріяди на певно не вміли сївати пісні сплодженої над берегами Прута чи то Черемоша. Та проте що-ж се за поява?

В тій хвилї хруснула гилька, мельодія доплила до кінця і потонула в сутїни мелянхолії, чудова головка співачки з легка повернула ся лицем до Бориса, і в найблизшій хвилї пара дивно гарних, блискучих та живих очий зустріла ся нїмим поглядом із його очима. Було щось невимовно принадне і таємниче в тім нїмім погля-

дї наївних, майже ще дїточих, а вже таких цїкавих і вдумливих очий. І цїкавість, і якась неясна туга, житева радість і інстинктова трівога сьвітили ся в них. Борис стояв мов очарований тим зором, не сьмів ворухнути ся, чуючи, що найблизша хвиля аж тепер може розвіяти се чудове явище і бажаючи як мога продовжити сю хвилю непевности та загадковости, чуючи в нїй найвисший чар, найкращу принаду житя.

Та нараз ясні очи потемнїли, рожеве личко мигом похилило ся в низ, і в найблизшій хвилї воно поблїдло і з рожевих усточок вирвав ся окрик трівоги.

— Ай, ай, ай!

Борис затремтїв і сам не знаючи, що робить, швидко вибіг із гущавини і подав ся в напрямі до пня.

— Що там таке? — скрикнув він.

— Ай! — почув ся новий крик із зеленої гущавини на пнї.

Борис розхилив корчі і приступив близше до пня. На пнї стояла молоденька, струнка панночка в блїдо-зеленій сукнї, без капелюха і мантильки, без парасольки, немов перед хвилею вийшла з покою, і з виразом невимовної трівоги показувала пальчиком у низ, на свої черевики, що потонули були в зеленім моху та сухім листю, яким заповнене було випалене, вижолоблене дно старого букового пня.

— Що там таке? — запитав Борис, приступаючи ще близше.

— Та поможіть, а не допитуйте! — скрикнула на пів жалібно, а на пів сердито панночка, простягаючи до нього руки. Він узяв ті руки — дрібні, майже дитячі ще, а про те пухкі та

повні як у дорослої панночки, і допоміг їй зіскочити з пня. Опинившись на землі вона станула біля нього, при чім показало ся, що була значно низша від нього, бо верх її золотистої, простенької та пахучої фризури сягав йому до чола.

— Пані перелякали ся? — запитав Борис.

— Ох, на смерть! — відповіла панночка.

— Щож там таке було?

— Гадюка! Страшенна гадюка! — з невимовною трівогою, вся бліда і тремтючи мовила панночка.

— Боже! — скрикнув і собіж переляканий Борис. — Може вкусила вас?

— Можливо! Вила ся по моїй нозї.

— А чуете біль?

Панночка підняла в гору зразу одну, потім другу ніжку, обуту в делікатні прунельові черевики.

— Або я знаю! Я вся задеревіла зо страху.

Борис усьміхнув ся і кинув ся до пня, щоб перешукати його вижолоблене.

— Йой, не йдіть там! — скрикнула панночка. — Вона й вас укусить!

— Ну, побачимо бодай, що то за гадюка, — мовив він, заглядаючи в те оріґінальне гніздо. Та в тій же хвилі зареготав ся і пошпортавши пальцями обернув ся до панночки і запитав її:

— Може се та гадюка?

І він підняв у гору руку, в якій двома пальцями за хребет держав здорову салямандру.

— Йой! — скрикнула панночка, — киньте геть! Вона вас укусить!

— Алеж вона не кусає! — мовив сьміючи ся Борис. — Се не гадюка! Се невинна салямандра.

— Салямандра? — скрикнула з комічним острахом панночка. — Та страшна салямандра, про яку — —

— Про яку говорять та пишуть усякі байки, буцїм то вона в огнї не горить і їдь мае в хвостї і ще Бог знае що. Та сама, та сама! Ось гляньте. Се зовсїм невинне сотворінє.

— Господи! Якеж погане! — мовила панночка, осьмілюючи ся на стілько, що зважила ся поглянути на те дивне сотворіне, що безпомічно та незґрабно, повільними рухами кривило ся в Борисових пальцях то в сей то в той бік, перебирало лапками та повертало голову то на право, то на лїво. Нарештї Борис кинув салямандру назад на те місце, відки взяв її, і обернув ся до панночки, що все ще стояла на тім самім місцї, де він поставив її.

— А тепер позвольте, панї, що вам представлю ся, — зачав він якось церемонїяльно.

— А то по що? — відповіла панночка. — Менї зовсїм не цїкаво знати, хто ви. А признайте ся, за кого ви приняли мене, побачивши вперве?

— Може се вам съмішно буде, — відповів Борис, — але скажу вам по правдї. Почувши з далека ваш спів я тихенько підповз отсею стежкою і побачивши вашу голову серед зеленї я приняв вас за одну з тих Дріяд, тих лїсових нїмф, у яких істноване вірили колись Греки.

— Ха, ха, ха! — зареготала ся панночка якимось проймаючим і, як бачило ся Борисови, неприродним съміхом. — Отсе гарно складаеть ся! А я побачивши ваше лице вихилене з поміж листя лопухів приняла вас за лїсового Фавна. Ха, ха, ха! Правда, як гарно складаеть ся!

— А я й не думав, що моє лице має пригадувати Фавна, — мовив Борис, троха немило вражений сим порівнанем.

— Я тому не винна, що менї так видало ся. Се було вражіне першої хвилї. Ну, але тепер бувайте здорові. Менї нїколи довше балакати з вами.

І вона раптом обернула ся, вискочила на стежку і махнувши йому правою рукою на знак прощаня, а лївою зібравши свою не зовсїм іще довгу сукню погнала в низ і по кількох скоках щезла в гущавинї. Борис довго ще стояв на місцї і надслухував, але анї один звук, анї один стук анї хрускіт анї шелест не давав знати, куди вона побігла. Здавало ся, що полетїла з вітром або впірнула в лїсову зелень як одна з її складових частин.

— Агій, от іще! — промовив Борис отрясаючи ся з незвичайних вражінь сеї несподіваної стрічі. — Нїколи-б не був надіяв ся наскочити тут у лїсї на таке диво. І що вона за одна? Чого блукае по лїсї? З її поводженя видно, що вона або дуже розпещена і не знае ще зовсїм сьвіта, або псіхічно ненормальна. Цїкаво булоб пізнати її близше. Ну, та на се ще мабуть буде досить часу.

І він рушив далї в дорогу до вершка гори. Ще було кількадесять кроків дуже стрімкої дороги до краю лїса, а повисше лїса була вже гола полонина, серед якої півкруглим стіжком підіймав ся в гору сам шпиль гори.

Вийшовши з лїса, де не вважаючи на густі золоті плями, струмки та нитки від соняшного проміня все таки стояла ще сутінь, Борис з разу мусїв аж прижмурювати очи, — так ярко сьвітило тут сонце, що вже підняло ся, як то кажуть, на три праники над сусїдню також лису

гору. Проте було досить холодно. Повітре було чисте, чудове, пахуче, що, бачилось, так і лило ся цїлющим бальзамом у груди. На вершку тяг досить різкий полонинський вітер, а в напрямі до заходу видно ще було на дальших горах настобурчені величезні шапки мряки, тепер позолочені соняшним промінем. Борис зупинивши ся на найвисшім шпилї зітхнув глубоко і почав уважно розглядати ся довкола.

Вид був чудовий, якого і в горах рідко можна запопасти. Всї долини, які видно було з вершка гори, були ще завалені клубами непрозорої мряки, що в низу білїла ся мов молоко. Анї лїсів, анї сел, анї нїчого не було видно з тої потопи. Тілько вершки гір визирали з неї, мов рідкі круглі острови, а довкола них клубили ся густі тумани, то підіймаючи ся в гору, то опадаючи в низ, немов би бентежені з під споду якимись велитенськими руками. Соняшне промінє золотило з горп поверхню того повітряного моря, де-де заломлюючи ся блискало пурпуром або багровими пасмами, а над одним місцем стояло скісним стовпом веселки; Борис догадав ся, що там у низу мусить бути якесь водяне плесо.

Та ось поверхня того барвистого моря захвилювала дужше й дужше, в ньому почали робити ся все глубші розсїлини тай.уся його поверхня якось знижувалась, опадала, таяла. З під барвистого серпанка виступали що раз виразнїйше темні стїни лїсів, стіжковаті бовдурі розріжнених дерев, тонкі та безконечні нитки вория, що тут і там обмежувало царину, віддїляючи її від толоки. Далї зі дна того повітряного моря почали мов блискучі сталеві шпади виколювати ся острі леза — се відблиски води, о яку в низу відбивало ся соняшне промінє. Зама-

ячіли сільські хати, забілїла ся лїсничівка під супротилежною горою, почув ся на сусїдній полонинї мелянхолїйний голос трумбети, що супроводив турму овець на пашу. І з низу, з села поплили одна за одною череди ріжнобарвної худоби. Ті невеликі череди йшли повагом вузкими стежками, з обох боків обгородженими воринем, підіймали ся все в гору та в гору, раз тонули в ярках, що перебігали поперек стежки, то знов звивали ся пестрим вужем висше в гору, пяли ся по збочах і нарештї минувши пояс царин розсипали ся по толоцї поміж ялівцями і смерічками. І все те робило ся тихо, без звука та шуму, аж моторошно було дивити ся, бо анї дзвінків на шиях коров, анї гейканя пастухів, анї блеяня телят, анї лусканя батогів за віддаленем не було чути; про те пречисте гірське повітре так ясно рисувало всї дрібницї і так наглядно ставило перед його очима, мало що рукою не досягнути.

А в низу тимчасом уже зовсїм прояснило ся; мряка розійшла ся або позаховувала ся великими клаптями десь у яри та звори, або висїли маленькими плахтами над мокравинами, де стїкала вода з гірських жерел. Села в низу вже метушили ся; видно було рідкі купки людий, що йшли хто в поле до роботи, хто в лїс із блискучою сокирою за ременем. Над рікою тут і там червонїли ся спідницї прачок, що стояли похилені по колїна в водї і махали праниками, — але лускане праників не доходило до Бориса. Тілько здоровенна срібнолуска гадюка корчачи ся та звиваючи ся опоясувала гору з трьох боків, де-де мінячи ся пурпурою або селединово-зеленим кришталем — се був Стрий з його незлїченими закрутами, плесами та бродами.

А Борис сидів на вершку гори та любував ся тим видом, до якого стілько лїт тужив у хвилях, коли його думка по мандрівках у сьвітї науки та працї вертала »до себе«. Ось вона, його рідна країна, така сама гарна і така сама нетикана новочасною культурою, як він десять лїт тому назад покинув її. Тихий, чудовий куток, забутий Богом та історією. Люди родять ся тут, бідують, тїшать сь і плачуть і мруть так самісїнько, як оті буки в лїсї або трава на толоках. Вони гинуть і не лишають по собі тривкійшого слїду, як оті букові пнї та коренї, що ще по сотцї лїт сьвідчать про істноване гірського велетня, в пору, коли нові поколїня давно розточили та рознесли його тїло. Дерево й солома — ось увесь матеріяльний підклад тутешньої культури, то чиж диво, що вона така нетривка, така примітивна, що нї сьвіт про неї не знае, нї внуки не мають по чім згадувати своїх дїдів! А він так рад би внести нову течію в те тихе, монотонне житє, в те спокійне веґетоване людий на лонї природи. Оттут у затишнім заломі гори, в тій видолинцї захищеній камянистими стїнами від півночи, сходу й заходу, виставленій на південь, до сонця, захищеній та покритій тепер відвічним дрімучим лїсом, — тут повинна повстати перша оселя нової культури. Борисова уява енерґічним рухом зрубала лїс, прочистила долину, і вже плянтуе її, покриває сьвіжою зеленю, деревцями, доріжками. А посеред того маленького раю природи здвигає горду, тривку будову культури: білїють ся муровані стїни, блискотять до сонця великі вікна, червонїеть ся черепяний дах, скриплять залїзні медведї на струнких комінах, роять ся люди на ґанку, на доріжках. Онде з боку ряд ґойданок — радість дїтвори тай дорослих; тут

і там у особливо затишних місцях, на живописних пунктах стоять альтанки зі столиками та лавочками; деревляні лавочки розставлені скрізь на закрутах доріжок. У низу, близько ріки стоять економічні будинки, кухні, шопи, стайні. Всюди кипить житє, йде невсипуча праця, але не та сонна, нелюба, яка тепер не то піддержує, не то заїдає вбоге людське житє, а та радісна, бадьора, що являєть ся випливом нагромадженої житевої сили й енерґії і втомляючи тїло плодить засоби нової сили й енерґії.

Та тут у пишнобарвну тканину його мрій замішала ся якась нова нитка. Майнула з разу мельком, а далї якось тягом рожево-золота головка в рамцї сутої зелені і з якимось зеленим продовженем, що губило ся десь у зеленому тлї малюнка. Мов комета з рожево-золотою головою і зеленим хвостом. Вона визирнула — здавало ся Борисови — з одного вікна його мрійного палацу, а потім визирала що раз частїйше з усїх альтанок, із усїх доріжок, із усїх закутків, тягла ся рожево-зеленою стяжкою рівнобіжно з усїми пасмами його мрій. Ах, се та Дріяда, яку він так несподївано і в такій чудернацькій обставі здибав сьогоднї рано осьтут у низу на стежцї. Чого вона хоче і яке їй дїло мішати ся в його рай? Чи се може та квітка, що має стати ся його найкращою оздобою, що має своїм запахом і своєю красою оживити, довершити його? Борис чув, як у нього живійше забило ся серце якоюсь невідомою доси непевністю, тугою, ожиданкою та острахом.

Женщини доси не грали в його житю нїякої видної ролї. Він учив ся серед недостатку, боров ся тяжко та витревало за житє, здобував знане. осьвіту, становище в сьвітї і на се йшли

всї його сили і всї його помисли. Він привик доси числити тілько на себе і дбати тілько за себе. Женщин він уважав предметом роскоші, люксусовим меблем, а в приложеню до себе — математичним зрівнанем із двома невідомими, яке вносить непевність і хиткість у всї житеві рахунки. А він так любив певність і ясність, і мусїв любити їх під загрозою утрати всеї підстави свого істнованя, під загрозою морального та економічного банкротства. І свої відносини до тих немногих женщин, з якими йому доводило ся мати зносини там у Відні, він силкував ся від разу поставити на основах певности та ясности, і все якось виходив на тім добре. Але отся рожево-зелена поява — він чув се інстинктово — була зовсїм з иншої категорії, нездібна уложити ся в рами його формулок. Се було зрівнане не з двома, а певно з двацятьма невідомими, якась рожево-золотисто-зелена загадка, здібна заплутати і збаламутити хоч і як взірцево ведені житеві рахунки. Ні, ні, не їй місце у мріях селянського сина, лїкаря, що має перед собою важкі особисті й національні задачі. Правда, Борис не знав, хто вона і до якої народности зачисляє себе. Вона співала по українськи, і Борис не міг утаїти перед собою того, що власне ся українська пісня найдужше вхопила його за серце, ще заким він побачив співачку. Вона й говорила з ним потім по руськи, але з якимось неруським акцентом, з неруським, горляним відтїнком у голосї. Тай уся її поведїнка — не руська. Було щось фантастичне, романтичне в її рухах і словах, зовсїм манїрне, претенсіональне, незвичайне і майже неможливе у Русинки. Борис аж тепер пригадав собі все те ясно і підвівши суму своїх спостережень рішучо похитав головою.

— Ні, ні, се не для мене! Се чужий елемент. Се небезпечний демон. Дріяда, покуса. Что мні і тебі, жено?

І він махнув рукою, немов бажав відігнати спокусливого демона.

Та в тій хвилі в його уяві знов мигнула рожева головка в золотистім вінці кіс і з продовженем зеленого хвоста, що губив ся десь у неозначенім тлі темної зелені. І його груди нехотя підняли ся, і з них видобуло ся важке, тужливе зітхане.

Щ у к а.

В похиленім у воду корчі при березї, обслонена крутими лозовими гиляками, лежить здорова щука. Вона спить. Помаленьку вона рознимае свою пащеку і випускае воду зївами. Лежачи животом на мягкім намулї вона легесенько грае в водї червонуватими крилами і хвостом. Її відкриті очи не бачуть нїчого. Вона спить як добре поліно, а в її рибячім мізку мов легенькі хмарки пролїтають невиразні мрії.

Ось в її уяві мигнув учорашнїй клень. Бестія собача! Як добре вона засїла була на нього в шуварі! Цїлком укрила ся. І він не бачив її. Риючись своїм тупим ротом у намулї він наблизив ся до неї зовсїм, зовсїм... І вона раптом кинула ся на нього, та що з того! В однім перечислила ся. Клень був крихітку за великий для її пащеки. Вона на хвилину почула його голову між своїми зубами. Але в тій хвилї клень махнув хвостом, крепко вдарив ним воду і торкнувши її головою в живіт, шмигнув у корч. От бестія! От поганець! Щука крізь сон гнївно замахала підчеревними крилами і посунула ся пів цаля наперед. При тім вона торкнула ся носом до гилячки і прокинулась.

Рибячий мозок не вдержує вражінь так, як наш. Прокинувши ся щука вже не тямила того, що їй снило ся. Не рушаючи ся з місця вона повела тим оком, що глядїло до плеса. Що то там чувати? Чи не воює проклята видра?

При згадці про видру у щуки затремтїло хребетне крило. Там на хребтї у неї ще болїв шрам від видриних зубів. Щука вже не тямить докладно, коли се було, — її память не сягає дальше вчорашнього дня, — але страх перед видрою, се у неї не нинїшне або вчорашне вражіне, а відвічна, родова традиція, що разом з нею викльовуеть ся на сьвіт із матірньої ікри. В тім страсї щука родить ся й виховуеть ся. Той страх гонить її весь вік, не покидае нї в день, нї в ночи. Правда, в день сей ворог не такий страшний, у день він і сам звичайно мусить ховати ся перед иньшими, сильнїйшими ворогами, то й щука в день у водї пан. Але в ночи! В ночи щука спить, а видра гуляе. І ось від тисячних поколїнь у неї набираеть ся мудрість, як хоронити себе в ночи від видри. Хоч яка приятелька широкого плеса, глубоких вирів, вільного водяного простору, щука на ніч з нужди та з мусу ховаеть ся попід береги, в шувар або в ломаче та гиляче, шукае таких крївок, де-б видра не могла добачити її, або навіть добачивши не могла-б несподївано дістати її в лапи, мусїла-б продирати ся до неї, бовтати ся — і збудити свою жертву та нагнати її до втеки.

Недвижно лежить щука на своїй мягкій постелї, ослонена крутими лозовими гиляками. В плесї тихо. Сонце недавно зійшло і скісним промінем золотить саму середину плеса, лишаючи в тїни саме той беріг, під котрим лежить щука. З холодної води підіймае ся проти сонця леге-

сенька сива пара. Тихо-тихо сковзаєть ся вода в плесї, гладка мов зеркало. Не чути нїчогісїнько. Нї один найменший рух не ворушить водяного спокою. Дрібнесенькі рибки, що в день тисячами снують ся під поверхнею води і що хвиля витикають свої ротики на повітре, тепер ще сплять по криївках. Он тут безпосередно під щукою, на гладкому глинистому днї дрімає цїла череда товстопузих ковблїв. Вони лежать один коло другого, грубенькі і красенькі мов курята на сїдалї. Щука ширше розпимае рот побачивши їх. Смачні бестіони, нема що казати! Але їй ще не пора снїдати. Ще вода холодна, в жолудку ще чуе решту вчорашньої плотицї, а в холодній водї вона не травить ся так швидко. А про те сам вид тих невинних, товстеньких та повільних ковблїв розрадував щучине серце. Що за приемні сотворіня! Щучї робить ся сантиментально на душі. Вона любить ковбликів — не менше щиро, не менше нїжно, як пани своїх підданих, як пастухи своїх овець. Тепер, поки ще не голодна, вона готова-б притиснути до свойого серця першого-лїпшого з них, або і всїх. Коли-б тілько дали ся! Та ба! Ті дурники боять ся її, не вірять їй і вона мусить хитрощами наближати ся, підкрадати ся до них, мусить силою задержувати їх, щоб не тїкали. А що рук у неї нема, тілько зуби в ротї, то дуже часто ті бідні добряки замісь на її закоханому серцї опиняють ся в її голодному животї. Ай, як се сумно! Але щож, вона сьому не винна. Вона так любить тих бідних, добрих, грубеньких ковбликів, а любов коли раз опануе щучине серце, робить ся непереможною. Нїчого проти неї не вдїеш.

Та гов! Щось хлюпнуло ся в водї. Пішла легенька хвиля і полоскотала щуку по боках. Що

се таке? Щука не рушаеть ся з місця, але надслухує. Сонна лінивість ще держить у обіймах її тіло. Що се таке хлюпаеть ся в воді? Се не видра. О, видрине хлюпане вона знає! Видра чалапкає по воді так грубо, голосно, а потім дає нурця і щезає зовсім, бігаючи по дні, — а тут щось иньше. Щука лежить на своїм місці, обернена мордою против води, і не бачить нічого. Надслухує, лінно рушаючи криламн, але не бачить нічого. Плюскіт затих, тілько поверхня плеса все морщить ся; легесенькі гребені хвиль набігають один за одним і тихенько лоскочуть щуку по боках, по мягкім, лускатім животї. Лоскочуть, пестять її і вона немов засипляє на ново. Вона чує себе безпечною в своїй схованці з поплутаних, крутих гиляк. пеньків і коріня. Який ворог побачить її тут? Хто може досягти її? Хто буде надіяти ся, що вона тут? А ось коло неї хиба не лежить груба вербова гиляка, так само сіра, так само слизька, бо обросла водяним мохом, так само проста і острокінчаста, як щука? Кілько разів се поліно, занесене сюди повінню, було найліпшим захистом для щуки! Здалека дивлячи ся — два поліна лежать під берегом. Навіть старий рибак Сарабрин пару разів спіймав ся на сю хитрість. Раз навіть, утомлений довгим і даремним лаженем по річці, він ідучи поуз отсього корча і побачивши ті два поліна, гнівно торкнув їх бовтом і пробуркотів:

— От іще помана не поліно, зовсім подібне до щуки!

І яка-ж була його гризота, коли та »помана не поліно« при дотику його бовта що сили вдарила хвостом і зігнувши ся в півколесо, кинула ся стрілою навпростець, гупнула його в живіт

мов добрий цуцик і вдаривши ще раз хвостом по водї, скрутила ся і щезла в глубокім плесї.

— Тьфу та пек на тебе! — бурчав Сарабрин. — Ото! А се й справдї щука була, Бог би її побив! Ото! А я дурень ще й торкаю її бовтом під ніс, а сак на плечах держу. Ну, чи видів хто такого дурня, як я, га? Таку здоровенну щуку самохіть із рук пустити!

Старий Сарабрин міг легко потїшити ся. Таких дурнїв, як він, було і є далеко більше на сьвітї, нїж йому здавало ся в хвилї пересердя.

От хоч би взяти Антошка, Сарабринового сина. Хлопчище вже здоровий, другий рік пастушить. Здавалось би, що й глузди в голові має. А з отсею самою щукою яку мав пригоду! Адже перед тижнем узяв його батько з собою на рибу.

— Ходи, Антошку, — мовив він, прикликавши його до себе з другого кінця величезного громадського пасовища. — Ось тут в Горбачовім плесї здоровенна щука є. Я колись то мало не вчепив її в сак, але бояв ся, щоб не продерла. (Старий збрехав. Йому стидно було признати ся, що самохіть сполошив щуку, принявши її за полїно). Так от я винїс волочок. Ходи, роздягни ся! Затягнемо пару разів, то певно буде наша!

Антошко не дуже радо послухав батька.

Вода холодна! — мовив він.

— Та де тобі холодна! Ади, як пече сонце! Вода як лїтепло.

— Глубоко там.

— Не бій ся! Ти підеш плитшим берегом, а я глубшим.

Врешті хлопець роздяг ся. Полїзли в воду, затягли волочок раз — нема щуки; затягли другий раз — нема. Ідуть чим раз у глубшу воду, а батько знай шепче та нанучує сина.

— Обережно, хлопче! Пильнуй ся! Ось тут під сей корч заставимо. Тут вона мусить бути. Скоро тілько торкне ся в сїти, зараз підіймай своє крило!

— Добре, татку, — мовить хлопець, а сам аж зубами сїче та тремтить — не то від холоду, а не то від нервового напруженя ожиданки і зо страху, щоб як небудь не випустити таку велику щуку.

Обставили корч.

— Уважно, хлопче! — крикнув батько і гуркнув бовтом між гиляки. А щука власне сидїла в тім корчи. Вона бачила рибаків, бачила, як вони затягали сїть, але що як раз була по добрім обідї, вловивши порядного кленя, то й не квапила ся втїкати. Аж булькіт води від бовта перелякав її мов удар і вона що сили вдарила головою в сїть.

— Підіймай! Підіймай! — скрикнув старий батько. — Щука є!

Еге, є! Хлопчище зо страху і з холоду стратив притомність і замість підняти спідній конець у правий бік, він підняв його в лївий — отворив щуцї широкі ворота. Вона тілько раз булькнула, показала Сарабринови хвіст тай шмигнула куди очи бачуть. А старий став мов осуджений.

— Ну, Антошку, — промовив він. — Я думав, що як я вмру, то найбільшого дурня на сьвітї не стане. А тепер бачу, що ще більшого лишу по собі.

— Або я вам не казав? — добродушно і жалібно промовив Антошко. І оба тремтячи з холоду і зворушеня вилїзли з води.

Щука не добре й розуміла всю вагу сеї пригоди. Її рибячий мозок під впливом довговікової традиції далеко більше бояв зя видри, нїж

чоловіка, і звичайно втїкши зперед рук рибаків вона й не міркувала гаразд, як близько була смерти.

І в отсїй хвилї вона не міркувала того. Вода була ще холодна, травлене в її животї йшло лїниво і вона не дбаючи на легенький плюскіт, що доходив до неї з дальших закрутів річки, лежала собі, не то дрімаючи, не то колишучись у мріях. Про що марила вона? Певно про те, як то вона на снїданє проковтне пару отих ковбликів, що в такім іділлїчнім настрою лежали на днї вирка онтам перед її очима. А на обід, коли сонце пригріє, вода потеплїє і їстп дуже захочеть ся, вона мусить зловити кленя, одного з тих грубих, тупорилих та лїнивих водяних джигунів, що нажерши ся всякого хробацтва в полудне випливають на верх і горді на свої пишні червоні крила шпацїрують собі до сонця, тягаючи за собою цїлі рої тої глупої дїтвори, дрібних плотичок та соняшниць. Хоч би там не знати що, а вона мусить одному з них сьогодня зробити капут! Та вже сьогодня вона не буде така дурна, як була вчора, не кине ся на найбільшого, того череватого, завбільшки з підсвинка. Цур йому, старому валилови! Нехай дожидаеть ся Сарабрина. Вона вибере собі котрогось меншого. І так їх у отсьому плесї е з пів копи. Правда, тепер їх не видно, драбугів! Вони сплять у печерах, під колодами та в глубоких норах у опоцї на самім днї. Там вони безпечні і від видри і від щуки. Але нехай тілько пригріє, вже вони як непишні повилазять із своїх нор, а тодї побачимо!...

Гай, гай! Щучині мрії! Чим ви певнїйші, близші здїйсненя від людських?

В тій хвилї, коли щука оттак укладала собі денний порядок нинїшньої днини, ми побачили

її. З одним товаришем ми вибрали ся рано на рибу. На Горбачево плесо ми мали свій плян, бачивши вчора, як здоровенна щука бовтнула ся в шуварі ловлячи кленя. От ми й вийшли рано, знаючи, що в ту пору — була сема година — щуки ще сплять при березї, і міркуючи, що застанемо її десь на гнїздї. Правда, вода була ще холодна, але нам се було байдуже. Тихесенько розвинувши волочок ми наближали ся до найглубшої части плеса, держачи ся близько берегів, оброслих густими лозовими корчами і силкуючи ся робити як найменше шуму і плюскоту.

Наша праця була не даремна. Майже під кождим корчем ми захапували то кленя, то окуня, то плотицю, що плюснувши ся два-три рази в волочку мандрували до нашої рибацької торби. Але великої щуки не було.

Вода в плесї була чим далї, тим глубша. Ми знали, що там, де береги стїснили ся і творять неначе гирло, обставлене з обох боків грубими коренастими вербами, вода була глубока майже на два метри. Там нам не зайти і коли наша знайома щука там ночує, то ми не зробимо їй нїчого. Але про те ми йшли обережно далї, доки позволяла водяна глубінь.

— Ось вона! Ось вона! — прошептав мій товариш, зупиняючи ся непорушно на місцї і моргаючи очима в той бік, де лежала щука.

Я побачив її майже рівночасно.

— Заходи під беріг! Під самий беріг! — шепнув я товаришеви.

За кілька секунд наш волочок вигненим луком обхапував той корч, під котрим сидїла щука. Правда, задля гиляк, що стирчали в ріжні боки в водї, годї було добре заставити і затягнувши волочок ми ще з мінуту поправляли його, щоб

добре було підняти. Рівночасно я не зводив очий із щуки. Вона також побачила мене, бо не рушаючи ся з місця нараз живо замахала черевними крилами, немов збираючи ся скочити.

— Добре стоїш? — запитав я товариша.

— Добре. Бовтай!

Та щука не чекала бовтаня. Почувши наш голос вона як стріла рушила просто на мене. Між мною і берегом було ще досить вільного місця, котрого задля водяної течії годі було обставити сїтю. Сюди вона міркувала прошмигнути, так як певно нераз уже прошмигнула иншим рибакам. Та я був приготований на сю хитрість. Сильним ударом бовта я перегородив їй дорогу і змусив щуку викрутити ся півколесом на лїво. Вона тілько моргнула передо мною своїм широким як праник хвостом і щезла в глубинї. Та я був спокійний. Я знав, що тут вона не втече від нас. Ще один удар бовта і щука що сили гопнула ся в волочок.

— До гори!

Спід волочка підлетїв до гори, середина утворила глубоку зачеревину, а в нїй мов у довгій та вузькій клїти шибала собою щука.

— В зад! В зад! На мілку воду! — крикнув я товаришеви, і звільна, обережно, держачи краї волока понад водою, ми вийшли на плитше плесо.

— Гов! Чи не втекла вона? — з острахом запитав товарищ. — Якось не чути її в волоцї.

Ми приперли волочок до берега і живо підняли його весь над воду. Крізь очка забілїло ся широке, товсте щучине черево.

— А, здорові, кумо! — крикнули ми радісно. — Проспмо блпзше!

Щука почала кидати ся в сїти, але се вже була даремна праця. Я вхопив її обіруч, щоб не продерла сїти, товариш зібрав крила волочка і за хвилю оба ми разом зі щукою були на березї.

— А, добрий день вам, кумасю! Ось де ми з вами здибали ся!

Щука кидала ся завзято в траві, поки ми передягали ся в сухе шмате.

Odi profanum vulgus.

I.

Почало ся від того, що у старої Василихи здохла корова. Три дни вона плакала за нею, як за рідною матїрю. І Петрусь плакав. Бо хоча цїле лїто він мучив ся водячи її на воловоді пасти попри дороги і по межах, а про те знав уже — йому було 11 лїт — що вона, так сказати, держала їх обоє на сьвітї, його і бабу Василиху. А тепер, коли корова зірвавши ся в ночи з посторонка вискочила з подвіря, вскочила у панську конюшину, напасла ся її з росою і рано здохла, Петрусь чув своїм дитячим серцем, що надходить якесь лихо, хоч і не знав, яке воно буде і на чиїй голові окошить ся.

Четвертого дня, коли корову вже давно обдерли зо шкіри і закопали і коли Василиха продала шкіру, вона троха заспокоїла ся. Її очи були ще червоні, лице пожовкло і поморщило ся як порожний мішок, і прикликавши Петруся, що сумний, без дїла нипав по подвірю, вона мовила до нього:

— Петрусю!

— Га!

— Збирай ся, дитино, поїдемо до Львова.

— А то чого до Львова?

— Заведу тебе до твойого тата.

— До мойого...

— Так, небоже. Я не можу тебе довше держати. Доки була корова — вона обтерла собі запаскою сухі очи. — А тепер що ти будеш робити у мене? І чим нам жити? Зима недалеко. У мене нема ні поля, ні рілї, нема збіжя анї бульби. Є оборіжчя сїна, що було зладжене для корови, ну, але що менї тепер з нього? Спродам, хату замкну і піду в комірне. А з тобою що буду робити? Тих пять ринських, що дає твій тато на твое удержане, на нас обоє не вистарчить. Поки була корова, я продавала молоко, то було за що жити, а тепер...

Страта корови, то була та »чортова дїрочка«, в котру пішли всї надії, всї радощі, всї помисли бідної Василихи.

Петрусь стояв перед нею мов облитий зимною водою. Його губенята поблїдли, очи витрішцили ся. Він довго надумував ся, поки вкінцї промовив:

— А як тато не прийме мене?

— То нехай собі робить з тобою, що хоче! — з серцем промовила Василиха. — Не хочу його гроший і тебе далї тримати не можу! Щож то, я невільниця яка? Не досить, що одинацять лїт промучила ся з тобою?

Петрусь похилив голову і заплакав. Баба відвернула ся — їй самій серце краялось, а ся дитина, чужа, »панська« дитина, за одинацять лїт успіла прирости їй до серця. Але що було робити? Треба було відірвати її. Нужда не тїтка, а зима не мати.

— Ну, ну, не плач, дурний! — мовила вона. — Твій тато також не звір. Хоч доси він не хотів бачити тебе, але тепер як побачить, то певно прийме. Ади, який ти виріс у мене!

І вона ласкаво погладила його кучеряву головку.

— Не бій ся! Тато дасть тебе до ремесла, навчиш ся чогось у Львові, будеш чоловіком. А тут на селі що з тебе буде? Пастух, наймит, попихач і більше нїчого.

Петрусь обтер сльози з лиця. Його очи сьвітили ся як дві іскорки. В них горіла цїкавість. Він доси нїколи ще не бачив Львова, не бачив свойого тата — гарного, молодого пана, що платить бабі по 5 ринських місячно за його удержане. І в його головцї під впливом бабиних слів почали вже роєм тиснути ся картини високих-високих домів, великих вікон, блискучих вистав, осьвітлених нічю вулиць, про які так часто розповідала йому баба Василиха. Весело він почав збирати ся в дорогу до Львова.

Другого дня раненько обоє з бабою пішли пішки до найблизшої стації зелїзниці, аби відси дістати ся до Львова. Баба мала за пазухою пів хлїба, головку чіснику і крихту соли, а в окремій шматинї завинене посьвідчене від пароха і від начальника громади, що хлопчик Петро Гарасимів, illegitimi thori, вроджений і охрещений у тім селї, пробував доси на вихованю у Олени Василихи. Окремо посьвідчувала учителька, що Петро Гарасимів учащав три роки до сїльської школи і скінчив її з дуже добрим поступом.

Се була вся амунїція, з якою Петрусь під проводом баби Василихи одного гарного осїнного дня вирушив здобувати сьвіт.

II.

В редакції одного поступового і демократичного львівського дневника власне скінчила ся робуча пора. Хлопець із друкарні сказав, що »скриптів« на нині досить. Шеф редакції зараз кинув перо, надів пальто і пішов до друкарні, щоб роздивити весь даний і наскладаний матеріял і зложити з нього цілість нумеру. Співробітники при своїх бюрках мовчки кінчать кождий свою роботу. Чути скрип пер, шелест паперу, брязк ножиць. Дехто скінчивши писане кидає перо і віддихає. Иньший клине під носом, не можучи вбгати в одно речене те, що йому хочеть ся.

Тишу перервав заграничний політик, що дописавши свое пензум зірвав ся з місця мов опарений і перевернув крісло, на якім сидів доси.

Заграничний політик.

А чорт! Сказіть ся ви зі своїми Бісмарками, Ґледстонами, Конґами та Булянжерами! Аж голова тріскае від усіх тих дурниць. І по що все те перемелювати? Чи тото хто читае? А як читае, то що йому з того прийде? Адже найрозумнійший може здуріти від того. Се кондензована бляґа, екстракт глупоти і дурисьвітства.

Критик (не підводячи голови від роботи).

Хоч раз пан Вінкентій оцінив свою працю так, як вона того варта.

Заграничний політик.

Скажіть докладнійше: працю всіх нас, ґазетярів.

Внутрішній політик.

Перепрашаю, я не давав уповажненя говорити в моїм імени. Ми демократи: кождий відповідає за себе.

Критик.

І пише дурниці на власну руку.

Репортер.

Er ist ein Narr auf seine eigne Hand.

Заграничний політик.

Розуміеть ся, репортери всюди мають першенство.

Репортер.

Тілько не перед дипльоматами.

Внутрішній політик (скінчивши роботу, встає).

Панове, тілько без зайвих компліментів! Займім ся якоюсь реальнійшою роботою. Устроюемо снідане?

Всї.

Добре, добре!

Внутрішїий політик.

Складка! (Всї складають по шістці).

Критик.

А я забавлю ся в пророка і провозвіщу, що зараз сюди прибудуть професор Бомба і артист Битва.

Почувши се пророцтво, всї з реготом обернули ся до вікон і побачили на тротоарі обох згаданих панів, що серед живої розмови йшли до редакції на звичайне балаканє. Коли війшли,

внутрішній політик не давши їм ані привитати ся, ані сісти, здер із них по шістці складки, а потім вийшов до адмінїстраційного льокалю, щоб наказати слузї, кілько горілки, булок, шинки і т. п. має принести.

Професор (високий, грубий, рудий, з апоплектичним лицем, громовим голосом).

Kreuzbombenelement! Не люблю того!

Критик (флеґматично).

А по що професор дав шістку?

Професор.

Не про шістку мова. Тут ось сей пан — пане малий, як пана ваблять? —

Артист.

Артист маляр Парафіянський, званий також Битва під Ґрунвальдом, do usług pana profesora dobrodzieja.

Професор (усьміхаєть ся добродушно).

Но, но, того dobrodzieja дарую вам. Отже як сказано, не люблю тої вашої нової штуки, що нїби то обертаєть ся до вибранців з тонким смаком, а на правду дурить сама себе і хоче дурити нас, або вимагає від нас якихось иньших нервів, нїж ті, якими наділила нас природа.

Артист.

Ścielę się do stópek jaśnie wielmożnego pana. Я також не люблю цибулї ані її запаху.

Професор.

Як то? Як то? При чім тут цибуля?

Артист.

Вона не вимагає нїяких иньших нервів, анї нїякого смаку.

Професор.

То нїби виходить...?

Критик.

Нїби нїчого не виходить. Я мушу стати в оборонї цибулї. Люблю штуку, але й цибулї не дам плювати в лице.

Заграничний полїтик.

Ну, певно, се-ж часть твоєї національної традиції, твої сьвятощі.

Репортер.

Пане Парафіянський, ápropos! Сьогодня я бачив вашого мецената, того ґрафика, що ви мали з ним битву під Ґрунвальдом.

Артист.

Ого! А він чого тут шукає?

Репортер.

Стоїть в Европейськім готелю, нр. 10, приїхав з якоюсь молодою дамою.

Заграничний полїтик.
(стає перед професором беручи ся за боки).

Пане професор! І по що вам того на старі лїта? Я би бувши вислуженим і пенсіонованим —

Професор (з гідністю).

Перепрашаю, невислуженим і суспендованим.

Заграничний полїтик.

Невислуженим і суспендованим ц. к. професором будівництва і копаня фундаментів не ком-

промітував ся би таким круглим нерозумінем штуки. Адже у вас на техніці повинен дехто розуміти, що се не все одно збудувати льокомотиву до порушуваня корабля, і збудувати апарат, котрий може перервати ток електричний — ну, візьмім, міліярд разів на секунду. Правда, для такого майстра, що будує льокомотиву, збудоване такого апарату може видавати ся чимось таким, що вимагає зовсім иных нервів, ніж наші ...

Критик.

Браво, поет від заграничної політики! Бий техніка технічними арґументами!

Професор.

О, даруйте! Я й не знав, що пан Вінкентій поет.

Критик.

Не друкований доси, але тим не менше вітхнений.

Заграничний політик.

І не швидко буде друкований.

Професор.

А то чому?

Заграничний політик.

З двох важних причин. Одна та: де є та публіка, що могла-б читати і відчути мої поезії?

Професор.

Ну, коли напишете зрозуміло, то — —

Заграничний політик.

Зрозуміло! От іще шабльон! Фраза! Ви професори пишіть свої книги і трактати зрозуміло, бо ви промовляєте до розуму. Ми поети вилива-

емо своє чуте і промовляємо до чутя, то по що нам зрозумілість? Або коли хочете, нам треба зовсїм иньшої зрозумілости, нїж ваша. Ваша льоґіка, ваше арґументоване, ваші дефінїції і дістінкції, се наша смерть. А найгірше те, що ви своєю науковою папляниною попсували нам мову, зробили її нездатною для поезії. Наші слова зробили ся символами ідей, абстрактів, льоґічних процесів, а не чутя. І се друга причина моєї абстіненції. Хиба-ж я можу вилити чуте мойого серця тою самою мовою, котрою висловляєть ся »два рази два є чотири»?

Професор.

А я думав, що чим серце повне, те устами ллєть ся. Думав, що ясні ідеї і сильні чутя можна висловити ясними словами. Думав, що ясність і простота —

Артист.

Całuję rączki, uniżony sługa wielmożnego pana dobrodzieja. Питане про ясність доторкає по троха мойого фаху і тут я сьмію сказати, що шановний професор є на деревляній дорозї, чи як каже Нїмець, auf dem Holzwege. Ясність є один із окликів пережитого натуралїзму, котрий голосив: природа! природа! не розуміючи в своїй наївности, що в практиці він на кождім кроці завдавав брехню своїм окликам. Як то се так гарно висловив Нїцше, пане критику?

Критик (деклямує).

„Treu die Natur und ganz!“ — Wie fängt er's an?
Wann wäre je Natur im Bilde abgethan?
Unendlich ist das kleinste Stück der Welt!

Er malt zuletzt daran, was ihm gefällt.
Und was gefällt ihm? Was er malen kann!*)

Артист.

От то, то, то! Вся брехня, вся внутрішня суперечність так званого обективізму. Я, мовляв, не видумую, а малюю дійсність, те що є і таке як є! А на правду що виходить? Він малює те, що йому подобаєть ся; малює так, як уміє, як його навчили, після старих шабльонів. Ось вам і правда, і природа, і ясність! І що таке ясність? Природа не знає ясности. Вона знає кольори і відтінки і більш нїчого. Ясність, се пуста фраза зарівно в поезії, як і в малярстві. Ми хочемо бути щирі і говоримо: малюемо так, як бачимо. Не віримо в нїяку обективну правду, в нїяку безоглядну ясність, а віримо тілько в свої нерви і в свою фантазію.

Професор.

І в зелені коні, червоні дерева, помаранчову траву і кармінове небо.

Артист.

У все те! Передаемо вам наші субевтивні вражіня тай годі. Більше не годен вам дати нїхто; всї иньші тілько обріхують вас.

Професор.

Цїла штука — брехня, але, як мовив Пушкін, »насъ возвышающій обманъ«.

Заграничний полїтик.

Нашій штуцї байдуже до того, чи ви через неї підвисшитесь, чи нї. Вона — сама собі мета.

---

*) Див. Gedichte und Sprüche von Friedrich Nietzs he. Leipzig, 1898, стор. 73.

Вона — скарбниця найвищого, найсубтельнїйшого чутя, а не підойма до підношеня в гору стофунтових кльоців. Треба вже високо стояти, щоб могти роскошувати ся нею.

Професор.

Значить, штука для вибранців?

Заграничний полїтик.

Так.

Професор.

А народ! А маси, що також жиють і працюють і мають право до роскошів житя?

Заграничний полїтик.

Хиба я бороню їм жити і роскошувати ся? Тілько-ж коли вони не можуть роскошувати ся моєю поезією, то значить, жити спільним зі мною житем чутя, то що я винен тому? Чи задля того маю зректи ся своєї висшости, що вони не доросли до мене?

Професор.

Дїйсна висшість почуває себе до обовязків супроти низших. Noblesse oblige.

Заграничний полїтик.

Як кого. Мене нї. Які обовязки сповняє цьвіт? Цвите і пахне. Мотилем не орють, цьвітами в печи не топлять. Найвисша функція, найвисший обовязок артиста — бути артистом, творцем, бути самим собою. Він незалежний нї від кого, він пан, він цар, він бог. Не він обовязаний до вдячности суспільности, що видала і виплекала його, а суспільність повинна чтити, шанувати, обожати його за те одно, що він є. Бо він цьвіт її, сума її найкращих сил, найпіднеслїй-

шого чутя, екстракт її мізку і квінтессенція її нервів.

Професор.

І за ту честь, за той пошановок, за те обожане чим він має платити суспільности?

Заграничний політик.

Odi profanum vulgus et arceo!

Професор.

Он як!

Заграничний політик.

А так! Його діяльність — се золотий міст від теперішности до будущини. Він пророк. Він видить те, що буде, жие з тими, що прийдуть колись, розмовляе з ненародженими.

Професор.

Пророків колись побивали камінем.

Критик.

А нині вони пишуть заграничну політику в демократичних або й антідемократичних ґазетах. Поступ!

Внутрішній політик (входить з провіянтами).

Панове! К чорту естетика! Горілка і закуска на столі!

III.

Снідане кінчило ся, коли адміністрацийний слуга підійшов до заграничного політика і з звиим своїм не то стурбованим, не то заляканим

видом, ніби шепчучи, але так, що чули всї, промовив:

— Прошу пана, там до пана якась баба допитує ся.

— Баба? Що за баба? — скрикнув заграничний полїтик, котрому горілка і розмова про штуку для штуки троха підступила до голови.

— Та... тота... що... пан знають.

Заграничний полїтик зрозумів.

— А чорти-б її мучили! — крикнув він гнївно і вибіг до адмінїстрацийного льокалю.

Лице слуги прояснило ся по його відході. Всьміхаючи ся добродушно він нахилив ся до критика і шепнув, але знов так, що всї чули:

— Привела йому наступника престола.

Всї зареготали ся.

Всїм була звісна траґікомічна історія, яв заграничний полїтик прийшов до наступника престола. Одинацять лїт тому з ним склала ся досить незвичайна притичина. Забавивши ся до пізної ночи в веселій компанії, він вернув десь о дванацятій домів. Він займав тоді кавалерську кватиру, зложену з одного покою і одного передпокою на другім поверсї в офіцинї одної великої каменицї. Побіч нього жили якісь панство і мали служницю, сїльську дївчину, зовсїм непоказну з лиця. Отже доля хотїла, що тої самої ночи панство були на балю, а дївчина ночувала сама в кухнї. Заграничний полїтик вернувши о півночи до дому, нанотемки а при тім у нетверезім станї помилив ся дверми і замісь до свойого передпокою заблудив до кухнї. Чи так воно було справді, чи тілько він так a posteriori уложив собі сю історію — на знати, досить, що пізнїйше, коли проявили ся наслїдки його нічного блуканя,

він нїяк не міг докладно пригадати собі нїчогісїнько про ту нїч і про свою пригоду і про саму дївчину. Але історія обернула ся неприємним кінцем для нього; дївчина вдала ся до полїції і бідний кавалер мусїв платити алїментацію. Дитину віддано на село до мамки, мати виздоровівши пішла знов у службу і отсе перед двома роками вмерла в шпиталю, а заграничний полїтик кождого першого почував гризоту сумлїня і посилав пятку бабі Василисї.

Від року його положене зробило ся ще неприємнїйше. Він оженив ся. Правда, він був на стілько чесний, що упередив свою жінку про обовязок, який тяжить на нїм, і вона не противила ся висиланю пятки. Але у нього була вже своя дитина, пенсія була досить скупа, постороннї заробітки ще скупійші, то не диво, що той хлопчик там на селї стояв перед його душею як мара. Що з ним буде? Куди подїти його? Він не бачив його нїколи, не цїкавив ся ним, ненавидїв його як гріх, як помилку, як пригадку чогось страшного, глупого і безглуздого. Але щось треба-ж було зробити з ним. Прийде час, коли баба не захоче держати його далї — і що тодї? Заграничний полїтик злостив ся, кляв, але не міг додумати ся нї до чого. А коли минув перший, він з легкомисністю властивою поетам забував про свою турботу, спихав її з денного порядку якоюсь фразою в родї: »Якось то буде«, »Ще сьвіт не валить ся», »Дам його до ремесла« — і був спокійний, марив та диспутував про штуку, деклямував Верлена і писав заграничну полїтику.

IV.

Заграничний полїтик живо підійшов до баби Василихи. Його лице було червоне, очи палали гнївом.

— Щож се таке, бабо? Ще першого нема! Чого ви напастуєте мене?

— Та я, паночку, нїчого. Я тілько от —

І вона обернула ся і взявши за плече Петруся, що тулив ся до неї, посунула його троха наперед себе.

— Щож се таке?

— Та се ваш хлопчик, Петрусь. Петрусю, дитино моя, се твій тато. Поцїлуй його в руку.

— Нї, нї, не треба! — сквапно крикнув заграничний полїтик піднявши в гору руку, мов бояв ся дотику якої обридливої жаби. Він зирнув на хлопчика, але зараз же відвернув ся і говорив до баби:

— Ну, чого-ж ви хочете від мене?

— Та я, паночку, привела вам його. Не можу довше держати його.

— Не можете? Чому?

— Корова здохла. Нї з чого жити. Мушу кидати хату і йти в комірне.

— Але я також не можу взяти його до себе! Подержїть його ще пару неділь, нехай вишукаю для нього тут яке місце.

— Пан давно вже обіцяли вишукати. А я мушу заздалегідь шукати собі теплого кутика на зиму.

— Обіцяв, обіцяв. І шукав. Але не було доси. І менї обіцяно... за тиждень, за два тижнї...

Заграничний полїтик брехав. Він нїчого не шукав, нїхто нїчого не обіцював йому. Але баба вхопила ся за се слово.

— Так знаєте що, паночку. Я лишу його тут у Львові. Тут у мене є кума, на Новім сьвітї. Вона ходить до служби, а хлопець може пробути у неї тиждень або й два, поки ви знайдете що

для нього. Погляньте лишень, який гарний. Зовсім до вас подібний. Я певно не робила йому кривди, держала його як свойого рідного. Школу скінчив у селї. А покажи-но, Петрусю, своє сьвідоцтво!

— Не треба, не треба! — скрикнув заграничний полїтик і винявши срібного ґульдена дав його Петрусеви, а бабі дав пятку.

— Нате, заплатїть своїй кумі, нехай подержить його зо два тижнї. Я вже тут постараюся примістити його. Ну, йдїть, ідїть, бо я не маю часу.

Баба взяла Петруси за руку і пішла, а заграничний полїтик вернув до свойого товариства. Там зустріли його голосними криками:

— А, ґратулюємо! ґратулюємо! Гарний хлопчик, гарний! Ну, що? Чутлива була стріча батька з сином?

Заграничний полїтик увесь запаленїв. Сцена, котру він тілько що перебув онтам, у тім бруднім адмінїстрацийнім передпокою, пекла огнем його чутливу душу. Він чув, що се була одна нова сторінка ганьби, сорому і погорди для себе самого в його душі і що він до смерти не забуде її, не забуде особливо того несьмілого, заляканого, благального, покірного і докірливого погляду великих, ясних, дитинячих оченят Петруся, свого сина. Доси нераз він сумнївав ся, чи то був справдї його син і нераз був майже певний, що служниця причепила ся до нього з доброго дива. Але тепер, побачивши Петруся, він не міг сумнївати ся. Се його син! А про те він поводив ся з ним як з ворогом, як з чимось чужим, ненависним. Не міг инакше! Може з часом привикне, полюбить його, але тепер він не міг, не міг дивити ся на нього, не

міг знести дотику його дитинячої руки, його рожевих уст! Не міг тай годі!

— Гм... Гарний хлопець, правда? Еге! Ну, щож... Дам його десь до ремесла... Нехай працює... А вже-ж, а вже-ж! Не відречусь його!

Заграничний політик говорив нїби до товариства, а властиво для заспокоєня свойого сумлїня. А що сумлїне не заспокоювалось, то він виняв ще корону, післав по більше горілки і закусок. При веселій розмові снїдане протягло ся до першої години. Заграничний політик ішов до дому з горячою головою, ступав твердо, давно вже забув про Петруся, а в душі його бренїли тілько мельодийні вірші Верленові:

O poéte, faux pauvre et faux riche, homme vrai,
Jusqu'en l' extérieur riche et pauvre, pas vrai,
(Dés lors, comment veux-tu, qu'on soit sûr de
[ton coeur?)
Tour à tour souple drôle et monsieur somptueux,
Du vert clair plein d' „espére“ au noir com-
[ponctueux,
Ton habit a toujours quelque détail bloguer.*)

V.

Минув тиждень, минули два тижнї. Заграничний політик не знайшов місця для свойого Петруся, а Петрусь не зголошував ся. Минув

---

*) О поете, фальшивий бідахо і фальшивий богачу, правдивий чоловіче, аж до зверхнього вигляду не на правду богатий і не на правду бідний (і супроти того якже ти хочеш, щоб хтось був певний твойого серця?); раз ти щедрий до сьмішности і пишний пан, перескакуєш) від ясної зелені повної надїй до скорботної пітьми; твоя поведїнка все має в собі дещо з бляґера. (P. Verlaine, Choix de poésies, Paris 1898, стор. 399).

перший — не приходила вже анї баба Василиха, анї жадна иньша баба, анї Петрусь. Заграничний полїтик був троха неспокійний того дня; він так привик, що хтось мусить прийти »доїти його«, що не міг всидїти на місцї і аж здивував ся, коли не приходив нїхто. Другого дня він уже не думав анї про Василиху, анї про Петруся.

Минув ще тиждень — було тихо.

Аж ось одного дня до редакції навідала ся стара, згорблена бабуся і забажала бачити ся з паном Вінкентієм.

— Що за дїдько? — скрикнув сей, коли слуга повідомив його про візиту.

Бабуся низько кланяючи ся і кашляючи прошамкала:

— Перепрашаю, я від Юзефової — знають пан?

— Що за Юзефова? Не знаю жадної Юзефової.

— На Новім сьвітї. Вона до послуги ходить, знають пан?

— Нї, не знаю.

— Та вона сама хотїла йти до пана, але захорувала, лежить... горячку має, небога...

— Але щож мене то обходить? Я її не знаю.

— Та вона каже менї: »Підїть, Антоньова, до того пана, що при ґазетї — не знаю, чи я добре трафила — вона дала менї отсю карточку, прошу, нехай пан поглянуть.

На карточцї паперу, взятого мабуть із тютюнової обвертки, написано було безграмотно жіночою рукою титул часописї і його хресне імя.

— Ну, добре. Але скажіть же, що се за Юзефова і чого хоче від мене?

— Та вона не хоче нїчого, тілько просила запитати пана, чи був у пана той хлопчик, що його лишила у неї якась баба з села?

— А!

Заграничний полїтик догадав ся.

— Той хлопчик? Нї, не був у мене. Або що з ним?

— Та не знати, прошу пана. Каже Юзефова, що вже тиждень тому, саме як вона захорувала, він забрав ся і пішов кудись і доси не вернув. Вона думала, що він пішов до пана — каже, що пан мали знайти йому якесь місце.

— А так, так. Ну, і щож з ним?

— Та не знати. Як пішов перед тижнем, так і доси не вертав. То Юзефова неспокійна. Хотїла сама шїти до пана, але не може встати. То мене просила: »Ідїть — каже — Антоньова, і запитайте того пана« — —

— Нї, він не був у мене. Може вернув назад у село до... своєї баби?

Те »своєї« якось не хотїло вийти заграничному полїтикови з горла.

— Та може. Але Юзефова боїть ся, щоб його не потягли з собою ті хлопчиська...

— Які хлопчиська?

— Та лямпарти, прошу пана. Там їх у нас на Новім сьвітї цїлі купи волочать ся. Батяри такі. В день волочать ся по полю, нїби бавлять ся, а в ночи крадуть з огородів, із садів, із подвіря, що тілько захоплять. Один е між ними старший, якийсь термінатор прогнаний від майстра, і той комендеруе ними. Але мусять мати й иньших спільників, що переховують крадене, бо ось сими днями вже почали бушувати по стрихах, красти білизну...

— Але що мене те все обходить, жінко добра? — скрикнув заграничний політик, котрий від репортера в редакції чув уже нераз про ту злодійську шайку, що розтрівожила весь Новий сьвіт.

— Та тото клопіт, прошу пана, що той хлопчик від Юзефової, заким пішов від неї, дуже був стоваришував ся з тими лямпартами. То Юзефова боїть ся, чи він не пристав до їх спілки.

— Але то не може бути! — скрикнув заграничний політик з таким сьвятим переконанем, немов знав се на певно. — Він певно затужив за селом і втік на село.

— Га, може бути. Коли пан так кажуть... А може би пан написали там до кого в селі і запитали, чи є він там?

— Добре, добре. Дякую вам за відомість. Зараз инні напишу.

І бабуся кахикаючи пішла.

— Треба написати до тамошнього попа, — подумав заграничний політик. Але що в тій хвилі прийшла иньша робота для ґазети, потім треба було йти до дому на обід, потім до друкарні по коректи, потім до каварні на нові ґазети, потім десь до касина, то день минув і листа він не написав. А другого дня й зовсім забув про Антоньову, про Юзефову, про Новий сьвіт і про писане листа.

VI.

Третьої ночи його обікрали.

Злодії підстерегли, коли він з жінкою був на якійсь гостині, а служниця з малою дитиною спала в остатнім покою. Видушивши одну шибу

в вікні, вони всадили нею одного із своїх, очевидно дуже малого хлопця, до середини, сей відчинив їм вікно і вони чисто забрали ґардеробу пана і пані, дещо з постелї і з иньших річий, що могли винести без стуку. Все те, як показували слїди, занесли в сад, що притикав до подвіря, а відси пересадивши частями через паркан, вибрали ся в темну, безлюдну вуличку. Тут дальші слїди пропадали.

Але знайшов ся ще один важний слїд. Під канапою, що стояла при стїнї просто того вікна, через яке влїз перший злодій, заграничний полїтик знайшов загублений котримось із злодіїв зімнятий і в десятеро зложений піваркуш сїрого паперу зі стемплем на 15 кр. Се було съвідоцтво підписане учителькою села Н., бобрецького повіту, а в нїм потверджувано, що Петро Гарасимів, 11 лїт, скінчив одноклясову школу в тім селї і проявив дуже добру память, цїкавість, пильність і взірцеву обичайність.

Заграничний полїтик передав се съвідоцтво комісареви, що провадив дослїди в справі сеї і кількох иньших, зовсїм подібних крадіжий.

— Се правдоподібно той самий пташок, котрого вони всаджують першого крізь видушену шибу до покоїв і котрий їм відчиняє вікна, — мовив комісар. — Є надія, що швидко будемо мати їх усїх у руках.

Заграничний полїтик хотїв ще щось сказати комісареви. В його серцї щось пекло, щось бунтувало ся і кричало, але уста мовчали.

За кілька день йому дали знати, що всю шайку арештовано, віднайдено її криївку і забрано покрадені річи. Він пішов до полїції з жінкою. Там уже була цїла купа пошкодованих. З проклятями на устах вони перебирали крадені

річи, віднаходячи свою власність. Жінка заграничного політика також подала ся до сеї роботи, над котрою провадив догляд один поліційний ревізор. Заграничний політик тимчасом розмовляв з комісарем.

— А що, є й той малий? — питав він.

— Є. О, то небезпечний пташок! Подумайте: виняв ніж і почав боронити ся, коли його хотїли арештувати. А само таке мале — хрущ!

Серце заграничного політика тріпало ся сильно, але уста були зацїплені.

— Щож буде з ним? Не вже дасте його до криміналу?

— Е, ні! Відставимо його цюпасом на місце вродженя і накажемо громадській власти, щоб дала його десь на службу і мала над ним пильний догляд.

Заграничному політикови зробило ся лекше на серцї.

— Зараз там напишу, щоб подержали його пару день і дали менї знати. Сам поїду, візьму його і приміщу десь, — подумав він і заспокоїв ся на тій думцї.

Розуміє ся, що листа того дня не написав, другого дня подумав, що ще пора, а третього дня забув.

VII.

Петруся продержали три тижнї в поліційнім арештї. Тут він пройшов другий курс злодїйської науки. Потім його відвели під конвоєм у рідне село, а з ним разом пішло й письмо, де розповідано його історію і наказано громадї, щоб держала його у себе під дозором.

— От тобі й на! — мовив війт. — Маємо сьвіжого злодія. Пішла дитина з села, як дитина, а тепер нам привозять злодія. І що нам з ним робити?

Нїхто не вмів відповісти на се питане.

— Візьміть його, куме Йване, — мовив війт до одного радного.

— Я? А на що менї його? Роботи з нього нїякої, а ще до того — злодій! У Львові практикований! Нї, дякую красненько!

Те саме говорили й усї иньші.

— Га, нема що робити, — мовив війт, — візьму його сам. Нехай живе у мене. А від баби Василихи вивідаємо ся про його батька, може він схоче відібрати собі його.

Радні аж тепер поміркували, що се по троха пахне інтересом, але вже було за пізно. Стало на тім, що Петрусь має лишити ся у війта.

— Слухай, хлопче, — мовив до нього війт, коли його привели до громадської канцелярії. — Громадз присудила, щоб ти жив у мене. Я тобі кривди не зроблю, але справуй ся добре! Памятай собі, у нас не Львів. У нас по чужих хатах і коморах лазити не можна, бо як зловлять, буде біда. Справуй ся добре, кажу тобі. Будеш добрий, буде й тобі добре, а нї, то краще було тобі й не родити ся на сьвіт.

Коли-б Петрусь ще перед трьома місяцями був почув таку мову звернену до себе, був би розплакав ся зо стиду. Тепер він вислухав тих слів спокійно, мов закаменїлий, не тілько без сльоз, але й без тїни румянців на лицї.

Тиждень він пробув у війта. Його держали остро, давали мало їсти, гнали до роботи, поштуркували і лаяли. Одної ночи він забрав своє манате, прихопив дещо й з війтівського і щез.

Другого дня прийшов зі Львова лист без підпису до начальника громади, щоб був ласкав донести на адрес »Певний«, poste restante у Львові, чи є там у селї такий а такий Петрусь Гарасимів і у кого він пробуває. Прочитавши сей лист війт плюнув гнівно, подер його на шматочки і пробуркотів:

— Щезай маро! Зломи голову без мене!

VIII.

Минули два місяцї. Після незвичайно довгої і лагідної осени настала від разу люта, морозна зима. Снїгу насипало в колїно, вітри ревли понад Львовом, що ночи приходили відомости про великі заметї, про спізненя зелїзниць, про перерви на телеґрафічних дротах. А разом з тими відомостями почали приходити й иньші — про голод у краю, про брак паші, про дорожнечу, про мордоване коний по селах. Зима від разу страшним упирем налягла на галицьку землю.

Було се в половинї сїчня. Минула дванацята година. В редакції відомої нам домократичної ґазети пусто вже, співробітники порозходили ся всї крім заграничного полїтика, що забалакавши ся перед тим кінчить ще якусь статю.

А в тім дзїнь-дзїнь-дзїнь! — задзвонив телефон. Заграничний полїтик покинув писане, підійшов до телєфону, віддзвонив і притулив слухавки до вух.

— Хто там? — запитав він.

— Чи редакція?

— Так.

— Я поліційний квмісар. Прошу прислати репортера. Власне їде комісія на Янівське.

— В якій справі?

— В справі тої пожежі, про яку донесено нині рано.

— Дякую! Зараз буду там!

В ранішнім нумері ґазети було коротко донесено про загадкову пожежу: горів військовий маґазин з сїном. Огнева сторожа від самої півночи працювала над зльокалїзованем і погашенем огню. Треба було конче користати з нагоди і їхати на місце. Репортера не було, а в редакції було таке правило, що в разї потреби кождий співробітник має обняти репортерську службу, щоб обслужити ґазету. Прийшлось заграничному політикови їхати на сю пожежу. Він узяв дорожку і погнав на Янівське.

Маґазин — се була величезна шопа: дах опертий на стовпах, без стїн, тілько між стовпами повбивано поперечні дрючки в відступах одного метра. Сей маґазин стояв на кінцї просторої площі, за стайнями, досить далеко від вулицї і відгороджений від неї високим парканом. Тепер ще сїна з нього не брали, він був повний аж під самий дах, містив кілька тисяч сотнарів сїна. Яким способом міг він запалити ся?

Хоча огонь побачено ще не довго по півночи, то й доси не вдало ся вгасити його цїлком; дiставши ся в глуб збитої маси сїна, він бушував у нутрі величезного стога і наповняв усю площу, ба, всю околицю густим, душним димом. Від ночи вояки в спілцї з огневою сторожею лили воду на сю купу сїна і хоча зверху вона стояла зовсїм чорна і мокра, то клуби диму, що раз-у-раз ішли з нутра, сьвідчили, що там огонь не згас. І справді досить було в однім місцї якийсь час перестати

лити воду, а з того місця від внутрішнього огню підіймали ся клуби пари, а за кілька хвиль показували ся огняні язики. У гасильщиків опадали руки з утоми.

— Ше від коли жию, не бачив такого! — мовив начальник огневої сторожі до комісаря, що власне в товаристві кількох ґазетярів прибув на місце нещастя. — Сотки стирт гасив я вже, але все огонь держав ся верха, а тут він у середині. Виглядає зовсім так, як коли би з середини почало горіти.

— Може сіно було гниле і загоріло ся? — мовив комісар.

— Ні, пане комісарю, — мовив фірер, що мав коменду над компанією вояків, призначених до помочи огневій сторожі. — Сіно було сухе. Під моїм оком його складали, я на тім розумію ся.

— Чи не ночував тут хто?

— Ночував? Хто-ж би тут міг ночувати?

— А ви обдивляли добре що дня маґазин?

— Ні. Не було по що.

— А, так!

І не розмовляючи довше комісар закурив цигаро і пішов попід паркан, що відділював касарню від вулиці. Під парканом росли корчі, будяки, всякі хащі. Все те тепер було сухе, поломане, завіяне снігом, а про те легко було в тім снігу відкрити вузеньку стежку, злегка завіяну вчорашньою метелицею; вона вела від горючого маґазину в один кут до паркана. Приклякши на землю і розгорнувши недавно наметений сніг, бадилє і сіно напхане на купу, комісар відкрив під парканом досить простору яму, котрою можна було з вулиці пролізти сюди.

Ґазетярі пильно слїдили за кождим його рухом і повитали його відкрите голосними окриками.

— От бачите! Секрет потроха вияснює ся! Тут бували гості.

— Певно крали сїно.

— Або крали — се би ще байка, — мовив комісар і його лице нараз поблїдло, немов від якоїсь страшної думки. — Або — —

Він не договорив і поспішив до горючого маґазину.

— Або що? Або що? — допитували ся цїкаві ґазетярі.

Комісар не відповів на се питанє. Обходячи довкола горючої купи сїна, так близько, як тілько позволяв на се докучливий дим, він пильно вдивляв ся в чорну, обгорілу стїну збитого сїна. Нараз в однім місцї він зупинив ся і махаючи руками покликав до себе ґазетярів.

— Що там? Що там?

Комісар не говорив нїчого. В тім місцї, де він стояв, було горячо, бухав дим змішаний з парою, запирало дух і гризло очи. Але комісар не вступав ся з місця, стояв мов причарований чимось страшним.

Ґазетярі звільна наближали ся.

— Що там? Що там?

Комісар не мовлячи нїчого показав пальцем у одно місце.

З обгорілого сїна вистирчувало щось чорне, грубе; придивляючи ся близше можна було розпізнати пару ніг у чоботях.

В тій хвилї повіяло димом і жарою просто в очи влазливим сьвідкам, немов пожежа була гнївна на тих людий, що підглядїли її секрет. Усї повідскакували.

— Тут хтось є! Тут хтось є! Тут чоловік у сїнї! — закричали ґазетярі.

— Дай Боже, аби тілько один, — ляконїчно мовив комісар.

— Як то? Як то? Мало би бути більше?

— Боюсь, що так. Бачите панове, підкопано паркан, стежка втоптана, — значить, не один ходив сюди ночувати. Скажу вам по секрету: ми давно вже шукаємо за одним таким масовим нічлїгом. Маємо певні слїди, що цїла купа підозрених волоцюг ховаєть ся кудись на ніч, западаєть ся мов під землю. В день раз сього, раз того видно в містї; робили ми облави, перешукували всї лазнї, всї цегольнї, всї відомі нам злодїйські скритки. Богато пташків наловили, богато страшенної нужди і горя набачились, але деяких найнебезпечнїйших фацетів нїяк не могли запопасти. Бою ся, щоб отсе не було їх гнїздо.

— Ну, в такім разї ви могли-б дякувати Богу, — жартував заграничний полїтик. — Хто тут ночував сеї ночи, той уже безпечний на віки.

Відомість про те, що в скарбовім сїнї видно трупа якогось чоловіка, донесла ся зараз до коменди. За хвилю прибув на місце капітан у товаристві кількох офіцерів, далї ґенерал зі своєю свитою, прикомендеровано ще кілька компанїй війська і велено їм систематично розбирати шопу і поміщене в нїй сїно. Робота була небезпечна; де тілько рушити, всюди бухав огонь. Аж по кількох годинах важкої працї опановано його, розкидавши весь верх і приваливши сїно грубою верствою снїгу. Тодї почали ся пошукуваня з боків. При ненастанній працї сикавок, звернених у те місце, де видно було ноги, розгорнено там вигоріле сїно і витягнено ті ноги. На диво всїх се були самі ноги — решта тїла згоріла на

вуголь. Але йдучи далї за тим слїдом стражники побачили слїди глубокої нори викопаної в сїнї, і в тій норі зараз на входї знайшли другого трупа. Він лежав головою до отвору, а цїлим тїлом вкопаний у сїно; тепер голови не було, згоріла на попіл, а решту тїла витягли з сїна. А за сим одним знайшли другого, третього, десятого... Цїлий ряд страшно обгорілих, повикривлюваних голяків. Тут були зівялі старцї і молоді парубки, дївчата і старші жінки, цїла збиранина великоміської нужди, зопсутя і розпуки. Комісар ходив мов отроєний. Адже се відкрите — страшенний удар для репутації столицї краю і її власти безпеченства!

Вже вечеріло. Вояки з правдивою лютістю, з якимось шаленим гнївом кидали ся на ту страшенну стирту, що пожерла стілько живих людий, розривали її, тлумили снїгом і водою решти огню, шукали нових, ще нових жертв. І знаходили. Показало ся, що в стиртї була не одна така нора; швидко відкрили другу і третю, а в кождій повно трупів. До вечера відкопано їх сорок, не числячи кількох рук, ніг та голов, що лишили ся окремо і не можна було знати, до якого трупа приложити їх. Усї сьвідки сих страшних розкопок стояли мов осуджені, немов усїх їх прилапано на співучасти в страшнім, нелюдськім злочинї. Комісар спокійний, хоч блїдий, пояснював свою думку.

— Видно котрийсь із них вернув пізно в ночи пяний з циґаром у зубах і так заснув. Огонь заскочив їх усїх у снї.

В тій хвилї вояки, що розпорпували решту сїна, підняли крик. Віднайшли ще одного трупа. Сього, видно, огонь заскочив не сонного, бо він мав на стілько притомности, що руками і головою вкопав ся в низ, до поденя, на котрім на-

кладене було сїно. Знав, що полумя і дим ідуть у гору і думав виратувати ся низом, пролазячи попід поденне. Але помилив ся, бідний. Верства сїна була занадто груба, він не встиг докопати ся до самого поденя. Дим задусив його, ноги обгоріли зовсїм, але верхня часть тїла була цїла, бо сїно, в котрім вона була закопана, лишило ся неспалене. Витягли його з нори. Се був малий хлопчик, несповна дванацяти лїт. Його положили лицем на снїг. При сьвітлї заходового сонця комісар зараз пізнав його і обертаючи ся до пана Вінкентія промовив:

— А, пане, се ваш знайомий!

Пан Вінкентій зирнув і затряс ся мов у лихорадцї.

— Мій... зна...йомий?

— А так, той що помагав обікрасти вас. Знаєте, що ви знайшли його сьвідоцтво! Петро... Петро... як то він?... Гарасимів.

Пан Вінкентій стояв як труп і не сьмів глянути на те маленьке, до половини перепалене тїло, на те пожовкле і посинїле личко, на ті широко розняті уста, на ті витріщені в передсмертній трівозї очи, на ті рученята, що судорожно зацїплені держали ще по жмутови сїна.

— Відки він міг тут узяти ся? — ледво переводячи дух промовив пан Вінкентій бачучи, що всїх очи обернені на нього і всї немов ждуть від нього якогось слова.

— О, ми давно слїдимо за ним, але все висковзував ся нам із рук, як вюн. Знаєте, його відвели були в село. Побув там тиждень у війта і втїк. Блукав десь зо дві недїлї, потім появив ся у Львові. Кілька разів уже ось-ось мали його арештувати і все висмикував ся з наших рук. Раз знайшли його були на нічлїгу в жидівській

лазні під лавкою; поліціянт не знав його і пустив, коли зачав просити ся. Потім ночував по цегольнях. Раз мало не замерз у якійсь загаті, а отсе тепер тут знайшов своє місце.

IX.

Того вечера пан Вінкентій не вернув до дому на вечерю. Стрівожена жінка вже зібрала ся, щоб іти шукати його, коли два якісь панове заїхали дорожкою перед дім і майже на руках винесли його до гори сходами і ввели до покою.

— Боже! Що се? — скрикнула перелякана пані.

— Нїчого, нїчого, — шептом мовили панове. — Видно, пан добродій трошечка... тее. Прошу, де його положити?

І не чекаючи відповіди вони положили його на софі, поклонили ся пані і пішли.

А пан Вінкентій, пяний як ніч, плакав і балакав-балакав.

— Гунцвот не моє імя, коли не дам його до ремесла! Буде чоловіком. Ніжки згоріли, животик згорів, кишечки видно... Лист, лист, зараз треба лист написати!

Les sanglots longs
Des violons
D l' automne
Blessent mon coeur
D' une langueur
Monotone.

Жінка стояла над ним з заломаними руками і не знала, чи плакати, чи гнївати ся, чи посилати по лїкаря.

Мавка.

(Лїтня казочка).

— Гандзю, Гандзуню! Сиди менї, небого, дома, бо я піду в лїс на губи!

— Візьміть і мене з собою, мамуню! — говорить маленька Гандзя, ломаючи свої тонкі губки. — Менї самій страшно в хатї!

— А йди, йди! Така вже стара дївка виросла тай їй у ясний день у хатї страшно! Далї віддавати ся захочеш, а в хатї боїш ся! Стидай ся! І як я візьму тебе в лїс? Хиба ти зможеш ходити по лїсї?

— Ой зможу, мамуню, зможу, не бійте ся, — говорить Гандзя повеселївши.

— Нї, нї, сиди в хатї! Там у лїсї Мавки, знаеш, такі з зеленими косами! Вони беруть маленьких дївчаток.

— О, я не бою ся Мавок, мамуню! Менї ген-то снила ся одна, — так любо ми бавили ся! А вона все сьміе ся до мене — правда, мамуню, що Мавки сьміють ся, так голосно-голосно! — тай каже: »Гандзю, куку!« А я кажу: »Я тут!« А вона каже: »Ходи, Гандзю, в лїс, там у нас такі гойданки, у-у! у-у!« Візьміть мене, мамунцю, візь-

міть, може її побачимо! Я так би хотїла погой дати ся з нею!...

— А йди, йди, дурна! Щось також говориш! От сиди в хатї, я позамикаю двері, нїхто сюди не вийде. А я незабаром верну ся, не бій ся!

Мати пішла. Зелїзний ключ закалатав у дверех, засуваючи деревляний засув. Гандзя заплакала в хатї.

— Чому мене мама не хотїли взяти? Я була би побачила Мавку! А там у лїсї так гарно, тихо, зелено, тепло!.. Ой тоті мама! Тут мене замикати в хатї... а самі в лїс пішли, самі!..

Хата, де жила Гандзина мати, стояла на самім краю села. З трьох боків, не дуже далеко, виднїв ся густий, темний, вічно тужливий лїс, що шумів раз-у-раз та заводив якусь таємничу пісню. Дивна то пісня. Деякі її ноти щемлять у серцї, мов недавня, ледво загоєна рана; иньші рвуть думку з собою в темну, пахучу безвість, у якийсь безмежний, непрозорий простір; иньші порушують самі глубокі і сильні струни в людській душі, будять бажане житя, енерґію, охоту до невтомної працї, сьвітлої будущини, а ще иньші навівають якусь недовідому, глубоку тугу на серце. Гандзя родила ся серед гомону тої пісні; відколи могла чути тони, чула найбільше її, і не диво, що та пісня причарувала всю її нервову істоту. В снї і на яві вона прислухала ся до неї зимовими вечерами, коли ревла буря і лїс стогнав як тисячі ранених на побоевищу; любувала ся нею весною, коли теплий вітер ледво-ледво ворушив вохкі ще, безлисті, а вже сьвіжими соками налиті гилячки; прислухала ся до неї в пекуче лїтне полудне, коли вітру не було чутно, а про те по верхівях лїсових дерев ходив

якийсь таємний шепіт, мов зітхане або мов сонне лепотане задріманих на соняшній спеці дерев. Дитяча уява день і ніч блукала по лїсї, знаходила в його голосах відгомін своїх дрібнесеньких а про те для неї таких важних і величніх радощів і терпінь. От тим то й не диво, що та лїсова пісня причарувала всю нервову, тендїтну Гандзину істоту. Ві снї й на яві у неї все одно та одно на думцї — лїс і його тайники. Що найкращого, найприємнїшого затямила вона в своїм коротенькім житю (їй було всього пять лїт), усе те нерозлучно вязало ся з лїсом. Ах, як радо, з якою роскішю слухала вона казок про лїсових духів, про ті на пів страшні, на пів принадні твори людової фантазії, а особливо про Мавок з білим як березова кора личком і з довгими, зеленими косами! Вона не могла зрозуміти, чого инші дїти боять ся Мавок. Аджеж вони такі гарні, такі добрі для добрих дїтий, так радо бавлять ся з ними серед лїсової зелені, гойдають ся на довгих, тонких, березових гильках (ах, Гандзя так любила гойдати ся!) і сьміють ся так весело, сьпівають так пречудово! Їх голоси, мов срібні дзвіночки, звенїли нераз у Гандзиних снах, і вона була така щаслива слухаючи їх з далека... Але вона ще ніколи не бачила Мавок на очи. Який жаль, що мама не хотїла сьогоднї взяти її з собою в лїс! Сьогоднї булаб певно побачила Мавку, о певно! Аджеж їй не дармо снили ся Мавки вже кілька ночий, сьпівали, сьміяли ся так голосно-голосно, гойдали ся на гильках, а все кликали її до себе, в лїс...

— Гандзю, куку! Гандзю, куку! — кликали вони, ваблячи її до себе своїми білесенькими руками. — Ходи до нас до лїса! У нас так тепло, так весело, так любо! Ади, які у нас коси! — і у тебе

така буде! Ади, які у нас гойданки! — і ти на такій будеш гойдати ся! У-у! у-у!... Ходи, ходи!...

Гандзя заплакала. Вона озирнула ся по хатї. Як тут нужденно, вохко, понуро! В кутах дїди стоять — страшно! Їй пригадала ся приказка, якою втишували її, коли часом плакала:

Лїзе кусїка
З за сусїка!
Зуби зазубила,
Очи заочила,
Руки заручила,
Ноги заножила!
В серцї їй острий ножище,
В плечех їй дубовий колище!

Вона затремтїла і трівожно поглянула на стелю, в якій стримів забитий чорний, грубий, деревляний гак, дивачно понакарбовуваний. Сей гак в її уяві був »кусїкою«. Вона лежачи в постелї нераз довго вдивлювала ся в нього і все почувала таємний страх; усї страшні повісти, які їй наговорила баба, вона вязала з тим гаком. І тепер у нїмій трівозї вона почала вдивлювати ся в кусїку, і чим довше дивила ся на неї, тим виразнїйше їй здавало ся, що ся кусїка жива, що се така стара, погана, зморщена баба з величезною торбою, в яку забирає малих дїтий. Ось вона випростовуєть ся, тупає своїми деревляними ногами, лїзе, лїзе чим раз близше до Гандї!... Гандзя зверещала перелякана і скочила з припічка на землю, відси вилїзла на лаву, до вікна. Там було яснїйше. Вона оглянула ся на хату — нїчого; несьміло зирнула на кусїку: вона не рушаєть ся, але чорна, горбата, страшна, як була вперед. Але на дворі, ах, на дворі так ясно, так тепло! З вікон видно лїс — ах, там певно Мавки гойдають ся, чекають на неї!... Нї, вона

не видержить у тій поганій хатї, з тою страшною кусїкою, вона вилїзе крізь вікно на двір і побіжить у лїс, на хвильку, заки верне мама, побавити ся з Мавками. А як не верне? Як мама прийде швидше, то буде бити. Нї, мама не прийде швидше, аджеж вона буде ось тут на окопі, побачить маму, як буде йти з лїса з грибами.

Гандзя вилїзла вікном із хати. Легкий, лїтнїй вітерець обвіяв її теплом, розвіяв її коротке, біле мов лен волосе, викликав живійшу краску на блїде личко; тілько очи палали якимось горячковим огнем, як уперед. Побігла через обору до лїси. Чула ся такою легкою та сильною серед того тепла, в тім свіжім повітрі, навіянім запахом нив у розцьвітї. Лїса була трошки підхилена; отворити її Гандзя не здужалаб, — кудиж її малесеньким, слабим ручкам до такого тягару! Вона мов мишка пролїзла крізь вузкий розтвір, крізь який хиба кітка могла би пройти вигідно, і з усьміхом радости на устах, тремтячи всїм тїлом опинила ся на вигонї, супротив поля. Вітер дмухнув різше на її лице. Гандзя була лише в одній сороччинї, довгій до кісток і підперезаній червоною крайкою. В першій хвилї вона почула щось нїби холод. Але нї, се тілько так їй здавало ся, адже сонїчко ось як гріє, деж тут холодно!...

Півперек поля тягнеть ся вузенька стежка до лїса. Гандзя знае добре сю стежку, по нїй вона найраднїйше любить бігати, з неї виразно видно лїс! Ось він, великий, сумрачний, гомінкий! У Гандзї дух захапуе з радости, що ось іще хвильку бігти, і вона буде в лїсї, сама!

Вона біжить, тілько що якось не може так швидко бігти, як давнїйше. Жито поважно хитае

колосєм, коли вона біжучи пересуне ручкою по стеблах. Як вона любить тепер оте жито, ті блаватки та цьвітки куколю, що де-де блискають мов синї та рожеві зірки серед лїса золотистих стебел!

— Мавко! Мавко! — кричить Гандзя з радости, біжучи стежкою. — Я йду вже, біжу, ади як швидко! Будемо бавити ся.

Чим раз голоснїйше та виразнїйше гомонить вічна лїсова пісня. Гандзя ловить її вухом, упиваеть ся нею. Серед шуму та гомону листя вона виразно чуе щось немов різке плюскане рибок у чистій кришталевій водї: се сьміх та радісні крики Мавок. Вона чуе навіть, як вони кличуть її до себе:

— Гандю, куку! Гандзю, куку!

Але як же вони близько! Ось тут таки за окопом, а якже! Любі Мовочки, вони певно прийшли за мною сюди! Тай що не бояли ся! Адже як би їх люди спіймали, то забралиб їх у торбу, а якже!... Дали би тій поганій кусїщї в торбу! Але нї, вона не дала би Мавок, вони такі добрі, такі гарні!...

— Мавко! Мавко! — кричить Гандзя що сили. — Я вже тут, я зараз надбіжу, ще лише дрібочку, зачекай!

Ах, ось уже й лїс! Який тихий, величезний, понурий! Берези гріють ся на сонцї і сьвітять з далека своєю білою корою. Їх довгі віти мов зелені коси позвисали до долу і колишуть ся з вітром. Ось тут десь і Мавки зараз будуть. Га, певно поховали ся перед Гандзею, але вона закличе їх, вони зараз повибігають, засьміють ся голосно в своїх кутиках...

— Мавко! Мавко! Я вже тут, тут, тут! Ходи, будемо бавити ся!

Гай! Он засьміяла ся одна, але як дакеко! Ах, друга, третя!... Аджеж Гандзя знала, що вони не витримають довго в схованці. Ах, який чудово дзвінкий їх сьміх! Як любо кличуть вони Гандзю з собою! Тут темно, а там далї так ясно, там повно зїля, такого гарного, пахучого!.. Там гойданки такі легенькі... Ох, Гандзя побіжить за ними, аджеж се не дуже далеко!

*

* *

Вже вечеріло.

Гандзина мати давно вернула з губами до дому і весь день ходила по селу питаючи за Гандзею. Її нїхто не бачив. Бідна мати чим близше до ночи, тим трівожнїйше бігала від хати до хати, але Гандзї не було анї слїду.

— Тай то, видите, нещасте моє! Якесь уродило ся таке слабеньке та мізерне, а тепер уже з місяць, то раз-у-раз як що говорить, то нїби в горячцї! Наговорили їй нашибоваті баби про якихось Мавок, а вона раз-у-раз про них, і в снї лише Мавки та Мавки! Скарана моя година! А де тепер поділа ся, то вже Господь знає. Тай то вона нїколи не звикла бігати далеко, все пильную та не пускаю...

Але Гандзї як не було, так не було. Вечером мати з плачем упросила кількох людий, щоб ішли в лїс шукати. Але й нїч минула, знайти не могли нїчого. Минув і другий день, Гандзї не було. Як побивала ся, куди бігала за той день бідна мати, того й не сказати. Аж на третїй день рубаючи дрова в лїсї здибали люди маленьку

дівчинку під березою. Вона лежала обнявши міцно березу заковязлими ручками. Отворені очи не блищали вже, тілько на устах застив роскішний усьміх; видно, Гандзя тілько що перестала бавитц ся з Мавкою.

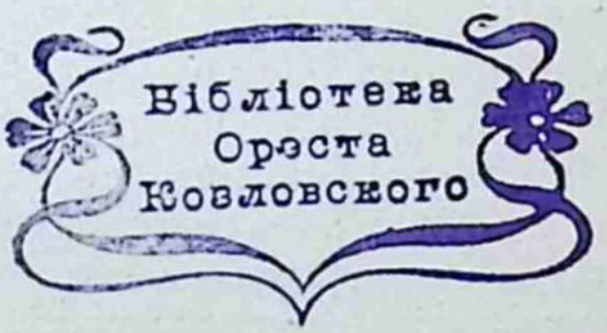

Під оборогом.

I.

Малий Мирон сьогоднї щасливий. Неділя. Йому не велїли сьогоднї йти за худобою, не посилають до снопів анї до сїна, анї до жадної иньшої роботи, як у будень; сьогоднї справдї у нього вакації. Від коли вернув із міста зі школи, се у нього тілько другий такий вакаційний день. І він щасливий. Уся цїлотижнева мука на соняшній спецї або слотї, при працї, що часто переходить його дитинячі, десятимісячною шкільною морокою витончені сили, — все те щезає, забуваєть ся. Він бачить перед собою лише сю чудову неділю, сей гарний день, у якім його лишать у спокою — і він щасливий.

Рано він схопив ся з постелї, умив ся, вхопив шматок хлїба і побіг у лїс. Для нього нема більшого щастя, як самотою блукати по лїсї — рано, в неділю, коли там нема анї живої душі. Се його церква. Він слухає шуму дубів, тремтить разом із осиковим листочком на тонкій гиляцї, відчуває роскіш кождої квітки, кождої травки, що

хилить ся під вагою діяментового намиста роси, то знов любуеть ся містичною дрожю таємного і невідомого, яка проходить його, коли загляне в Глибоку Дебру з її крутими берегами, оброслими густим хащем та високими деревами, і коли зо дна тої дебрі зівне на нього густа пітьма та якийсь таємничий шелест чогось укритого на днї тої пітьми — чи то шелест гадюк, що вють ся по сухому листю, чи шемране малесенького потічка, що дзюрчить-капотить по днї... Всї ті неясні почутя, з яких у людській душі зароджуеть ся релїґія, переходять малого Мирона в лїсї в часї таких самітних проходів, і вони й творять ту дивну принаду, той чар, яким лїс оповивае його душу.

Хоча лїс великий і займае мало не квадратову милю простору, то проте малий Мирон не боїть ся в нїм: він знае тут кождий ярок, кожду поляну, кождий окіп і кожду »леніюс; мов старих знайомих відвідуе що неділї і найкращі дуби, і незвичайно похилену скрипливу березу, що підчас вітру скрипить, мов дитина плаче, і жерельце з солоною водою, де часто сховавши ся серед густих яличок цїлими годинами підглядае, як прибігають пити тонконогі серни з малими красенькими серненятами, і цапи-рогачі, і витріскоокі зайчики. А висидївши ся він іде далї в ялички на знайомі грибовища, і назбиравши купу грибів та зложивши їх разом, добувае невеличкого ножика, сїдае біля них на пеньку і починае чистити їх, гуторячи з ними весело:

— А, мій паничику! Вдав ся ти біленький з верху і з низу! Певно лише сеї ночи виклюнув ся з землї. Тай корінець здоровий! Се гарно. А ви, старенький дїдусю! Що то, на зальоти збирали ся, що так одну крису свого капелюха в гору задрали! Ой, погана гилячка! Лягла вам

на голову і от якого шрама надавила! А ось і панночка-голубіночка, сивенька і кругленька, мов табакерочка! А слимачка в середині не маєте? Як же би ні? Єсть, есть! Ну, та ще не ушкодив, ще лише встиг розгостити ся. Геравс, Грицьку! Забирай ся звідси, шукай собі якого скрипуха!

Сусїд Рябина, також охотник до раннїх проходів по лїсї, раз якось підслухав оті розмови малого Мирона і не міг потім наоповідати ся про нього, своїм звичаєм часто і, так сказати, лише теоретично спльовуючи (бо на правду не плював, тілько говорив »тьфу«) і пускаючи слова крізь ніс:

— Тьфу, тьфу, паськуда! Іду стежкою, аж чую, щось жибонить. Тьфу, тьфу, думаю собі, а се що таке? Звір не звір, птах не птах, — прислухаю ся: нїби дитина. Тьфу, аж по мнї, знаєте, мороз пішов! Адже то лїс, рано ще, то що би тут дитина робила? І то в таких яличкових гущаках, що хиба лис пролїзе. Тьфу, тьфу, паськуда! І сюди заходжу — не можна доступити, і туди заходжу — не можна доступити. А воно в самій середині, мов за плотом, жибонить собі тай жибонить! Далї менї аж страшно стало! Тьфу, пек ти, може яка лїсова душа. Гадаю собі: чи втїкати, чи додивити ся? Та бо озираю ся, білий день довкола, сонечко сьвяте сьвітить! Прислухаю ся, а воно по людськи жибонить, нїби з кимось розмовляє, а другого голосу не чути. Аж чую — хрупнула одна гиляка, далї друга, — просто на мене йде. Аж у мнї душа застила. Та бо дивлю ся, а то, вважаєте, той хлопчище, студент-от! Тьфу, тьфу, паськуда, най здоров росте!

І сьогоднї рано Мирон був у лїсї, вернув аж десь о одинацятій годинї саме на обід, а по-

обідавши побіг із кількома сусїдськими хлопцями до млинівки купати ся. Викупавши ся він отсе вертає до дому, перейшов кладкою через річку, переліз перелазом у свій садок і помаленьку йде стежкою на невеликий горбик, а потім далї, далї, поміж грядки легко споховастим садком, під овочеві дерева, а йдучи розмовляє своїм звичаєм сам із собою.

— Отсе так! Викупати ся ми викупали. І в лїсї були. Двацять вісїм грибів ізнайшли. А тепер іще як би грушку достиглу знайти. Е, нї, не знайдемо! Ще грушки зелені. А поки зелені, то вони терпкі. Вкусиш, і язик стане як кілок. І не соковита. Пожуеш, пожуеш, тай мусиш виплюнути. Ну, то що тепер будемо робити? Там десь хлопцї побігли на вигін, перебігають ся. Та менї не хочеть ся бігати. Ноги болять. Та деж, я аж на стару леню заходив, та в унятицький зруб. Малини були славні! Може би ще піти на малини? Нї, не хочеть ся вже, тай тепер там певно народу-народу! Нї, не піду. Ноги болять. Краще ми ось що зробимо: вилїземо на оборіг тай полежимо. Там холодок, сьвіже сїно, мух нема, а видно скрізь довкола. Ану!

Се говорячи він саме наблизив ся до оборога, що навантажений сьвіжим сїном на які три сяжнї заввишки стояв по конець саду мов пузатий богач, насунувши на голову свій здоровенний капелюх та розсївши ся вигідно між чотирма оборожинами, мов у широкім кріслї. Хоча не було приставленої драбини, то малий Мирон не дбав про се. Він обхопив руками оборожину і встромляючи свої босі, порепані ноги в туго натолочене сїно та чіпляючи ся руками все вище й вище, мов кицька горі гладким деревом майже моментально видряпав ся на гору, де капелюх оборога майже налягав на

сїно (се так видавало ся з низу, а на правду оборіг був іще з-на локоть понад сїном), і зручним рухом обсунувши ся довкола оборожини, скочив до середини і в першій хвилї майже потонув у сьвіжім, мягкім, пахучім сїнї.

— Ось тут гарно! Ось тут чудово! — мало не скрикнув малий Мирон, — але не скрикнув. Він із маленьку привик із усяким вияном свойого чутя ховати ся від людий, і для того й тепер не скрикнув, щоб дехто не почув його, тільки півголосом, »жибонячи« сказав сї слова сам до себе — і зараз замовк.

II.

Він лежав якусь хвилю горілиць і глядїв. Над ним було нутро оборога — прості палички, позаверчувані скісно в огнива, бігли до гори і збігали ся разом у чубі, а поперек них ішли тоненькі півперечки з лїскового прутя, поперевивані де-де космиками соломи, а по за тим з верха густа соломяна пішва. І Мирон пригадує, як татуньо робили сей оборіг і він придивляючи ся їх роботї не переставав розпитувати їх про всяку всячину, і як вони від часу до часу відповідали йому.

— А на що, татуню, кладете в огонь конець огнива? Так ладно видовбали і палите?

— Нї, синку, не палю, а присмалюю троха лише з верха. Той конець буде вистирчати на двір, то щоб не гнив.

— А хиба як припалене, то не буде гнити?

— Нї, синку, до вугля гнилизна не чіпляєть ся.

— А на що, татуню, вертите так скісно дірки? І зовсім не однаково, одна більше похилена, а друга менше.

— Так треба, синку. Як повбиваємо в ті дірки палички, то вони зо всіх чотирох огнив мусять збігати ся до одного чубка.

Мирон іще й тепер пригадує собі, як йому заімпонувала отся татуньова мудрість, і усьміхаєть ся.

— Зі всіх чотирьох сторін! То штука так зробити. А я як буду великий, чи також потрафлю таке робити?

— Вчи ся, синку, то потрафиш.

— І оттакий оборіг зробити?

— Ще й не такий, синку. От підеш до школи, будеш учити ся богато, богато такого, чого я і гадкою не прибагну, то навчиш ся ще більшої штуки.

Малий Мирон зажмурює оченята і марить хвилину про ті невідомі дива, які обіцяли йому татуньо, а потім знов водить очима по скелеті оборога і по тих паличках, що з усіх сторін сьвіта, кермовані мудрою татуньовою волею, так справно і рівно збігають ся в гору до одного чубка.

— А таки се не погана штука! — думаєть ся йому.

В тій хвилї якийсь дивний голос звертає на себе його увагу. Звичайні голоси, які долїтають до нього — гавкане Лиска коло хати, піяне когута, цекотане сороки на грушцї — вони торкають його слух і не доходять до уваги. Але се — що се було? Він посуваєть ся по сїнї на південний край оборога і визирає крізь щілину між сїном і стріхою оборога на двір. Перед ним стелить ся добре відомий йому вид: похилений

на південь горбик саду, під ним захована між глубокими берегами вузенька річка — води не видно з оборога, тілько поруче кладки, прибите до двох верб, що з двох боків хилять над річку свої чепіргаті, задумані голови, — далі невеличкий шмат зарічних огородів — коноплі й капуста, капуста й коноплі; за ними тілько що скошена лука — де-де ще стоять копиці, а переважно гола стерня, тоб то не гола, а сіро-зелена, бо вже вкриваеть ся молоденькою, мягкою отавою. А ще далі — а з оборога видаеть ся зовсім близенько — густою темнозеленою стіною стоїть ліс Радичів. На його окопі видно поодинокі дерева: онде біла береза спускае в низ довгі, гнучкі пачоси, що так і просять ся, аби сплести їх на гойданку; а онде грубезний дуб гріе до сонця свої конарі; а ось тут на мокравині карловаті вільхи густими купками порозсідали ся мов прачки над калюжею. Все те відоме йому, звичайне, хоча він не може без радісного усьміху глянути на сю картину, така вона гарна та привабна під сим горячим, сильно блискучим промінем липневого сонця. Але голос, голос! Що за голос доходить до його слуху? Здаеть ся, не чути нїде в селі анї на полі, щоб хто кричав, клепав косу (сьогоднї неділя!) або прав шмате, аби Радичів потребував відкликати ся, а про те Радичів — бо очевидно се він — своїм могутнїм голосом гуде та вигукуе все одно слово, яке в Миронових вухах звучить як:

— Рани! Рани! Рани!

Мирон витріщае оченята, напружуе слух, озираеть ся довкола, — нї, нема і не чути нїчого, що моглоб видавати такий голос. А голос усе йде від Радичова, летять виразнїсінько слова

не вимовлені нїякими устами, відгукувані дубами та березами та грабами:

— Рани! Рани! Рани!

Миронови робить ся моторошно. Він озираєть ся ще раз довкола, прислухаєть ся запираючи в собі дух, напружує свою уяву, щоб зміркувати, що таке в селї моглоб видавати подібний голос і викрикати подібні слова, якіб відгукував лїс — про лїсове відгукуване він знає добре і нераз випробовував його стоячи в саду та кричачи до Радичова ріжні слова, — але нїяк не може догадати ся нїчого. Невже сам Радичів кричить отак у білий день під горячим сонячним промінєм, серед полудневої тиші? І про які рани кричить він? Слова звучать виразно, але не страшно. Се не крик раненої людини, не стогін, не чути в ньому болю, благаня — се зовсїм не відгук людського анї звірячого крику. Се монотонні, ритмічні вигуки, мов згущена і на людські слова перетворена музика самого лїса, без чутя, а про те дивно зворушлива в своїй нїби байдужности та елементарній силї...

— Рани! Рани! Рани!

Нема нїякого сумнїву! Радичів вигукує такі слова. Немов сонний простягши ся під сонячним пригаром він лепотить їх крізь сон.

— Про які рани він говорить? — міркує малий Мирон, незначним скоком уяви вважаючи лїс Радичів якоюсь живою істотою. І його фантазія малює йому сцени за сценами важкого, довголїтнього конаня серед могутньої хвилї лїсового житя. Ось вони під одним дубом клали огонь і випалили в його живому тїлї велику дїру — адже сей дуб хорує, конає помалу! А скільки беріз покалїчили вони, вертячи їх весною за соком? А може Радичів пригадав собі тепер усїх

тих серн, цапів та диких кабанів, яких у ньому вистріляно остатньої зими? А може він плаче за тим смерековим лїском у його середині, що згиб торік від червякової пошести?

Миронови робить ся моторошно, немов би він підслухав якусь страшну тайну, немов би заглянув раннїм ранком у Глубоку Дебру, — нї, в якусь далеко глубшу безодню повну невідомих і страшних таємниць, і його дитяче чоло морщить ся і дитяча душа дізнає одного з тих потрясень, які в первісному людстві мусїли бути дуже часті і дуже сильні і вилили ся в почуте релїгійного жаху перед недовідомим у природї, яке дитиняча людська уява перетворила в недовідоме за природою і над природою.

III.

В тій хвилї почув ся новий звук, що змусив Мирона звернути увагу в иньший бік. Із заходу, з над Дїла загриміло. Мирон глинув у той бік, а те, що побачив там, так зацїкавило його, що він не влежав на місцї, підвів ся на колїна, переліз по сїнї до західнього краю оборога і знов ляг на животї і прогріб собі в сїнї на стілько простору прогалину, щоб міг вигідно дивити ся.

Перед ним стелив ся сим разом без порівнання ширший і величнїйший вид, нїж до полудневого боку. І тут ішли з разу сточисті сади та огороди аж до річки, простягав ся за річкою рівний, також уже скошений пастївник, та за пастївником легкими хвилями підіймали ся все висше й висше орані поля, тягли ся рїжнобарвними смугами півперек обрія, немов велетенські по-

стави ріжної матерії: жовтої, зеленої, сірої, бурої та блакитної, накладені здоровенною стиртою, якої вершок кінчив ся далеко-далеко і для ока творив неначе підвалину, постамент для кольосальної будови — Дїла, що величезною темносинною стїною вистрілював, здавало ся, зовсїм стрімко по над ту шахівницю ніль, одностайний, недоступний, високий аж під саме небо і довгий так, що сягав від одного краю обрія до другого. Його горішні контури, легко хвилясті, вирізували ся ярко на пречистій небесній блакитї, хоч і він сам висїв над усїм краєвидом як здоровенний шмат тої самої блакитї, тілько густої, якоїсь важкої, темнуватої. Лиш у однім місцї, де над лїнїею тої блакитї, між нею і небом висїла сїро-зелена латка, гола полонина Хребти-гори, лише там над тою полониною стояло те, що так заняло Миронову увагу.

Се була велетенська голова, мало чим менша від самої Хребти-гори, на довгій, товстій шиї, що, бачилось, вирячала ся з за гори і не то цїкаво, не то з якимось звірячим задоволенем глипала на села, долини, лїси в низу, а отсе нараз звернула свої величезні очища просто на оборіг, під яким лежав Мирон.

Він пізнав її зараз. Пізнав і очи й ніс більший від ратушевої вежі в Дрогобичі, і низьке, мов праником розплескане чоло, і густі, темні патли, що розкидали ся на всї боки, і грубі, широчезні губи почвари, що простягли ся в шир від огидливого усьміху. Йому здало ся, що той велетень моргає до нього, мов до старого знайомого, і він усьміхнув ся. Йому не страшно було анї крихти, — навпаки, його съмішили і широкі губи і довжезний ніс і розстрапані патли велетня.

— Ага, се певно один із тих велетнїв, що як один став під Дїлом, то другому до Радичова сокиру подав, — мовив сам до себе Мирон. — Ну, ну, панашку, вилїзай із за гори, покажи, що ти вмієш.

І справдї мов на розказ хлопчини голова велетня зарухала ся. Розуміють ся, не по людськи. З нею почало робити ся щось таке, що малий Мирон не зводячи з неї очий аж зареготав ся. Носпище в неї перекривив ся, одно око пішло в гору, а друге десь кудись у бік, губи розкрили ся і почали роззявлювати ся щораз ширше, а з між них показав ся червоний язик, що почав висолоплювати ся дужше й дужше, звисати низше й низше, немов би збирав ся злизати весь лїс із Хребти-гори.

— Ха, ха, ха! Ха, ха, ха! — зареготав ся Мирон. — Отто ти вибрав ся! Та куди тобі, навіженний! Сховай свій язичище, сховай!

І справдї велетень немов засоромив ся і сховав свій червоний язик якось так незамітно, що Мирон не завважив того. Але його увага була вже звернена на щось инше — на велетневі вуха! Ще перед хвилею їх майже не було видно, а тепер вони раптом хопили ся рости. Ростуть тай ростуть просто в гору — як дві товстючі оборожини, як два величезні роги, а тепер уже виглядають як два вітрила — широкі, замашні. І патли велетня настобурчили ся і також ростуть, розвівають ся, рвуть ся та відривають ся по шматочку, мов жмені сїна шарпаного буйним вітром. Малий Мирон дивить ся на се все і сьміють ся, сьміють ся сердечно!

— Ну, що? Чого зупинив ся? — кричав він весело до велетня. — Чому не вилїзаєш?

Чого лежиш на однім місці та надуваеш ся? Вилїзай увесь! Покажи ся сюди! Чи може мене боїш ся?

Остатнї слова вирвали ся Миронови якось так, несподївано, та зараз же потягли за собою цїле пасмо думок чи радше уяв. Адже справдї велетень немов зацукавив ся вправ у нього свої величезні очи, а тепер, ледво прогомонїли Миронові слова, з над Дїла почуло ся знов глухе бурчане.

— Ого, ти сердиш ся! — скрикнув Мирон усе ще в веселім настрою. — І чого тобі сердити ся? Вилїзай із за Дїла! Став ся менї перед очи!

В тій хвилї велетенська голова немов справдї оживила ся. Вона незграбним і дуже комічним рухом перехилила ся на один бік, потім на другий, її шия почала видовжувати ся та понизше неї показали ся величезні плечі, мов кольосальна стїна, що заняла чверть усього Дїла, і ті плечі почали висувати ся далї, далї над лїнїю Дїла, а голова розростаючи ся все більше, раз у раз немов хитала ся, немов напухала і кривила ся то в один бік, то в другий. Мирон не зводив очий із того дивогляду — і сьміяв ся тепер іще дужше.

— Вуйку! — кричав він плещучи в долонї, — а тобі що таке? Чи танцювати береш ся? Чи може ти пяний? Пригадуеш менї — знаеш кого? Того ріпника, що пяний ішов танцюючи по Бориславськім трактї в Дрогобичі. На трактї болото по кістки, рідке і чорне як смола, а він чалапчалап то на один край вулицї, то на другий, руками розмахуе, голову викривляе точнїсїнько як ти, широкий, заслинений рот роззявив і що сили реве танечну пісню:

Заграй менї: тадрітом!
Тай іще раз: тадрітом!
Заграй менї крущо-верцю
Тай іще раз тадрітом!

— Ха, ха, ха! Вуйку! А може й ти потанцював би так само? Може й ти заспівав би »крущо-верцю«? Ану, втни лише!

— Вуррр! — загуло з над Дїла і легесенько, мов несьміло ще підхопив той гуркіт Радичів і мов опуку перекинув його через долину до Мирона під оборіг. Хлопець не злякав ся, але його сьміх затих і він почав уважнїйше дивити ся на голову того величезного »вуйка«. Голова вже розросла ся так, що її годї було й пізнати навіть при живій та передразненій Мироновій фантазії. Вона творила над Дїлом величезний, темносинїй бовдур, а її патли білими рівними пасмами покрили вже пів неба і як раз добігали до сонця. Тілько дві точки показували ще подобу голови, се були очи велетня. Тепер вони вже нахиляли ся не над Дїлом, а ось-ось близько над горішнїм кінцем села, і не знати, чи від сонця, чи від якогось внутрішнього огню вони налили ся пурпуровою загравою, обертали ся на місцї мов два огняні колеса, і Миронови здавало ся, що вони з якоюсь дикою злобою дивлять ся на нього. Він уже не міг сьміяти ся, але його веселий гумор ще не минув зовсїм і він іще раз підняв голос супроти велетня:

— Що, вуйку, сердиш ся? Хибаж я образив тебе? Я ж тобі не сказав прикрого слова. А як не хочеш танцювати, то я тебе не силую. Може заграєш? Га?

Номов відповідь на се питане загуло сильним громом із вершка Дїла. І Радичів і Панчужна і дальші лїси відізвали ся тепер сильним риком.

І той рик збудив у ярах якусь нову силу. Мов лютий звір зі схованки вихопив ся буйний вітер і зашумів, засвистїв, заскиглив у лїсах, застогнав у крутих берегах річки, покотив ся по сїножатях курявою розшарпаного з копиць сїна, а по гостинцї, що йшов поміж нивами, підняв ся до неба сїро-жовтими бовдурами пороху. І немов у одній хвилї змінив ся весь кругозір. Хмари загасили сонце, погасли й пурпурові очи велетня, щезла східня, доси ще чиста, всьміхнена половина неба, щез привид велетня, все небо заволокло ся темною важкою хмарою, а з понад Дїла понизше тої хмари почали гнати величезні сїрі конї на схід, усе на схід, швидко, швидко! Зразу поодиноко, далї рядами, а далї цїлими табунами. Вони перебігали все небо за кілька хвилин і ховали ся десь там за лїсом, а за одним табуном вилїтав із за Дїла другий, третїй. Вихор розвівав по небі їх гриви, сотки конит стугонїло по небесному помостї, а з під тих конит бризькали грубі, холодні краплї води, з разу рідкі, а де далї все густїйші. Кілька тих крапель упало Миронови на лице вихилене троха з під оборога, — се були немов вимірені на нього стрілп невидимого велетня. Він стрепенув ся. Він почув виразно, що велетень сердить ся на нього, грозить йому чимось, своїм шумом і свистом і стогнанем кличе на поміч якісь страшні сили. Вітер ухопив ся під оборіг, почав шарпати сїно довкола Мирона, а навіть дмухнув якоюсь ледовато холодною струєю хлопцю за розхрістану пазуху. Від того подиху він затремтїв увесь, відсунув ся троха від краю оборога, скулив ся, зариваючи ся глубше в сїно, та все таки не зводив очий із заходу. Хребти гори анї Дїла вже не було видно. Велетень, бачилось, увесь уже пересунув ся на сей бік Дїла і ляг грудьми

на Підгірю. Але на Дїлу чути було тепер ненастанний глухий гуркіт, немов там пересипали великі копиці товченого каміня. Велетень пересував через Дїл своє здоровенне черево, наповнене знищенем і руіною, щоб висипати його зміст на плодючі ниви та невпжаті збіжа благодатного Підгіря.

Мирон увесь тремтїв. Він тер долонями своє розпалене чоло, немов силкував ся зміркувати, що тут дїєть ся і до чого воно йдеть ся.

IV.

Помалу картина змінила ся.

Доси лише над Дїлом хвиля за хвилею мигали червоні блискавки, немов незримі руки перекидали ся там розпеченими зелїзними штабами. Та тепер раптом потемнїло. Небо засунено густими фіранками, а під оборогом засїла майже щільна пітьма. Але в тій же хвилї якась сердита рука роздерла фіранку від одного краю неба до другого і обсипала всю землю страшним, слїпучим сьвітлом. І рівночасно ревнули немов сотки громів, немов тисячі гарматніх вистрілів. І затрясла ся земля. І Мирнови бачило ся, що оборіг із сїном і з оборожинами з жаху підскочив на сяжень від землї і зараз же знов сїв на своє місце, та готов зараз же завалити ся на бік. Рев був такий страшенний, що Радичів і Папчужна мов забули язпка в ротї, мов онїміли і не озвали ся привичною луною, — може не могли з себе видати такого міцного голосу. Тілько далекі Дїли — Попелївський та Бориславський озвали ся і заклекотїли довгим, грізним гуркотом.

Але за першим ударом швидко наступив другий, третій. Блискавки бігли з ріжних сторін до середини неба, саме до того місця, під яким стояв оборіг. Вихор клав на землю збіже, ломав гиляки дерев, свистів вербовим прутем біля оборога і бачило ся, спирав ся дужими плечима о сіно та оборожини, щоб перевернути оборіг або бодай зірвати з нього наголовач. У природі скрізь пішов нечуваний заколот, рев, шум, тріск і скрип. Мирон лежав на сіні не чуючи нічого, не бачучи нічого, і тілько витріщав оченята, затикав долонями вуха і силкував ся, силкував ся щось пригадати собі.

Він не бояв ся смерти і ся думка, що ось перун може вдарити в оборіг і вбити його, якось не постала в його голові. Так само він не бояв ся анї реву бурі, анї гуркоту громів, анї того виду шаліючих елементів, бо все те було не чуже йому, до всього того він придивляв ся нераз. Так само не бояв ся він самоти серед того шаленого танцю природи, — він любив самоту і йому не першина була пробувати самому під дожджем та під громами. А про те щось немов млоїло його в нутрі, щось важке налягало на душу, підступало до горла, душило мов споломіць стримуваний кашель або здавлювані сльози. Його голова працювала сильно, уява мучила ся, щоб пригадати щось, та про те не могла пригадати, вила ся та висилювала ся мов живий чоловік привалений каменем. А жах чим раз сильнійше хапав його за груди, волосє на голові їжило ся, холодний піт покривав дитиняче чоло.

— Що то я мав? — — Що то я мав? — — белькотіли несьвідомо уста, тимчасом як долонї що сили затикали вуха, щоб їх не оглушив шалений рик громів та рев бурі.

Аж нова блискавка, що розпорола черево пітьми і велетенським зиґзаком скочила в Радичів і тут же розсипала ся оглушливим брязкотом, мов би з безмірної висоти висипано сто возів усякого зелїза на скляний тік, — аж отся блискавка допомогла його уяві. Раптом він зрозумів, чого йому страшно, зрозумів, що значить отсей глухий гуркіт у хмарі, грізнїйший і важчий від тріскоту громів та реву бурі, і що значить той тоненький бренькіт, що ледво-ледво продирав ся до його слуху крізь загальний гармідер розшалїлої природи, бренькіт немов золотої мушки, що сїпаєть ся в павутиню: се був голос дзвонів, якими дзвоцено на трівогу, на прогнане граду і який тепер, супроти тої ґіґантської музики в природї виглядав мов цїнькане дримби супроти могутньої орхестри. Мирон зрозумів усе те від разу. Блискавка показала йому ясно широкі поля покриті ось-ось уже доспілим житом, колосистою пшеницею, вівсом, конюшиною, сїножати покриті травами, і все те аж прилягає до землї під шаленими подувами вітру, хилить ся, кланяєть ся, молить ся, благає:

— Пощади нас! Пощади нас!

І його уява бачить уже, як страшний велетень там у горі кривить ся злобно, морщить ся, регочеть ся тим кольосальним реготом, від якого Дїли стрясають ся в своїх віковічних посадах, і реве своїм страшним голосом:

— Га, га, га! Ось я вас зараз! Ось я вас зараз!

Голос посьвячених дзвонів замирає у клекотї тих безмірних куп товченого леду, що горами насувають ся в отій темносїрій хмарі, — нї, їм не спинити велетня! Мирон чуе, що ще хвилина, ще один удар грому, і шлюза відімкнеть ся,

і бухне фатальна градова злива, і застогне земля, і все живе на нїй повалить ся до долу, і вся краса й радощі на нїй упадуть у болото мов ранені птахи, — і його дитяче серце зупиняєть ся, в голові шумить, у очах бігають огняні искри, і він сам себе не тямлячи, в якімось припадку екзальтації, істерії, божевіля простягає обі руки по за острішок оборога і що сили кричить:

— Не сьмій! Не сьмій! Тут тобі не місце!

Замісь сподіваного страшенного грому, що мав бути початком руїни, чути лише глухе воркотанє, сердитий гуркіт велетня.

— Не сьмій! Я тобі кажу, не сьмій! Тут тобі не місце! — кричить малий Мирон грозячи кулаками до гори.

Вітер у берегах ріки свистить, вищить, завиває, мов сердить ся.

— Нї, не пущу! Не сьмій тут розсипати ся! Не пущу! — кричить Мирон мов божевільний.

Над Дїлом змагаєть ся клетіт. Здаєть ся, що нагромаджені засоби руїнної матерії пруть ся, тиснуть велетня і що він гнеть ся та стогне під їх вагою.

— Не сьмій тут! Вертай назад! На Дїли, на дебри! Сюди я не пущу тебе! — не перестає кричати Мирон.

У хмарі, сим разом уже не над Дїлом, але ось тут, майже над головою Мирона, почув ся страшний гуркіт та клекіт. По над Дїлом лїтали блискавки. Хмара грубшала що раз більше, нависала над землею, робила ся тяжшою; здавало ся, що там давить якийсь страшенний тягар, та щось з нечуваним зусилем піддержує його з низу і ось-ось пустить, і тягар упаде на землю і розвалить, розітре все живе на порох. Дивні голоси

немов пищали, скиглили, скомлїли та ревли в тій хмарі, але рішучого, фатального удару все ще не було.

— Не пущу! Не пущу! — кричав Мирон. — Даремно грозиш! Я не боюсь тебе! Мусиш слухати мене! Адже бачиш, що я міг сперти тебе доси. І зіпру! І не пущу! Вертай назад! На гори, на Дїли! Не сьмій тут пускати!

Хлопець підняв ся на колїна. Його лице горіло, очи горіли, в висках стукала кров як молотами, віддих був прискорений, у грудях хрипіло щось, немов би й сам він двигав якийсь величезний тягар або боров ся з кимось невидимим з крайнїм напруженем усїх своїх сил.

Писк, клетїт, зойк у хмарі зробив ся ще дужший. Ось-ось вона трісне, ось-ось сповнить ся велетнева погроза. Навіть вітер утих на хвилю. Блискавки над Дїлом погасли. Була хвилина страшенного, трівожного напруженя в усїй природї; все, що живе в низу, дерева, збіжя і трави, звірі й люди стояли тремтячи і запираючи в собі дух; голос дзвонів на далекій дзвінницї чув ся тепер виразно, але не як сильна, переможна сила, а тілько як жалібне голосїне по померших.

Та малий Мирон і тепер не подав ся. Він чув, що послабни він тепер, опусти руки, знизи голос, і найблизша хвиля принесе спустошене на все село, і велетень зарегочеть ся всею своєю величезною хавкою і засипле, погребе, розторощить усе житє довкола. Він чув, що його сили слабнуть, що руки й ноги у нього вже похололи як лїд, що його груди здавлює щось, що якась холодна рука мов клїщами стискає його за горло, але він безмірним напруженем волї ще раз підняв голову до гори, наставив оба кулаки проти хмари і як міг найголоснїйше кричав:

— На боки! На боки! На Радичів і на Панчужну! А тут не сьмій! Ані одного зеренця на ниви! Чуеш!

І в тій хвилї немов нараз знято таємничу печать із природи, немов відсунено недовідомий замок, немов піднято запору! Заторохтїли громи, осліпили очи блискавки, що немов з усїх кінцїв сьвіта рівночасно вдарили в середину градової хмари, і та хмара розділила ся моментально на двоє, і страшенний вітер заревів та почав гнати одну її половину на Радичів, а одну на Панчужну, два лїси, що обмежали село від півдня і від півночи. Ще хвилина, і над Радичовом стояв величезний, щільно густий, сїрий стовп — се валила ся на лїс градова туча. Ще хвиля, і з лїса почув ся глухий стогін, тріск, хрускіт дерев, ломіт валених гильок, і зеленою курявою поніс вітер понад сим пеклом зелене листє, пооббиване з дерев. Малий Мирон затрусив ся. Щось спазматично захлипало в його горлї і зараз попустило. Його сили були вичерпані. Він мов неживий повалив ся на сїно, з його очий бризнули сльози, а з грудий видобув ся непритомний сьміх.

— Ха, ха, ха! Ха, ха, ха! А видиш! А видиш! Я дужший від тебе! Ти таки послухав мене! мусїв послухати! мусїв піти туди, куди я велїв! Ха, ха, ха! Ха, ха, ха!

Під рев вітру, клекіт граду над лїсом і шум дощу над оборогом, при частих, але що раз дальших громових ударах ще чути було якийсь час отой різкий, божевільний регіт знесиленого хлопця. Поки ще буря перейшла, він з головою заритий у сїно запав у глубокий сон.

V.

Вечеріло. Небо вже зовсім прочистило ся, тілько далеко на сході стояла ще темна смуга хмари. Бурлила річка котячи повні береги темножовтої, каламутної води. Було холодно; від лїса віяло ледовими подихами; там насипало граду майже в колїно. Масу дерев поперевертало з корінем, а купи граду скрізь були перемішані з оббитим листем та обломаними гиляками. Люди ще блїді від перебутої трівоги ходили по полях, хрестили ся і дякували Богу, що градова туча обминула їх ниви.

— Мироне! Мироне! — кликала Миронова мати ходячи по саду та озираючи ся довкола почервонїлими від плачу очима. Вона оббігала вже всї хати по селу, всї закамарки і всї сади; батько й инші домашні затурбовані тим, що дитина не вернула ще перед бурею, і боячи ся, щоб вона не побігла в лїс та не попала там під град, порозбігали ся по лїсах шукаючи Мирона. В хатї стояв сум, чяпіла по кутах глуха трівога. Всї сусїди також були затурбовані; деякі й собі пішли шукати хлопця, инші стояли на парелазах та вигонах, розмовляли або потїшали затурбовану Миронову матїр.

— Та не бійте ся, кумо — говорила Василиха. — Тож не може бути, щоб він пішов у лїс.

— Рано ходив у Панчужну, — говорила мати. — Прийшов на обід, ззїв дещо як той горобець тай побіг. Ще питаю його: Куди йдеш? а він каже: Купати ся.

— Та там ходили дїти до млинівки. І мій Андрусь ходив.

— Отож я й бою ся, чи він від млинівки не пішов у Радичів.

— Нї, кумо! Андрусь казав, що від млинівки він вернув до дому.

— Алеж дома нїхто не бачив його.

— А не шукали ви в стодолї, під оборогом? Може запхав ся де в сїно та заснув.

— Та шукали хлопцї. Скрізь по стодолї шукали. Нема. А під оборогом — або я знаю. Тай як би він дістав ся під оборіг? Там до нього й драбини нема приставленої.

— А йдїть, кумо, йдїть! Хлопець як вивірка. Хиба йому богато треба, аби вилїзти на оборіг. Ану подивіть ся!

Миронова мати була ще молода молодиця, здорова й енерґічна. Їй не треба було два рази говорити, особливо коли дїло йшло про її любого синка. Вона так само як Мирон вилїзла по оборожинї під оборіг і заглянула до середини.

— Нї, не видно нїчого! — сказала вона на пів до себе самої, а на пів до Василихи, що стояла за плотом у своїм саду. І вже хотїла злазити в низ, коли в тім щось немов торкнуло її вилїзти зовсїм на сїно і заглянути близше. Вилїзла і в тій хвилї побачила Мирона, який спав заритий у сїнї так, що здалека зовсїм не можна було добачити його.

Мати аж перехрестила ся, потім сїла на сїнї біля сонного хлопця, відгорнула йому злегка сїно з над голови і вдивляла ся в зарумянене лице дитини. В тій хвилї Мирон відкрив очи і побачив матїр.

— Ах, то ви, мамо? — запитав він.

— Я, синку.

— А довго я спав?

— Уже сонїчко заходить.

— Але то менї снило ся!...

— Що, синку?

— Що над Дїлом стояв велетень — чорний і страшний — а потому почав вилазити з за Дїла, і хотїв засипати градом усе наше село. І сердив ся страшенно.

— То, синку, справдї, туча була.

— Справдї? І засипало поля градом?

— Нї, синку. Бог милував. Перегнало градову тучу, розірвало її на двоє. Одна часть висипала ся на Радичів, а друга на Панчужну. Такої кари в лїсї наробило, що глянути страшно. Не дай Боже, як би було се висипало на поля, то було би витовкло все до кореня.

Мирон усьміхнув ся якимось дивним съміхом.

— Се я зробив, мамо, — мовив він.

Мати глянула на нього зачудуваними очима.

— Ти, синку? Що таке ти зробив?

— Я не пустив граду на ниви.

Мати всьміхнула ся якось маркітно.

— А се ти як зробив?

— Я боров ся з тим велетнем.

— З яким велетнем?

— А з тим, що тяг із за Дїла градову хмару. Я спинив його. Я накричав на нього. Він сердив ся страшенно, але не міг переперти мене.

Мати всьміхнула ся знов і повеселїла.

— Се ж тобі снило ся, синку.

— І я так гадав, мамо, що снило ся. Але коли справдї була градова туча і коли справдї град пішов на лїс, то се менї не снило ся. Адїть, я весь мокрий, так утомив ся. І руки мокрі зовсїм, бо я держав їх виставлені на дощ.

— По що, синку?

— А, як би я був сховав хоч одну, то він був би переміг мене.

Мати знов усьміхнула ся, але в її очах заблищали сльози. Вона притулила уста до Миронового чола і почула в ньому горячку. Потім поцїлувала хлопця і мовила:

— Добре, синку, добре. Але нїкому не говори про се. І таткови не говори.

— Чому?

— Бо би татко дуже гриз ся.

— Я не хочу, аби татко гризли ся.

— А ти нїколи більше під таку годину не виходи з хати.

— Чому?

— Не добре малим дїтям бути самим серед таких страховищ.

— Алеж а не бояв ся, мамо.

— Добре, добре. Але міг перелякати ся і вмерти зо страху. І тодї мама плакалаб за тобою.

— Не треба, аби ви плакали.

— Ну, а тепер ходїм до хати. Там десь татко вже з лїса вернув.

— А чогож татко ходили в лїс?

— За тобою шукати.

— Ото, а я й не знав. А я сплю собі тут як у колисцї. А про те добре, що я був сьогоднї під оборогом. Як би не я, то був би сьогоднї град усї поля витовк.

Мати знов довго поглядїла на сина. В її очах мигнула турбота. Вона бояла ся за здоровле свого сина. Але разом з тим на днї її душі заклубив ся якийсь забобонний жах. Ануж справдї у хлопця якась особлива натура? Ануж він має звязок із якимись надприродними силами? Нераз уже в розмовах з нею він закидав такі слова, що вона не то дивувала ся, не то жахала ся його. І тепер знов! Не вже в його словах не хороба, не горячка, а якась правда таємна, висша, недоступна їй?

Вона притисла Мирона до себе, перехрестила його і цїлуючи в розпалене чоло мовила ще раз:

— Добре, синку, добре. Але памятай, не говори про се нїкому.

— Чому, мамо?

— Бо всї будуть із тебе сьміяти ся. І тодї твоя мама буде також плакати.

— Нї, мамо! Не треба, аби ви плакали. Не буду говорити про се нїкому.

І в якімось дивнім, сьвяточнім настрою обоє, з разу хлопець, а потім мати, злїзли з оборога і мовчки пішли до хати.

Львів 18—22 сїчня 1905.

Мій злочин.

Ні, не видержу! Не можу довше видержати! Мушу прилюдно признати ся до гріха, хоч знаю наперед, що на душі менї не буде лекше від того. Адже-ж відплата тут неможлива, бо яка-ж відплата може винадгородити невинно пролиту кров, надолужити замордоване житє?

Так, у мене на сумлїню забійство. То значить, не се одно тілько. Адже-ж чоловік — великий, систематичний, рафінований убійця між божими сотворінями, тай усї ті сотворіня з свого боку докладають і свою добру пайку до загальної великої сімфонії убійств, котру нам подобаєть ся називати »орґанїчним житем«. Усї ми вбиваемо на кождім кроцї, ріжемо, топчемо, давимо, нївечимо мілїони живих творів. Анї хвилї не можемо жити без убійства. Наші страви, наша одїж, наші забави, наш хід і наш сон, навіть наш віддих, усе те неперервний ряд тисячів і мілїонів убійств. А найцїкавійше те, що ми навіть не спостерігаемо сього. Та не тілько анатемські мікроорґанїзми вбиваемо з байдужним серцем. Навіть наших висше устроених братів, риб, раків, птахів і зьві-

рів ми мордуємо без гризоти сумління і заспокоюємо себе тим одиноким і найвищим raison d' êtat: треба нам їх для власного прожитку. Як чоловік, що за молоду вибирав пташачі гнїзда, ловив мотилїв, збирав комах, а й досї не покинув замилування до риболовства, я маю на сумлїню певно не мало тисяч таких убійств. Та про те всї вони забуті і тільки се одно мучить і гризе і вертить мою душу довгі лїта. Тілько се одно не вмирає і не вигасає і оживає все на ново, болить тим гірше в моїм нутрі, чим більше силкую ся забути про нього, затерти його.

Аж страшно менї робить ся, коли цїла ота нещасна подія ясно, з усїми подробицями вирине в моїй памяти. Від того часу минуло богато лїт, певно більше як трицять. Я був тодї невеличкий сїльський хлопчина і бігав граючись по лїсах і полях мойого рідного села.

Власне надійшла весна, один із перших гарних, теплих днїв. Перший раз по довгій зимовій неволї в тїсних, душних хатах ми сїльські дїти могли побігати собі свобідно. Ми вибігли на сїножать, що ще була гола і сїра від скиненої недавно зимової перини. Тілько десь-не-десь проклювувала ся з землї съвіжа зелень: сквапливі острі листки тростини, ще позвивані в острі шила, листки хріну та лопухів над потоком. Тілько в недалекім лїсї сподом усе забілїло ся від дикого чеснику, що власне починав уже відцвитати, від білих і синїх підлїщків.

Над нами здвигало ся темно-сине склепіне неба, всьміхало ся сонце, а на далеких вершках Карпат блискотїли ще здорові снїгові шапки, мов іскристі діяментові корони. Та їх краса не зворушувала нас надто дуже, бо ми почували кождої хвилї холодний зимовий подув, що йшов від них

у низ до сходу сонця. І річка почувала се; в ранцї вона була ясна і чиста і плюскотїла тихенько мов у лїтї, а тепер клекотїла гнївно в своїх тїсних берегах і протискала ся в низ своїми жовтаво брудними, розбурханими водами: се були як раз оті блискучі дїяменти, розтоплені весняним сонцем.

Та все те не в силї було попсувати нашу весняну радість. Ми ходили, скакали і підскакували і бігали довкола і відвідували всїх наших знайомих: старого могучого дуба на краю лїса, що то по його крепких конарах ми лїтом лазили навзаводи з вивірками; високу, похилену березу з жалібно навислими тоненькими гильками, що ми їх звичайно надуживали на гойданку на велику гризоту пана лїсничого; тихі криниці в лїсовій гущавинї, де ми позасїдавши за грубими яворами та вязами нераз придивляли ся вечерами лисам, борсукам та диким кабанам, що сюди приходили пити; і вкінцї глубокі, чисті млинівки, де ми що неділї з гачками чатували на щупаків, а коли припекло сонце, з криком і реготом осьвіжували ся в чистій, холодній водї.

Кожде місце довкола тих млинівок, найбільш улюблений терен наших забав, оглядали і обнишпорювали ми зовсїм докладно. Се був спуст стародавнього великого ставу. Півперек долини, від лїса до лїса підіймала ся здоровенна гребля, що тепер, обрівняна і здавна розорювана плугом виглядала як довгий, рівний горб, тілько в трьох місцях перерваний: раз потоком, що тут скручував аж під лїс і гнївно булькотїв і рвав та підмулював високий, стрімкий беріг, і два рази згаданими вже млинівками, одинокими останками колишнього панського ставу. Ті млинівки були не надто широкі, глубокі з на сяжень, отїнені декуди

вільхами, вербами та лозовими корчами. Літом густа, пахуча трава та квітки білої конюшини нависали з берегів аж над саме водяне зеркало. Тепер, що правда, довкола було досить голо і сумно, тай у воді, що в літі густо-часто оживлювала ся плюскотом щупаків і громадами червонооких плотиць, які звичайно плавали цілими купами під проводом одної найбільшої, тепер було тихо. Та ми про те що крок заглядали цікаво в воду, під кождий прут, під кождий зівялий лопух, у кождий корч, чи не задусив ся де який наш знайомий щупак під ледом, або чи пані видра не була ласкава зробити нашим рибам візиту.

— Псс! Псс! — засичали нараз два чи три хлопці, що йшли передо мною, схилили ся до землі і поповзли тихо наперед, намагаючи ся обступити довкола один корч.

— А вам що таке? Що там таке? — запитав я поневолі також шептом.

— Птах! Птах! Не бачиш його?

— Де він? Де?

— Ось тут у корчи. Побіг. Ми ще такого не видали. Не літає мабуть, лиш бігає.

Поки ще хлопці обступали корч, я пішов просто до середини корча, обережно розгорнув густі гилячки і побачив справді невеличкого пташка, що сховав ся в торічній сухій траві. Не знаю, чи він був ослаблений, чи переляканий, досить, що побачивши мене над собою не полетів і не побіг і я в тій хвилі мав його в руці. Всі хлопці позбігали ся, аби побачити мойого бранця.

— Ах, який гарний!

— Такого пташка я ще не бачив ніколи.

— Гляньте лише на його очи!

— А його піречко.

Се був маленький болотяний пташок, які в нашій підгірській околиці показують ся дуже рідко. Піре на нім було попеласто сіре з легеньким перловим полиском, дзьобик тоненький, темно зеленковатий, і такі-ж самі довгі, тонесенькі ноги. Він сидів тихо затулений у моїй долоні, не тріпав ся, не дряпав і не дзьобав, як се звичайно чинять иньші дикі птахи, коли їх зловити в руку.

— Що ти будеш робити з ним? — запитали мене деякі хлопці, озираючи зависними очима гарну добичу в моїй руці.

— Понесу його до дому.

— Будеш його пекти?

— Або я знаю. Буду його годувати.

— А знаєш, що він їсть?

— Побачу. Коли не схоче їсти хліба, то може буде їсти мух, а коли не мух, то хробаків, а коли не хробаків, то слимаків або сімя або шшоно. Вже щось винайду для нього.

Я справді поніс малого, гарного пташка до дому і посадив його не до клітки, а в середину подвійного вікна, де мав більше куди бігати і літати, більше сьвітла і повітря. Пташок не літав і не перхав, а тілько бігав здовж шиб, тут і там постукуючи своїм тоненьким дзьобиком о скло, та раз-у-раз, як менї бачилось, тужно поглядаючи на широкий, вольний сьвіт. Часом зупиняв ся, схиляв головку і знов підносив її наглим, пташачим рухом або перехилював її на бік, так що одно око, бачилось, блукало по гильках близької яблуні, і потім знов потакував головкою так сумно і зрезиґновано, немов би хотів сказати:

— Ах, там на дворі так гарно і тепло, та моя весна пропала! Я в неволї!

Мене щось немов шпигнуло в серце, коли я кілька хвиль придивляв ся сьому пташкови. Менї самому зробило ся сумно.

— Пусти його! По що будеш його держати тут! — прошептало щось у мойому нутрі.

— Але-ж він такий гарненький! І я-ж зловив його! — відповів я вперто собі самому. — Може він привикне. Коли-б я тілько знав, чим його годувати!

З годованем мав я справдї чимало клопоту. Я поклав пташкови кілька кришечок хлїба, кількаканацять зерняток проса і кількаканацять хатних мух, кождий рід поживи окремо в чистенькій мушлї, поставив йому черепок води і пішов геть, аби лишити його в спокою. Коли вечером я повернув до дому і зазирнув до свойого пташка, то побачив, що він анї не доторкнув ся до поживи, тілько сидїв у кутику, високо в гору простягнув тоненьку шийку і не змигаючи оком глядїв крізь вікно на двір, де серед пурпурової пожежі заходило сонце за снїгову шапку Хребти-гори, і від часу до часу потакував головкою так сумовито і безнадїйно, що я не міг довше дивити ся на нього.

— Може се нічна пташина, — подумав я, — і аж у ночи буде їсти.

Ся думка заспокоїла мене троха і я спав твердо і не думав про пташка. Скоро рано, ще до схід сонця, я побіг знов до сьвітлицї і зазирнув до вікна. Пташок усе ще сидїв на тім самім місцї, де я вчора бачив його, усе ще простягав шийку високо до гори і все ще не змигаючи оком глядїв крізь вікно на широкий, вольний сьвіт отам за скляними шибами і від часу до часу потакував головкою. До поживи анї не доторкнув ся.

— Пусти його! Пусти його! — закричало

щось у мойому нутрі — По що тобі мучити його? Адже-ж він згине з голоду.

— Ні, — відізвав ся иньший, упертий голос у мойому нутрі, — я мушу видибати, чим він годуеть ся! Принесу йому слимаків і хробаків і жаборини.

Не знаю, відки менї стрілила до голови така думка, що він може їсти жаборину. Досить, я побіг на пасовиско, назбирав усяких дрібних слимачків, накопав хробачків і виловив з води добру жменю жабячої ікри і принїс усе те мойому бранцеви. Він навіть не звертав уваги, коли я всї ті достатки клав перед нього, не показував анї страху, анї найменшої цїкавости, анї крихітки апетиту на ті ласощі. Здавало ся, що тілько сонце і тепло і весна там на широкім вольнім сьвітї займали всю його увагу.

Того дня мав я якусь роботу, то-ж пішов геть і вернув аж вечером. Я поспішив ся заглянути до пташка. Він бігав легенько потакуючи здовж шиб і навіть не доторкнув ся до поживи.

— Диво дивне! — подумав я і хотїв зараз випустити його на волю. Та менї прийшло на думку, що тепер він певно ослаблений і не здатний до лїтаня, а коли зараз вечером випущу його ось тут на подвірю, то се буде для нашого котика дуже легка і пожадана добича. Лїпше буде, коли ще сьогодня він переночуе у мене. А завтра ранїсїнько я занесу його на те саме місце, де його зловив, і пущу на волю.

Другого дня, схопивши ся ранїсїнько з соломи, я побіг до свойого бранця. Він усе ще не брав ся до нїякої поживи і сидїв ослаблений і втомлений у куточку, очима все зазираючи крізь вікно на волю. Він спокійно дав себе взяти і поглянув на мене тими самими невимовно сумними

оченятами, якими дивив ся крізь шиби на сонце та на яблуневі гильки. Раз навіть він потакнув головкою, немов би хотів сказати:

— Так, так, знаю вже, куди мене несуть. Я вже давно знав, що воно дійде до того.

Я виніс його на подвіре. Він сидів спокійно в моїй долоні і не пручав ся. Я чув його мягке пірячко і його тепле тїло.

— А смачне мусить бути його мясо! — стрілила мені нараз думка через голову. — А що, як би його зарізати і дати спекти?

— Пусти його! Пусти його! — шепче щось мов добрий ангел у моїм нутрі. — Адже-ж бачиш, він такий маленький. Навіть заходу не варто, щоб його пекти.

— Але-ж бо шкода його пускати! Я-ж зловив його! — бунтувала ся дитяча впертість у моїм нутрі.

— Пусти його! Пусти його! — лебедїло щось тихо-тихо в найглубшій глубині моеї душі.

А пташок сидів тихо і зрезиґновано в моїй жмені. Я отворив долоню — він не полетів. Щось огидливе, злорадне тріумфувало в моїм нутрі.

— Бачиш! Він сам не хоче! Ти-ж дав йому змогу втїкати, чому-ж не втїкав?

— Але-ж він слабий і зголоднїлий, — лебедїло щось тихо-тихо в глубині моеї душі.

— Ет, що там! — скрикнула дитяча впертість і в найблизшій хвилині я відкрутив головку малому, гарному пташкови. Він затріпав раз чи два рази своїми тоненькими ніжками, з шийки виплили дві чи три крапельки крови, і малого, гарного пташка не стало. В моїй долоні лежав холодний, бездушний труп.

І нараз зломила ся, розвіяла ся вся моя впертість, моя завзятість, мое самолюбство. Я почув виразно, що я отсе зробив щось безглузде, огидливе, що я допустив ся безсердечного вбійства, навалив на себе провину, якої не відпокутую і не відмолю ніколи. Адже-ж я знівечив зовсім безцільно таке гарне, невинне жите! Ось тут, на вольнім божім сьвітї, перед лицем сього ясного, теплого, весняного сонця я видав і сповнив жорстокий, нїчим не мотивований засуд на смерть. Тепер я почув зовсїм ясно і виразно, що се вбійство було зовсїм безцїльне. Адже-ж сього бідного трупика я не зможу анї обскубти, анї їсти. Нї, я не мав сили навіть ще раз поглянути на нього. Я випустив неживого пташка з руки і засоромлений, стурбований, пригноблений і змішаний я побіг геть, геть від нього, щоб не бачити його, щоб затерти в душі навіть споминку про нього. Менї дуже хотїло ся плакати, але я не міг; щось немов клїщами стискало мою душу і вона не могла в сльозах вилити свойого болю. Маленький, гарний пташок лежав у моїй душі, я поніс його з собою і менї здавало ся завсїгди, що він глядить на мене своїми невимовно сумними оченятами, глядить з тихою резиґнацією, потакує головкою і шепче тихо-тихесенько:

— Ах, я се й знав, що пропала моя весна, що неволя буде заразом і моя смерть!

У мягкому, вразливому дитячому серцї не довго трівали ті турботи. По двох-трьох днях я вже забув про пташка і його нещасну долю. Забув, бачилось, на завсїгди. Вражіне мойого злочину залягло десь у темнім кутї моеї душі і звільна його присипали, прикрили і погребли иньші вражіня, иньші спомини.

А про те воно не завмерло. Минуло цілих двацять літ, і коли на мене звалив ся перший великий удар нещасливої долі, коли я молодий, з серцем повним жаги, бажаня жити і любити, посеред чудового літа сох і вянув у тюрмі і мусів почувати, як розбивали ся всї мої надії, як без милосердя толочено, розтоптувано, без цїли і без ума нївечено та руйновано все те, що я вважав найдорожшим скарбом своєї душі, тодї серед трівожної, безсонної ночи явив ся менї той маленький, гарний пташок, шпигонули мене в саме серце його сумні, повні тихої резиґнації оченята, прошептали менї його повільні рухи ті несамовито старшні слова:

— Ах, моя весна пропала! Я в неволї! Знаю вже, знаю, чим то воно скінчить ся!

І від тодї я не можу позбути ся сього спомину. Він затроює менї кожду хвилину щастя, розбиває мою силу і відвагу в нещастю. Він мучить мое сумлїне грижею і менї здаєть ся, що все дурне, безцїльне, жорстоке і погане, що я тілько коли зробив у своїм житю, скристалїзувало ся в конкретний образ отсього малого, невинно замордованого пташка, щоб тим докучливійше мучити мене. Тихими ночами я чую, як той пташок тихо-тихо стукає дзьобиком о шибу і я прокидаю ся зо сну. А в хвилях трівоги і розпуки, коли лютий біль запускає кігтї в мое сорце і грозить ось-ось зломати силу моєї волї, менї здаєть ся, що я сам той маленький, слабосилий, голодний пташок. Я чую, що якась уперта, завзята і нерозумна сила держить мене в жменї, показуе менї невловимі привиди свободи і щастя, та може в найблизшій хвилї без причини і без цїли скрутить менї голову.

У столярні.

(Із моїх споминів.)

I.

В житю мов у довгій дорозі: що з воза впало, те пропало. А спомини, мов затурбований хозяїн, ідуть по довгих лїтах тою дорогою і шукають-питають давно загубленого.

Мабуть і слїду вже нема з тої столярні на бориславськім трактї в Дрогобичі, де менї довелось пробути перші три роки мойого міського житя. То був старий домик у подвірю, віддїлений від вулицї троха показнїйшим але дуже нехарним жидівським домом, та ще одною величезною жидівською халабудою, де містив ся шинок, а від потока смердячою ґарбарнею. Від заходу й полудня до нього припирав невеличкий огород засаджений капустою, буряками та иньшою невибагливою яриною. На подвірю перед домом стояли купи тертиць, верещали куши Жиденят; від вулицї доходив шинковий галас, а від ґарбарнї поганий сопух. Усї забудованя були деревляні, в низу

гнилі, бо місце було вохке. Отсе було те окружене, в якому пройшли перші три роки мойого міського життя.

Се була та »станція у Кошицької«, про яку довгі тижні перед тим розмовляли мої родичі, наважившись ся дати мене до школи «до міста«. Ся Кошицька, властителька домика з огородом і столярської робітні, доводилась якоюсь своячкою — не знаю, чи мойому батькови, чи матери, і мені веліли називати її »цьоцею«. Се була жінка середніх літ, значно поза 30, з слідами деякої краси на пожовклім та поморщенім лиці, незвичайно балакуча, як загалом усі дрогобицькі реміснички. Була Русинка і ходила до церкви, хоча не цурала ся й костела, любуючи ся особливо польськими кантичками, яких велику силу вміла на память і які залобки співала при роботі.

Кошицькою звали її якось по старій памяти, по першім чоловіці, хоча тоді вона від кількох літ була замужем за Гучинським, значно молодшим від неї, що був колись челядником у її мужа і тоді ще закохав ся в нїй. Потім він служив у війську, відбув італійську кампанію 1859 р. і знав оповідати про Венецію, хоча з його оповідань у мене не лишилось у памяти нїчого цікавого. Там у Італії він одержав відомість про смерть свойого давнього майстра і про те, що Кошицька повдовіла. Відтам він писав їй горячі любовні листи, які Кошицька ховала в своїй комоді в куточку в коробочці викладаній італійськими мушлями і привезеній мабуть самим таки Гучинським як памятка з Венеції. Раз якось, в часі одної з частих сварок між старшою жінкою й молодшим мужем Кошицька видобула ті листи і веліла мені читати їх. Коли я, ледви сле-

безуючи ті малограмотні вояцькі складаня, дійшов до патетичного місця: »Jeżeli cie nie kocham, abym sobie trzy razy nogę złamał!« — Кошицька втираючи сльози крикнула до свого мужа:

— Ти гадаеш, що Пан Біг уже забув, як ти кляв ся? О, Пан Біг не забув, нї! Зломаеш ти собі ще ногу на гладкій дорозї, я тобі се мовлю!

Загалом Гучинський був хоч добрий робітник, але чоловік нїчим незамітний. Для знайомих і сусїдів він хоч і був »пан майстер«, а поза очи все лишив ся »чоловіком Кошицької«. Говорили, що вона якось піддурила і приманила його до себе, тай сам Гучинський у своїй обмеженій голові з часом мабуть зупинив ся на тій думцї, бо нераз у сварцї, парафразуючи звісне патетичне місце свойого венецького листа, викрикував:

— Wolałem sobie trzy razy w jednem miejscu nogę złamać, niż się ze starą babą związać!

Розмова в столярнї звичайно йшла по руськи, хоча челядники бували Русини й Поляки; тілько Гучинський з жінкою в хвилях інтімних пертрактацій говорив по польськи. Не знаю, які бували причини тих, звичайно досить голосних пертрактацій, що иноді кінчили ся баталїями, по яких Кошицька день або два лежала в ліжку з головою пообвязуваною мокрими рушниками. Чи Гучинський, молодий, незвичайно санґвінічний чоловік, давав Кошицькій причину до заздрости, чи сам він був незадоволений тим, що не мав з нею дїтий, сього не можу сказати. Здаеть ся, що його дразнило положене молодого мужа при старшій жінцї, а може й почуте, що інтелїґенцією, досьвідом і енерґією вона все таки

держить верх над ним. Говорили, що по шлюбі їм пророковано незгідливе житє і йому швидшу смерть перед нею. Дві воскові сьвічечки, зовсїм однакової довготи й грубости, приліплено на стїнї над головами молодих, щоб горіли в часї пошлюбного обіду. Одна мала значити його долю, а одна її. Отже кажуть, що полумя обох сьвічечок раз-у-раз відвертало ся одно від одного в розбіжних напрямах, а нарештї його сьвічка згасла, догорівши ледво до половини. Я певний, що ся ворожба була першим жбихом холодної води на горячі мрії Гучинського, якого тяга до Кошицької мабуть її вигода й енерґія, а не сама лише холодна спекуляція на столярську робітню полишену Кошицьким і невеличку реальність його вдови. Сам він був десь із західної Галичини і не принїс Кошицькій нїчого, крім свойого червоного лиця, горячої крови, здорових, робучих рук та не зовсїм приємної привички — напивати ся до пяна що неділї. Обоє вони сьвято вірили в те, що пошлюбна ворожба мусить сповнити ся, і від тої-ж першої хвилї сьвічки їх житя почали горіти кожда в иньший бік. Слїди полумя тих пошлюбних сьвічок ще видні були на древляній стїнї в робітнї; їх анї не замазували вапном, анї не зіскоблювали: дві чорні смужки випалені в деревляній стїнї, нерівної довжини та розбіжних напрямів, то був дїйсний символ сього недібраного подружя.

II.

Була неділя, ранок гарного осїнного дня. Я вийшов на вузеньке подвіре на затилю »цьоциного« домика — не на те просторе, спільне подвіре, що лежало перед домом, а на затильне, ма-

леньке, ще брудніїше від переднього, обведене парканом, повне ґарбарського сопуху та смороду з зовсїм прімітивно уряджених виходків. У віддали на вежі церкви сьвятої Трійці і в польськім костелї грали дзвони. Сонце палало ясно на безхмарому небі. В повітрі високо над отим смердючим та брудним гнїздом уносила ся якась радість, якийсь празничний настрій. В моїй душі чув ся веселий шум лїса, плюскіт чистої річки, мерехтїли постатї селян у чистеньких білих сорочких і дївчат у червоних спідницях зі скиндячками на головах. Мене щось стисло за серце, мов чорний рак здоровим щипом. Я весь стрепенув ся; по менї пройшло неясне чуте, що той чорний рак, ухопивши мене тепер за серце, не попустить його вже нїколи.

Я зирнув крізь щілину паркана в один бік. За паркаиом був огород засаджений яриною: ті самі широколисті буряки, худі головки капусти та рідко розкидані бадиля кукурузи, що й перед вікнами столярнї. Два-три соняшники обертали просто до мене свої жовті, круглі цьвіти, мов худі, від зависти пожовклі лиця. Зелений кріп вихапував ся з поміж повзучих огірків. Пузатий, писаристий гарбуз розвалив ся на грядці і грів до сонця свій сорокатий бік. Між капустою пишала ся темно-зелена коноплина, сама одна, широко розгалужена та дорірдлива, заввишки мало що не в хлопа, а завгрубшки в низу як держално коцюби. Я довго і не без подиву спочивав на нїй очима: такої коноплини у нас на селї я не видав нїколи.

Далї за грядками йшов невеличкий садок з овочевими деревами. Червоні яблока пишали ся та румянїли ся до сонця; грушки облїпили гиляки великої груші так густо, що листя майже

не було видно за ними. Тоненькі гилячки сливгнули ся під вагою темно-синіх сливок. Правдивий рай для дитячої фантазії! Правдивий, та ба, загороджений високим дощаним парканом, у якому не було ні фіртки, ні перелазу і в якому мені протягом тих трьох літ не довелось бути ані разу.

Як довго я вдивляв ся щілиною в той фантастичний рай — не тямлю. Та певно я й не швидко ще був би відірвав ся від нього, коли-б мене не був сполошив якийсь незвичайний шелест за другим парканом, тим, що віддїлював подвіре від ґарбарні. Я відірвав очи від щілини, крізь яку видно було огород із садом, і заглянув у иншу щілину. Там був зовсїм відмінний вид. Малесеньке подвіре, з трьох боків обведене низькими, обдряпаними будинками ґарбарні, виглядало радше як огидливий сьмітник, ніж як подвіре. Клапті перегнилої соломи, косми худобячого волося, обструганого зі шкіри, купи ґарбарського вапна та товченого, перекваченого лубу, черепе з горшків та тарелїв і одним-однїська дупласта, головата верба, у якої більша часть прутя на голові була вже зовсїм зісохла, а на решті теліпало ся рідке, передчасно пожовкле листе — ось що складало ся на зовсїм непринадний пейзаж. Та не хибло й живої штафажі до нього. Невисокий парубок, Жидок, з довженними, майстерно в спіраль закрученими пейсами, з брудною ярмуркою на коротко стриженій голові, весь брудний і обшарпаний, з ідіотичним виразом на лиці, власне ніс на плечах прегарне красе телятко. Виніс зпоза угла, з якогось невидимого входу, що вів із ґарбарні на се подвіре, і придвигавши на середину сьмітника, гепнув ним на землю. Тілько тепер побачив я, що на тім місці обік сього телятка

лежало ще одно, біленьке з чорною латкою над очима. У обох звязані були всї чотири ніжки до купи; обоє вони лежали тихо, безпомічно, не пручали ся, а тілько своїми синїми, мелянхолїйними очима глядїли немов у нїмім остовпінню на сю огидну нору, куди в невідомій цїли придвигав і закинув їх отсей Жидок. Та коли Жидок ізза холяви видобув здоровий, блискучий ніж і почав, ідіотично всьміхаючись, пробувати пальцем його вістре, телята якимось дивним інстинктом зрозуміли, що́ їм грозить, почали пручати ся і кидати ся, а далї забегетали жалібно обоє в один голос.

Жидок не зважав на се. Приступивши до одного телятка, він клякнув одним колїном на його тїлї з такою силою, аж, здавало ся менї, його реберця захрустїли. Теля від разу замовкло. Жидок узяв його голову, піднїс її до гори і закрутив так, що мордочка оперлась о його колїно, а очи на момент зустріли ся з моїм поглядом. Потім звільна черкнув ножем по випруженій шийцї. Острий ніж входив у тїло, дальше, глубше, поки зпід нього не вибризла рубінова струя крови, мінячи ся до сонця блиском дорогого кришталю. Різник перетявши за одним разом шию теляти до половини, виняв ножа з рани і обтер о голову теляти, яку в тій же хвилї кинув на землю. Теля почало кидати ся, поки горяча кров косицею била з його рани. Жидок дивив ся на ту кров з якоюсь демонською радістю, і знов на його лицї заграв ідіотичний усьміх. Він одною ногою наступив на розрізану шию теляти і придусивши її держав дотти, доки кров уся не стекла в гній, а в тїлї не стало нїякого руху. Тодї він приняв ся майструвати так само й друге теля, яке за той час лежало нїмо, мов поражене якимось диким

страхом, лише широко роздуваючи ніздря і нюхаючи незвичайний для нього запах крови. А коли й друге теля було зарізане і Жидок настолочив і його шийку своєю катівською ногою, він немов підтанцьовуючи обернув ся в тій поставі в пів обороту, лицем до мене, і мене мов кропивою опік його погляд, повний якоїсь безмисної, ідіотичної кровожадности, що вбиває з усьміхом і виявляє лиш одну нетерплячку, коли жертва надто довго треплеть ся та обризькає свого ката своєю кровю. Я відскочив мов опарений і побіг до хати.

— Тобі що такого? — запитала мене »цьоця«, що власне збирала ся йти до церкви.

— Нїчого, — відповів я ледви чутно.

— Ти чого так поблїд? — допитувала вона.

— Я? — перепитав я і не кажучи нїчого більше уткнув лице в свою скриньку, немов вишукуючи якусь потрібну менї книжку.

Цьоця не допитувала ся більше і пішла до церкви. А я довго ще плакав, уткнувши ся лицем у отворену скриньку та нїби шукаючи якоїсь книжки. В моїй уяві теленькали срібні дзвіночки, на червоній стяжцї позавішувані на шиях таких самих білих та красеньких телятюк, пишав ся зелений пастївник, по якім весело скачуть та пасуть ся вони, і чув ся жалібний рик їх материй, що тепер надармо шукають своїх дїток. Як би то їх бідна фантазія могла уявити собі той безмір погані, ту обридливу нору, той проклятий сьмітник, на якому їм довелось пролити свою кров під ногою різника-ідіота!

III.

Житє в столярнї йшло весело. Для мене, селянського сина, що привик чути вічні побою-

ваня та бачити трівожну увагу на погоду, на хмари, на вітер, на мороз або спеку, на фази місяця, було новиною те рівне, веселе житє міського ремісника, відірване від природи й її примх, розмежоване зовсїм иньшими межами, поділене по зовсїм иньшій скалї. Що там мороз чи спека, слота чи погода, сївба чи жнива, оранка чи косовиця з їх ріжнородними відмінами та пригодами, з тисячними комбінаціями, — те тут переводило ся на далеко простїйшу поділку: щотижневий торг у понеділок та роковий ярмарок на сьвятої Трійцї. Ось і все. Поза тим монотонний прилив і відлив приватних замовлень: скринї перед весїлями, на придане для молодої, і труни перед похоронами. Скринї й труни, се були головні вироби столярні Гучинського. Тілько деськолись трапляли ся колиски, прості шафи та мисники й такі-ж ліжка та крісла. Делїкатнїйших меблїв не роблено майже нїколи і хоча Гучинський хвалив ся, що »знає ся й на полїтурі«, то взявши ся раз робити полїтуровані рамцї до образа, таки не вдав і натерши за надто міцно »припалив« полїтуру і на рамї лишила ся темна, матова пляма.

В робітнї були три варстати; працювали звичайно крім майстра два челядники і один термінатор. Челядники міняли ся досить часто і в моїй памяти задержали ся лиша два-три профілї. Поперед усього пан Станїслав, молодий ще чоловік, таки дрогобицький міщанин, що недавно визволив ся у того таки Гучинського. Був се предобродушний, веселий і все задоволений парубчак, з приємними, хоч троха грубоватими обрисами лиця, співучий і жартовливий. Він скінчив був усї чотири нормальні кляси у Василіян і вмів менї про кождого з моїх учителїв Василіян

оповісти якусь веселу анекдоту. Один давнїйший ректор був скупий, складав гроші і мав звичай зашивати банкноти в ковнїрі своїх переношених реверенд. По його смерти знайдено в його шафі кільканацять таких реверенд і роздано їх убогим жебракам. Деякі, не знаючи що робити з тими лахами, попродали їх за пару крейцарів онучкареви, та один, що троха знав ся на кравецтві, захотїв зробити собі з неї камізельку, попоров її і знайшов гроші. Не кажучи про се нїкому почав розпитувати иньших жебраків, куди подїли свої реверенди. Довідавши ся, що вони в онучкаря, він звірив ся одному полїціянтови, своєму далекому своякови, вбрав ся сам за Василіянина і в супроводї полїціянта наскочив до онучкаревої халабуди, нїби то робити ревізію за покраденими реверендами. Переляканий Жид зараз віддав усї лахмани і рад був, що скараскав ся біди. А жебрак і полїціянт повипорювали гроші, подїлили ся ними тай забрали ся Бог зна куди. Онучкар, здибавши незабаром потім одного з тих жебраків, почав докоряти йому, що продав йому крадену реверенду, і мало не ввалив його в біду. Жебрак образив ся і потягнув Жида до манастиря, де йому потверджено, що реверенди не були крадені. Жид зо страхом оповів про доконану в нього ревізію, про полїціянта з шаблею і монаха в старій реверендї. Справа набрала серіознїйшого, таємничого вигляду. Нїякий монах із манастиря на ревізію не ходив; полїціянта, що буцїм то був у нього на ревізії, онучкар не міг пізнати, »бо дуже тодї забоявся«. На тім була би справа й закінчила ся, як би один братчик у старім, пошарпанім требнику, що належав до небіжчика скупаря, не був знайшов за оправою в хребтї застромленої картки

паперу, зложеної в трубку і записаної рукою покійника. На нїй списані були ріжними часами всї суми, які вмів призбирати сей скупар-ректор і які по черзї зашивав у кожду реверенду. Було того більше як двацять тисяч. Вість про се рухнула по містї. Така сума в тих часах у такій бідній, глухій містині, як Дрогобич (се було ще геть перед бориславським золотим потоком) видавала ся чимось великим. Онучкар довідавши ся, який скарб він мав у руках протягом мало не двох неділь, і як по дурному дав собі видерти його, з горя повісив ся. Полїція кинула ся пошукувати того, хто робив ревізію в онучкаря, але все було даремне. Лише жебраки віднайшли по кількох лїтах свойого бувшого товариша, що зробив са заможним господарем, мав жінку й дїтий, і пізнавши своїх колишнїх кумпанів гостив їх пару день та обдаровував щедро. Про реверенди не згадував, а коли питали його, як се стало ся, що він так забогатїв, відповів коротко:

— Так менї Бог дав!

А потім помовчавши додав:

— Можу присягнути, що я нїкого не вбив, не обрабував, не скривдив. Таке моє щасте було!

Чи вірили жебраки, чи не вірили його словам про те, що він нїкого не скривдив, але останнє речене переконало їх вповнї: таке було його щасте! Вони не видали свойого колишнього товариша, тай зрештою що могли закинути йому?

Такі і тим подібні анекдоти любив оповідати пан Станїслав особливо вечером »по фаерантї«, коли майстер виходив до цехової господи, старший челядник ішов до дому, а майстрова поралась у кухнї. Тодї ми три: пан Станїслав, термінатор Яcько і я сїдали на лавочцї коло печи

або на варстатах і починала ся безконечна розмова. Ті два, міщухи, розпитували мене про село та сільське житє, а я знов розвішував вуха слухаючи їх оповідань, жартів, вигадок та дотепів. Найбільше імпонували менї, недосьвідному ще школяреви, ті чисто школярські штучки та дотепи, яких богато знав пан Станїслав. То подасть менї польське речене, яке можна читати і в зад і в перед, і все вийде те саме: kobyła ma mały bok. То напише 12 нуль і з них при помочи дописуваних тут і там крисок зробить речене: pogoda od boga. То скаже речене буцїм то зовсїм польське, а потім показує, що воно зложене з самих нїмецьких слів: on bieg bez las, a ja za nim (on = ohn', bieg = bieg', bez = bös, las = lass a = auch, ja = ja, za nim = sah'n ihm). То розповідав, як давнїйше Нїмцї перекладали на свою мову назви руських міст: Перемишль = Durchdenken, Мостиска = Brückendrücken, Дрогобич = Zweitepeitsche, Самбір = Selbstwald і т. д. Потім знов сходили ми на язикові штуки в родї того, щоб швидко вимовляти без помилки такі фразу, як: „Nie pieprz Pietrze wieprza pieprzem, bo przepieprzysz Pietrze wieprza pieprzem", або „Fritz frisst frische Fische, frische Fische frisst Fritz", або „Przeleciały trzy pstre przepierzyce przez trzy piękne kamienice". Тямлю, як я нераз цїлими вечерами ломав собі язик вичуючи ті фрази. Зі свойого боку я заімпонував пану Станїславу своєю штукою — вимовити одним духом дванацять раз не помилившись ся фразу: »Цебер цебер полуцебер переполуцебрив ся«. Хоч і як мучив ся він і малий Яcько над вивченем сеї фрази, то про те сказати її дванацять разів одним духом без помилки не зумів жаден із них.

Мушу сказати, що пан Станїслав, хоч любив дотепи, не мав у собі анї тїни цинїзму, оповідав усе весело та живо, але нїколи безсоромно, і загалом поводив ся як чоловік поважний. Такий сам поважний, хоч веселий тон панував у столярнї в часї роботи, особливо в присутности майстра. Один із старших челядників, здаєть ся, по прозвищу Чемеринський, що називав себе »мебльовим столярем«, любив оповідати давнї цехові історії. Про челядника, що замандрувавши відкись хотїв стати майстром у однім містї; там велїли йому зробити майстерштік, а він протягом місяця, замкнувши ся в робітнї, зробив чудовий вахляр, а на ньому була викладана барвистими дощечками цїла мука Спасителя в сценах. Про годинникаря, що зробив для свойого міста премудрий годинник, із якого за ударом кождої години виходила иньша ґрупа ляльок і грала рiжні мельодії. Маґістрат маючи у себе такий годинник та боячи ся, щоб майстер не зробив такого самого або ще й лїпшого кому иньшому, припрадив осліпити майстра та годувати його до смерти ласкавим хлїбом. Коли йому вибрали очи, він заявив, що його годинник має в собі ще один секрет, якого доси він не вказав нїкому; коли-б йому позволили доторкнути ся машинерії, він пустив би в рух ще й сю останню, найкращу штуку. Маґістрат згодив ся, майстра завели до годинника, отворили дверцї до механїзму, він вiткнув туди два пальцї, пошпортав щось — і механїзм станув. Що потім намучились і намудрували ся найріжнїйші годинникарі над тим механїзмом, нїхто не вмів анї віднайти, де там було щось попсоване чи звихнене, анї пустити його на ново в рух.

Чемеринський був підстаркуватий уже чоловік, дуже маломовний. Він мандрував богато, та мабуть і витерпів богато, хоча ніколи не згадував про свої пригоди. В основі його вдачі лежала велика добродушність, навіяна зверха якоюсь строгістю. Коли часом я, забавляючись у столярні, наробив надто богато шуму, Чемеринський не зупиняючись у роботї обертав на мене свої чорні, навислими бровами отїнені очи і промовляв коротко:

Нагулють!
Тихо будь!

Такими ляпідарними віршами любив иноді промовляти. Що значило те початкове »Нагулють«, я так і не довідав ся ніколи. Та тямлю, що коли по кінцї курсу, по екзаменї я вернув з »премією« — книжкою, яко »перший премінт«, і показав йому книжку, Чемеринський погладив мене по голові, помовчав довго, а потім якимось радісно зворушеним голосом промовив:

Нагулють!
Здоров будь!

Жартів, сьміху від нього я не чув ніколи. Про те любив він слухати жартливих оповідань пана Станїслава і часом немов припечатував їх ляконїчними увагами загального змісту, найчастїйше зложеними також до вірша. Тямлю, як раз вислухавши довгу суперечку між майстром і майстровою, з яких кожде закидало другій сторонї дурноту, а собі віндікувало розум, Чемеринський порушавши чорими вусами, обернув ся до пана Станїслава і промовив голосно:

Всї на одно йдемо:
Дурнями живемо,

Дурнями й умремо, —
В тім лише дїло,
Щоб наше дуреньство
Иньшим під ніс не смердїло.

По тих словах майстер страшенно почервонїв ся, сварка між ним і майстровою урвала ся, і хоча Чемеринському ні авін ні вона не сказали нїчого, то про те за пару неділь його відправили.

IV.

Окреме місце займае в моїх спомінах термінатор Ясько Романський. Се був одинокий крім мене малолїтнїй у домі і через те мій природний товариш. Живий, резолютний, острий на язик, та за те не надто прудкий до роботи, цинїчний і без скрупулів у богатьох таких справах, які для мене були »предѣлъ его же не прейдеши«, він був тип міського хлопця, повна супротилежність того несьмілого та боязливого селюха, яким був я. Не диво, що він перший впроваджував мене в многі деталї міської цівілїзації, вчив мене розпізнавати час на годиннику, розріжнювати бите квадрансове від годинового, орієнтувати ся в містї, знаходити потрібні склепи, вулицї, майстернї, заклади. Під його проводом я в неділї й сьвята по полудни пускав ся на далекі передмістя Дрогобича, де у нього були свояки й знайомі. Иньшим разом, коли треба було сидїти дома, а роботи не було, він учив мене мельодій польських колядок та иньших кантичкових пісень, і часто сидячи в пустій столярнї, похилені над заялозеною старою кантичкою ми що сили викрикували звісний колядковий рефрен:

Hej, hej, jedni grali,
Drudzy tańcowali,
Pasterze na lirze!

Від Яська пізнав я у-перве й ціну гроший. У селї я бачив, як усї дорожили грішми, побивали ся за ними, але який їх практичний пожиток, чим вони можуть бути для чоловіка, се лишало ся менї тайною. Селяни купували за гроші дуже мало: сіль, перець, шкіру на чоботи — значить, річи нїчим не принадні для моєї дитячої фантазії. Найбільша часть їх грошей ішла в якусь неясну для мене безодню, що звала ся »штайрантом«, що то про неї селяни говорили все з якимось острахом, так що й я привик бачити в нїй щось страшне та нелюдяне. І коли в селї менї трафляло ся часом мати кілька крейцарів — звичайно заможнїйші гостї дарують господаревим дїтям по крейцару або два »на обарінок« — то я не знав, що робити з ними, і побавившись або губив їх, або віддавав мамі. Тут у-перве я пізнав вартість грошей як жерела рїжних приемностий. Яськo вчив мене промінювати гроші на цукерки, яблока, горіхи, оповідав про рїжні способи, як у містї зароблять ю і пускають гроші, характеризував заробітки жебраків, водоносів, шматярів та кістярів, перекупок, садівників і рїжних категорій того дрібного зарібного люду, що заселював промислову частину Дрогобича, розложену довкола б ориславського та трускавецького тракту, Солоного Ставка та жупи. Тут не було анї просторих садів, анї огородів засаджених цибулею, капустою, бараболею та огірками, що творять головне жерело доходу на Лїшнянськім, Задвірнім та Зварицькім передмістях. Тамошнїх людий, на пів рільників, а на пів міщан,

тутешні ремесники підіймали на сьміх, називали цибулярами, передразнювали їх мягкий виговір:

— Цоловіце, цоловіце, мозе купите цибулецки!

Під Яськовим проводом я заходив у тісні хати тих ремесників та зарібників. У мене була знайома флячниця Якубова, що заробляла на хліб продаючи що понеділка горячі фляки на ринку, на підсіню. У неї був чоловік, якийсь ремесник, що рідко бував дома, але й тут було таке саме, як із моєю »цьоцею«: хоча Якубова була мала та непоказна жіночка, то в хаті очевидно був її верх, і в цілім сусідстві всі знали Якубову, а її чоловіка коли й згадував хто, то хиба як »чоловіка Якубової«. І загалом мушу сказати, що проживши вісім літ між дрогобицькими ремесниками та придивившись ся їх житю зблизька, я виніс вражіне, що жінки в тих родинах займають коли не верховодне, то бодай рівнорядне становище з чоловіками, визначають ся інтелїґенцією й енерґією, а наді все вертким та невтомленим язиком. Ні перед тим, ні по тім у моїм житю я не чув, щоб хтось говорив по руськи так швидко, як деякі дрогобицькі передмішанки. Отся їх духова перевага над мужами пливе мабуть із того, що мужі — ремесники, змушені спеціялїзувати ся на одній, механічній, звичайно посидющій роботї, а корпаючи над нею день у день, тиждень за тижнем і рік за роком, тратять еластичність духа, енерґію й оборотність; натомісь жінки, на яких плечі спадає і хатне господарство і захід коло дїтий і праця в огородци, а часто й переговори з партіями, що приходять за роботою, або продаж готового товару на торговиці, власне набирають тих прикмет, що роблять їх верховідцями в домі.

Яcько вчив мене також міських забав, яких не знають сільські дїти: гри в пилку, в кічку, пускати орла, ловити воробців, на самотрісок. Правда, до тих забав я не був охочий, за те тим більше вдячний я був йому, що в осени що неділї водив мене в околиці Дрогобича, на Гірку, на ріку та на поля, де ми збирали достиглий та першим морозом приварений терен, який потім у столярні пекли й їли. Майстер Гучинський віднайшов у однім березї шерсткий та мягкий пісковець, що служив йому замість пумексу при гладженю дощок, і нераз посилав нас обох із Яськом по сьвіжий запас такого каменя. Иноді ми заходили в лїс і знаходили гриби; тут я був Яськовим учителем, вміючи ще з малечку від батька розпізнавати ріжні роди грибів добрих і »шалених«. Ми збирали насіня ріжних трав для канарків та щиглів, яких майстер любив держати в клїтках, або ходили з мішком по великі лїсові мурашки, які »цьоця« варила на купіль для себе, бо вже тодї терпіла на ревматизм у ногах, проживши звиш двацять лїт у вохкій хатї на болотнистому місцї. Пізнїйша осїнь доставляла менї з Яськом иньших розривок на подвірю. З огорода викопували ярину, квасили капусту та огірки, на подвірю клали огонь, варили повила зі сливок, а в сінех у иньшім кітлї варили карук із волових жил та з відпадків товарячої шкіри. Все се були роботи, яких я нїколи не видав у селї, і все те нове та цїкаве для мене вмів Яcько виясняти та робити ще цїкавійшими своїми оповіданями та дотепами.

Батько Яськів жив неподалеку від нас, мав свою хату й огород, а крім того ходив на заробок до »великої фабрики« — рафінерії нафти та земного воску, що власне тодї була недавно збу-

дована за Дрогобичем, на бориславськім трактї над рікою. При якійсь експльозії йому попарило руки й ноги і ми оба з Яськом що неділї відвідували його в шпиталю, — се були перші мої відвідини в тім домі болю та карболю. Старий Романський був письменний чоловік; у тім маленькім сьвітї, що ґрупував ся довкола дому »цьоцї« Коницької, він був одною з яснїйших звізд, уважав ся чоловіком розумним і досьвідним. Я пригадую собі досп його страшні рани, які я бачив у шпиталю, коли їх перевивано, і чорну табличку над його головою з написом »Brandwunden«, і великий молитвослов, що лежав обік нього, і його пожовкле, мученицьке лице, що не зраджувало болю, тілько якийсь безмежний смуток...

Якось швидко потім, не дожидаючи батькового видужаня, Яська покинув столярню Гучинського. Майстер був незадоволений із нього, і хоча він витермінував уже чотири роки, не хотїв його визволити. Яська втїк із столярнї, покинув рідний дім, узявши з собою лише дещо з одежі та два ринські грішми, і пустив ся з тим засобом до Львова. Львів у моїй фантазії лежав десь у мітичній далечинї. Зелїзниці ще тоді не було, фірою треба було їхати туди дві чи три добі, а пішки йти — я й не знав як довго. Я дивував ся Яськовій сьмілости, що він сам, без гроший і без нїякої виразної мети пустив ся в таку далеку дорогу. Перший лист його до матери, що по кількох днях трівожної непевности та пошукувань дав їй нарештї певність, що стало ся з її сином, зробив не малу сензацію в столярнї. Його відчитав сам майстер на голос і обчислював з памяти, якою дорогою і як далеко зайшов Яська першого дня, в якім селї купив собі квасного молока з хлїбом, у якій коршмі ночував. Більше

відомостий від нього не доходило до мене. Куди подів ся він у Львові і що стало ся з ним, я ніколи не довідав ся. Він згубив ся для мене безслідно, як річ, що впаде з воза підчас скорої їзди.

V.

Кождої пятниці і суботи був час артистичного попису »цьоці« Кошицької, час мальованя скринь. Сю часть роботи вона найчастійше брала на себе; її малюнки визначали ся нечувано сорокатим добором фарб і дивовижними контурами цьвітів. Що правда, і одно й друге не виходило з утертого з давен-давна шабльону, але цьоця любила при мальованю давати волю руцї і підмінювати фарби. Замісь бурякового обрамованя дасть сине; простолінійне бадиле ростини замісь білого зробить зелене, листочки фантастичної »ружі« розмалює замісь у три колїсця — в чотири: внутрішне колїсце цинобром, середнє зеленим, потім жовтим або синїм, нарештї білим, — листя не було нїякого. Що найбільше, по рогах малюнка умістить іще по одній »ружі« з листочками в три колїсця. Малюючи ходить довкола скринї, окидає зором знавця всю малятуру, візьме раз горщик із зеленою фарбою, то знов із синьою, червоною, жовтою, білою, і тут підведе, там ободець зробить, там проведе лїнїю, доки цїлість вновнї не задоволить її невибагливого смаку. І при тім із її уст ненастанно пливуть набожні пісні, в суміш польські й руські. Ось вона викінчує престрашенну »ружу«, якої рисунок і колїри могли-б здивувати й найдикійшого дикаря, і при тім її голос виводить:

Ах, тяжка страта!
Пекельні врата
Отворять ся широко.
А ви грішнії
І проклятії
Ідіть в пропасть глубоко!

За хвилю вже її рука, узброена квачиком із зеленою фарбою, робить по червоному викрутаси подібні до жидівських спірально звинених пейсів, а з її уст пливе далеко гуманнійша течія слів і тонів:

A ty pani dworko,
Kluczyki na kołku — hej nam hej!
Kolęda, kolęda, kolęda!
Każ wódki dolewać,
Będziem dobrze spiewać — hej nam hej!
Kolęda, kolęda, kołęda!

Я зразу дивив ся з великою набожністю на ті »цьоцині« артистичні вправи, подивляв її штуку й смак і любував ся довершеними творами. Мене найбільше радували ті місця, де були більші хляпи якої будь чистої краски, головно цинобру та синьої фарби. Бляйвайсу я не любив, жовта фарба була менї ненависна і я страшенно здивував ся, коли Яcько показав менї у-перве, як із мішанини жовтої фарби з синьою повстає зелена. Яcько мав собі приділену функцію — розтирати фарби на камяних плитах, мішати їх і складати готові до відповідних горщиків. Розтиране бляйвайсу та жовтої охри було найтруднійше, і тут Яcько радо приймав мою поміч: оба ми в чотири руки хапали камяний товкач і доти водили ним з притиском по плитї, доки під гладким каменем чути було хоч одно зернятко нерозтовченої та нерозмеленої фарби. Всї фарби розводили ся водою з каруком; але бували випадки, що нам прихо-

дило ся приготовлювати й олійну фарбу. Дорожші скринї, шафи та ліжка малювали ся олійною фарбою — і то виключно зеленою. Сей звичай мусїв бути досить старий, коли образ »зеленого ліжка« війшов навіть у пісню. Яcько любив співати сю пісню: чи то варячи в зелїзнім горщику коніпний олїй на покост і мішаючи його ненастанно зелїзною лопаткою, чи розтираючи зелену фарбу, змішану вже з жовтої й синьої, він прижмурюючи очи мов півень виводив:

A w ty nowy komorze
Stoi zielone łoże:
Ej łoże, łoże, śliczne, zielone,
Ktoż na tobie bedzie spał?

Взагалї столярня дуже часто лунала піснями. Особливо всяка стичність з фарбами та пензлями якось сама собою викликала пісні на уста. Тілько майстер Гучинський не співав нїколи. За те я, навчивши ся швидко всїх пісень популярних у столярнї, допомагав своїм пискливим голосом кождому, а на третїм році свойого побуту в столярнї дійшов до того, що міг помагати »цьоцї« також при мальованю скринь. З якою радістю ходив я з пензлем довкола скринї, держав у руцї глечика з фарбою! З якими гордощами мазюкав я на взір цьоциних такі »ружі«, що аж сама цьоця брала ся за голову, а челядники прибігали від варстату, оглядали мої малятури і аж лягали зо сьміху! А про те скринї з моїми малятурами мали щасте: задля незвичайних мальовил їх купували радше і я готов був стати ся повагою в фаху мальованя скринь, як би доля не призначила мене до иньшого мазюканя. Чоловік a posteriori, оглядаючи круті шляхи та дивовижні сер-

пентини свойого життя, знехотя починає по троха хилити ся до фаталїзму.

Дїла Гучинських ішли добре. На скринї був такий попит, що в деяких порах при кінцї тижня готовими скринями заповнювано майже всю столярню. В таких разах менї стелили спати в такій скринї, а що в столярнї йшла робота иноді до пізної ночи, то я рано прокидав ся немов у глибокій криниці: на мою скриню поклали другу, на неї третю і так аж під саму стелю. Аж коли я прокинувши ся починав кукати, купу розбирали і я вилїзав із того сховка на сьвіт. Бували й такі часи, що менї доводило ся спати в сьвіжих домовинах, коли в столярнї їх роблено більше, а задля браку місця їх не було де класти, як тілько на моїм тапчанї: тодї домовину клали на тапчан, а менї стелили в нїй і я спав преспокійно, антіціпуючи вічний сон її властивого хозяїна. Та моя мати, довідавши ся про се, запротестувала проти того і менї перестали стелити в домовинах; цьоця, здаєть ся, звиняла ся навіть, що вона нїчого не знає про се і що Яcько кілька разів стелив менї в домовинах на жарт.

На третїм роцї мойого побуту у Гучинських вони зачали будувати свій власний деревляний дім при одній із сусїднїх вулиць. Моя цїкавість мала тут знов широке поле придивляти ся працї тесляв і тисячним сценам будованя в містї, починаючи від тої, як Гучинський і цьоця одного вечера прийшли з міста значно підхмелені і придвигали чималий мішок гроший. З їх розмови я довідав ся, що се вони затягли в столярськім цеху позичку — мабуть 120 ринських, на ті часи показну суму — і цехова каса виплатила їм ту позичку самими мідяками, так що вони мусїли брати гроші в мішок, мішок на палицю, а палицю

за оба кінці обоє на плечі і нести їх так, як ті старозавітні жидівські оглядачі Палестини несли в табор Ісуса Навина вкраденний десь по дорозї здоровенний кетях винограду. В цеху з нагоди сеї позички був не малий »трактамент« і наші майстер з майстровою забарили ся до пізна; ніч була темна, дорога болотяна, мішок із грішми важкий, а ноги в обох нетверді — от і не диво, що обоє прийшли до дому заталапані, змучені і сердиті одно на одного, і празничний день закінчив ся сутою сваркою, в якій майстрова побажала майстрови, щоб уже раз виповнив свою обіцянку і зломив собі на троє не одну, але обі ноги і голову в додатку, а майстер в браку сильнїйшого арґументу вхопив здоровий бляшаний друшляк і так делїкатно насадив його цьоцї Кошицькій на голову, що вона опинила ся мов у старім рицарськім шоломі з замкненим візіром, а краї друшляка щільно окрутились їй довкола шиї. Ми оба з Яськом мали потім не мало роботи, поки розігнули бляху на стілько, що могли зняти з цьоциної голови сей імпровізований і зовсїм невигідний шолом. Цьоця після того памятного вечера лежала два дни в ліжку, а третього дня вставши до мальованя скринь, з якоюсь пасією раз-у-раз виспівувала ту строфу польської колядки, де згадувалось імя майстра — Войтїх, і за кождим разом махала грізно квачем у його бік, співаючи:

Bieg Wojtek bez portek po śniegu, po grudzie:
Śmieją się, cieszą się: cha-cha-cha-cha ludzie!

А майстер мовчки робив при варстатї і при кождім такім натяку червонїв ся мов бурак.

VI.

Скінчивши так звану нормальну школу у Василіян я перейшов на иншу станцію і цьоця Кошицька з її столярнею щезла з обрія мого житя. Тілько геть пізнійше, вже бувши на університеті, я довідав ся про сумне закінченє її домашньої драми.

Пошлюбні сьвічки віщували їй правду, та далеко не всю. Вона пережила свойого значно молодшого чоловіка, а третій завів її до гробу; сей третій, то був ревматизм. Гучинський надто вмираючи лишив їй памятку по собі: він поручив ся в якійсь касі за значнійшу позичку, затягнену якимось його знайомим; сей знайомий не заплатив позички, і швидко по смерти Гучинського каса зліцітувала новий дім його вдови і викинула її, стару, немічну і розбиту паралїжем, на вулицю. Хороба відняла їй ноги і вона не могла навіть ходити за жебраним хлїбом, а мусїла повзати на руках, волочучи немічні ноги за собою. В такім станї вона проводила днї під церквою сьв. Трійцї або під польським костелом. Сидїла мовчки, не просячи, не благаючи милостинї і якось знехотя простягаючи руку, коли хто з її давнїх знайомих подавав їй пару центів. Зівяла, зжовкла, лице покрите зморщками, пальцї покорчені та повикручувані ревматизмом, тілько в очах сьвітив ся розум і енерґія, але їх сьвітло було притемнене хмарою глубокого смутку, тою самою хмарою, якої крило я у-перве бачив на мученицькім лицї попареного на фабрицї Романського. Скілько то сьвітлих та енерґічних очий затемнює та хмара по наших місточках!

Поєдинок.

(Зимова казка).

Zwei Seelen leben,
ach, in meiner Brust.
J. W. v. Goethe.

Битва була в самім розпалї. Гармати ревіли мов люті звірі, кидаючи з своїх гирл тяжкі, смертоносні кулї. Ракети лускали високо під хмарами, розсипаючи ся градом кровавих искор. Уся широка кітловина стогнала, кричала, гриміла та палала, мов одно пекло. Сонце зайшло, а сумерки налягаючи на землю робили весь той образ знищеня, різанини і смерти ще страшнїйшим.

В тім огнистім, пекольнім вирі, де пітьма мішала ся з різкими огняними язиками, де смерть являла ся у всїх можливих видах, де кров людська димила ся і бурхала потоками, а тисячі сильних, здорових і румяних парубків ішли по трупах товаришів на зустріч неминучій погибели, в тій безоднї зниценя й жаху дух людський завмирав, думка губила ся мов порошинка в полї, — чоловік ставав ся бездушною машиною, живим деревом, яке нїчого не знаючи, нїчого не тямлячи,

йде куди йому кажуть, робить що йому кажуть, і паде, де його постигне неминуча загибель.

У такім самім безтямнім стані був і я ось уже пів години. Від коли наш капітан крикнув нам: Марш! — від коли довкола засвистали кулї, затріщали ґранати, залунали зойки ранених, задимило ся поле від вистрілів, від тої хвилї я стратив силу приймати вражіпя, став ся машиною. Я знав тілько одно, що наша ціль були ті горючі хати недалекого села, відки сипав ся на нас густий град ворожих куль.

Нї, я не можу сказати, що знав се! Тілько пожежа, що роздирала тисячами огняних мечів густі сумерки і ще густїйші клуби диму, — ота пожежа тягла мене і всїх моїх товаришів до себе, так як огонь лямпи тягне до себе нічні нетлї.

Ми йшли мовчки, топтали по трупах мовчки, бродили в крови мовчки: тілько коли часом сей або той трафлений кулею повалив ся на землю, вирнвав ся з його грудий роздираючий крик. Але лише на хвилю! Він зараз затихав під ногами дальших рядів, що мов слїпа лявіна перевалювали ся через нього.

— Бігом до штурму! Марш! — загримів за нами голос капітана.

Той голос, захриплий але різкий ухопив нас, бачилось, у могутнї кіхтї і кинув нами наперед, мов важким каменем. Що дїялось зо мною кілька мінут по тім розказї — не знаю. В моїй уяві миготять безладно перемішані блиски пожежі, блиски баґнетів, гашені горячою кровю, гуркіт вистрілів, зойк, проклятя, стогнаня конаючих, і глубокі, страшенні рани в покорчених, живих тїлах людських, осьвічені вибухами полумя. Я отямив ся аж серед села, серед моря искор, мов

муром обведений довкола чорними стовбурами диму, на якімось вільнім місці, мов на вигонї.

Я був сам. Я став, відітхнув важко, озирнув ся довкола і знов відітхнув. Після страшенного зворушеня я не міг іще прийти до себе, не знав, де я, що зо мною дїеть ся й відки я тут узяв ся.

По хвилї моя притомність зачала вертати ся. Перше чуте, яке пригадало менї, що я жию, був глухий, пекучий біль у грудях. Що се? Чи я ранений? Переконую ся, що нї, — але біль проте не перестає. Довгої хвилї треба було, поки я міг переконати ся, що се болить моє серце.

Але чогож воно болить? Хиба я винен тій страшній руїнї? Хиба я можу спинити її? Хиба я міг оперти ся всемогучій силї, що пхнула мене самого враз із тисячами инших в отсю пекольну долину на кровавий танець? Хиба я можу чародїйським словом загоїти всї рани, спинити всю кров, згасити всї пожежі?...

Довкола мене гриміло, ревло, клекотїло, мов у кітлї. Битва тревала дальше, але покотила ся огняною лявіною в инший бік. Довкола мене широким замкнутим кругом клубили ся стовбурі диму, тріщало горюче делине будинків, гудїла велика пожежа. Я стояв у тім огнянім крузї без виходу. Розпалене повітре лило ся мов горюче олово в мої груди, дух менї захапувало, кров била в жилах молотами, страшенна спрага давила мене за горло, сьвіт зачав колихати ся і крутити ся в моїх очах...

Нараз дихнула в мої груди хвиля холодного, оживляючого повітря, я випростував ся і побачив перед собою — себе самого. Смертельна трівога проняла мене до кости, розбурхана кров ледом стяла ся і на хвилю мабуть зовсїм перестала бити ся. Мов причаровані впили ся мої очи в

дивну появу, що нїмо, з грізним, від пожежі паленїючим лицем стояла передо мною.

— Хто ти? — ледво прошептав я, важко переводячи дух.

— Я Мирон, — відповіла сьміло й твердо поява.

Так, се справдї був Мирон! се справдї був я, такий сам, як колись у найкращі, найсьвятїйші днї моєї молодости! В гордій, сьмілій поставі, в блискучій зброї стояв мій власний образ передо мною, мірячи мене строгим, грізним оком судії, який бачить перед собою затвердїлого і непоправного злочинця. Від того погляду мої груди стискали ся, вся моя істота тремтїла, мов лист від осїнного вітру. Ох, я чув, неясно, але все таки чув, що не вийду чистим із сього острого суду.

Але в хвилї, коли мої розтрівожені думки вспіли зібрати ся і впорядкувати ся, відізвала ся в моїй груди сильним голосом любов себе самого і заглушила трівогу.

— Як се ти кажеш, що ти Мирон, — заговорив я, не зводячи з нього очий, — коли я Мирон!

— Ти? — відповів мій двійник коротко, з виразом безперечної погорди. Се одно коротеньке слово дивної появи мов молотом ударило мене в тїмя. Я знов почув глухий, пекучий біль у грудях і довго не міг зловити стілько повітря, щоб промовити слово.

— Коли ти Мирон, — сказав я в кінцї, — то хтож я такий? Аджеж оба ми не можемо бути одною особою.

— Не можемо, певно що не можемо! — потвердив він із згірдною усьмішкою.

— То хтож я такий, коли ти Мирон?

— Ти? Хто ти такий? Вітрова мара, привид моеї розгоряченої фантазії, нїщо!

— Я... нїщо? — крикнув я, добуваючи остатнїх сил. — Я привид? Я — мара? Алеж у мене тїло і кість і кров! Алеж я рушаюсь і ходжу незалежно від тебе! Алеж я був тут перед тобою!

Дивний привид грізно наморщив брови.

— Нужденна маро! — скрикнув він, — брехлива появо, плоде сумерку і трівоги, — і ти сьміеш іще суперечати ся зо мною? Сьміеш простягати свої злудні руки проти мене, правдивої дїйсної дїйсности? Ну, чим, — скажи менї, чим ти докажеш, що ти Мирон, а не я?

Я стояв мов пораженний громом. Думка моя була мов одеревіла, — я не міг знайти ніякого доказу.

— Ну, скажи менї, які твої дїла, які твої змаганя? Куди йдеш? Чого хочеш? За що бореш ся?

— Я охороняю порядок, роблю порядок, хочу порядку, борюсь за порядок — пробубонїв я, але чув, що сили мої щезають, немов хто половину серця вирвав менї з груди, половину житя виссав із тїла.

— Нужденний привиде! — загуло громове слово мого страшного судії, — і ти говориш, що ти Мирон? Отже знай, що Мирон той твій порядок уважае пановапем підлоти над чеснотою, а твої дїла — служенем тиранії, а твою боротьбу — кровавим злочином! Щезай геть! Ти не Мирон!

— Але чим же ти докажеш, що ти Мирон? — прошептав я.

— Коли докажу, що ти мара, привид, нїщо.

Я зложив уста до насьмішки.

— Не віриш іще? Переконай ся! Ану, поборімо ся! Коли ти дійсний Мирон, а я привид, то я щезну від твого вистрілу, — а коли я дійсний Мирон, то ти щезнеш. Аджеж привид чень не переможе дійсности. Стріляй!

Я прицїлив ся, гуркнув вистріл, і зареготав ся мій страшний противник.

— Маро нужденна! — сказав він, — щезай же від моєї кулї!

Блиснув його карабін, — і мов громом ражений я покотив ся між трупи.

Поки рушить поїзд.

— Черепаха їде!

Льокомотива »Черепаха« ще спала. Спочиваючи на трьох парах масивних сталевих коліс вона бовванїла в ряді иньших машин, потонувши долїшньою половиною свойого тїла в густій пітьмі, що залягала простору шопу. Тілько горішня часть шопи легесенько розвиднювала ся. Крізь грубе, ровковане, зеленковате скло, з якого був зроблений дах шопи, просочували ся перші хвилї лїтнього досьвітка, ті слабенькі, синьо-рожеві, напів сонні ще усьміхи природи. До шопи вони доходили в десятеро слабше, ледво замітно, сїро-зеленковатими проблисками. В тих проблисках лїйковатий грубий комин машини і її кремезний круглий хребет зарисовували ся серед темряви якимись фантастичними контурами.

— Черепаха їде! — крикнув голосно над-кондуктор, проходячи поуз шопи, та так, аби його почули робітники, що спали тут же побіч. І вони почули його. В комірцї, що служила їм спальнею, зчинила ся метушня, почули ся заспані голоси, гуркіт стільців, протяглі позїваня, плюскіт води,

котрою робітники промивали заспані лиця, і по якімось часї два чоловіки в робітницьких блюзах відімкнули широчезну браму шопи і війшли до середини.

— Ну, стара, спиш? — мовив один, клеплючи »Черепаху« по зелїзнім животї. — Ану-но, покажи ся, як ти виглядаеш!

Крізь відчинену браму бухнула до шопи широка хвиля сьвітла — не того різкого, соняшного, бо сонце ще не зійшло, а того лагідного, поранкового, що плило просто з безмірної синяви неба, з рожевих румянців і золотих проблисків сходу, від блїдого місяця, що запізнивши ся насеред неба немов не знав, що робити з собою, чи сховати ся де, чи сьвітити, чи загаснути. При тім сьвітлї видно ся було в шопі досить добре і робітники почали порати ся біля »Черепахи«. Вони чистили її, підмазували колеса, вигрібали попіл із палениця, наповнювали водою котел. Рівночасно два палячі з гуркотом накидували в тендер камяного вугля, перекидаючи ся якимись не дуже приязними словами. Ось надійшов і машиніст і почав щось порати ся коло машинерії, тут підмазуючи оливою, там стукаючи невеличким молотком, там знов відчиняючи і замикаючи якусь кляпу.

Але »Черепаха« стояла холодна, нечутлива, мов заклята царівна в скляній трунї. Крізь скляний дах її труни заглядав чим раз цїкавійше молодий день; його зеленкуваті, скляні очи почали звільна наливати ся зразу сріблястим, далї золото-рожевим блиском. Крім шелесту щіток, котрими чищено машину, брязкоту зелїзних лопат і гуркоту вугля в тендері не було чути нїчого. Робітники робили свое дїло мовчки; один паляч покинув роботу коло вугля і пішов до дому снї-

дати: йому прийдеть ся їхати сьогодні з »Черепахою« в дорогу. Машиніст позівав. Була пята година; він спав ледво чотири години і мав перед собою ще отсю пятигодинну туру, поки дістане ся до дому і буде міг відпочити цілих дванацять годин.

Машина ще спала.

— А що, буде готова »Черепаха«? — крикнув надкондуктор, вертаючи зі свого обходу і зупиняючи ся в брамі.. Його груба, висока фіґура ясно відрисувала ся на тлі сходового неба, облитого величезною пурпуровою пожежею з золотим, тепер уже аж до білости розжареним низом. В тім сьвітлі кругле, товсте надкондукторове лице виглядало мов налите вогнем, а його чорна, густа борода була немов перетикана пурпуровими нитками.

Робітники не відповідали нїчого. Обчистивши і впоравши машину, вони помагали накидати вугля в тендер. Тілько машиніст буркнув недбало:

— Зараз буде готова.

– Прошу казати розпалювати. За чверть години заїжджайте! — мовив надкондуктор і пішов далї.

Паляч від »Черепахи«, згорбивши ся мов віл, коли його впрягають у ярмо, подав ся на своє місце, східцями між машиною і тендером, і випростувавши ся на хвилю щез нараз. Зігнувши ся він потонув у темнім гирлї паленища і почав розкладати огонь. Зразу він поклав і підпалив кілька дрібних соснових полїн, а потім, коли ті горіли, почав обкладати ту ватру з боків і з верха вуглями. Дим синявими клубками вив ся з ватри, пестливо залїтав палячеви в червоні, кровю підбіглі очи, але сей не противив ся, робив своє,

привик до того. Швидко в паленицу гудів і тріщав уже чималий огонь; купа вугля, накладена палячем, завалила ся жевріючи та тріскаючи. Її привалювали щораз нові вугляні брили. Дзвеніла зелїзна шуфля накидаючи їх у огнище, але в кітлї було ще тихо.

Машина ще спала.

Та ось у кітлї почуло ся легеньке булькотанє, мов несьмілий ропіт якогось нового, ще слабого і несьвідомого житя. Ось легкою струйкою понесли ся з труби перші клубки білої пари, понесли ся і зараз перестали, спинені вмілою рукою машиніста. Гов, дїтоньки! Не туди вам дорога! Будьте ласкаві он туди, у той толок, у той порожній вал! Сьміло! Сьміло! Самі собі відчиняйте дверцї! Не ждїть, дїтоньки, аж вам хтось відчинить. І не бійте ся, що там троха тїсно. Тілько сьміло! Тілько далї! Потїсніть ся троха, бо в тій тїсноті ваша сила. Тілько там ви пізнаєте, хто ви і що можете!

»Черепаха« дрогнула. Щось мов важке зітхане стрепенуло ся в її зелїзному нутрі.

— Ах, якже я смачно спала!

Вона прокинула ся. Вже в паленицу огонь гуде. Вже в кітлї вода починає грати мов у величезнім самоварі, зразу довгими, пискливими тонами, далї жалібно, мов просячи ся на волю, далї уривано, грізно, мов сварячи ся і грозячи, а ще далї лото клекотячи, булькочучи, ревучи та виючи. Та машиніст не дбає. Він радий тим проявам сили, він знає, що вони мусять ще побільшати, геть значно, значно побільшати.

— Е, небого »Черепахо«, не так ти ще у мене засьпіваеш! Ану, Максиме, піддавай жару!

Паляч Максим працює не озиваючи ся. Дзвенить шуфля, гуркочуть брили камяного вугля

котячись у паленище, кровю налило ся Максимове лице, піт котить ся градом із його закоптілого чола. Гуде огонь, грає котел. Ось рушив ся толок, а на версї машини манометр зробив перший оборот. Машинїст ухопив за стерно. Почув ся довгий свист. »Черепаха« рушила з місця.

Рушила і немов завагала ся. Її рух був лїнивий, і зараз же з бокових її вентилїв бухнула пара сичачи страшенно. Але машинїст держав її в руках. Випустивши пару, кілько йому треба, він клацнув маленькою ручкою і замкнув кляпи. Сей маленький, невинний рух машинїста був немов удар незримого батога для сього величезного зелїзного коня. Вона стрепенула ся, фукнула раз, потім другий, третїй, а далї фукаючи частїйше, частїйше, частїйше, вийшла з шопи. Цїле її тїло, а особливо її мідяні та мосяжні прищіпки, гачки, кляпи, шруби — все те заблищало на сонцї, заіскрило ся. Гордо та пишно сунула ся »Черепаха« по шинах, не кваплячись, поки не стала на своїм місцї.

— Пришибувати отих пять тягарових ваґонів! — крикнув надкондуктор. »Черепаха« рушила. Се починала ся вже її робота. Вона свиснула скажено, зашипіла мов тисяча лютих гадюк, затемнила сонце на хвилю клубами пари і бовдурями диму, — бачилось, страх не рада була йти до такої низької роботи, як шибоване ваґонів тай то ще тягарових. Та дарма, мусїла.

Ось уже ваґони пришибовані, поїзд, що має йти з »Черепахою«, уставлений і вона гордо стоїть на його чолї. Забрязчав перший дзвінок. Один робітник бігає з ваґону до ваґону змітаючи та роблячи порядок у нутрі; другий зелїзною вилкою напинає на поїзд линву безпеченства, вкладаючи її в гачки на кождім ваґонї; третїй пора-

ється коло колїс, підливає оливи на оси; иньший іде верхом по ваґонах і наливає керосину до лямп. Кондуктори лїниво похожають побіля ваґонів. Публика стягається помалу.

»Черепаха« стоїть і жде. Здалека подумав би хто, що вона нїчим не відмінна супроти тої »Черепахи«, що перед годиною спала отам у полї. Та підійдїть до неї близше! Вона вся аж пашить таємним огнем. У її нутрі вже не булькоче, не сичить, не клекотить, — вона вся, всїми своїми частями грає, бренить, мов муха зловлена в павутину. Манометр лїтає мов шалений. Машинїст держить за стерно, готов кождої хвилї пустити в рух сю величезну, сконцентровану, скажену та при тім вповнї опановану силу. Обернена чолом до сходу »Черепаха« глядить своїми скляними, підсліпуватими очима на безконечну, рівну дорогу. Вона без руху, але бачучи, як скажено бється її металевий пульс-манометр, як люто вицить її нутро, так і боїш ся, що ось-ось вона зірветь ся з місця, скочить мов дикий звір і побіжить, пожене в безвісти.

— Від'їзд! — крикнув кондуктор із заду поїзду.

— Від'їзд — крикнув другий.

— Трарара! — заграла трубка надкондуктора.

Машинїст торкнув »Черепаху«. Свист — аж у вухах заляцало. Шипіне — аж боки машини мов надули ся з натуги. А потім фу! фу! фу-фу! фу-фу! фу-фу-фу-фу!

І пішло фуканє часто, частїйше, ще частїйше, поки його не заглушив гуркіт поїзду, стук колїс о шини, брязкіт ланцюхів і якорів, уся ота кольосальна, дика та могутна музика поїзду що входить у рух.

А »Черепаха« на чолї поїзду не йде, а пливе, бренить, фукає, робить боками, тремтить, сипле іскри, бухає димом і парою, мов жде, не діждеть ся тої хвилї, коли буде могти вповнї розігнати ся, розбігти ся, показати свою силу. Ану, просторе, тепер ми поміряємо ся. А гей, дорого, — під ноги менї! Ану, кільометри, назад, назад поза мене; дєсятками, сотками! Живо, живо, бо »Черепаха« їде! Далї, »Черепаха«! Наперед, усе наперед!

Сойчине крило.

Із записок відлюдка.

Завтра новий рік і заразом сорокові роковини моїх уродин. Подвійний празник. А бодай подвійний памятковий день. І я надумав стрітити його незвичайно, празнично.

Ха, ха, ха! Празнично! Що таке празничне стрічанє нового року? Шумне товариство, молоді жіночі голоси мов срібні дзвоники. Старші панове гудуть мов дуби в теплому вітрі. Сьвітло сальону. Звуки фортепяна. Хор, пісні, соля... Деклямація, брава, оплески. Жарти. »Кришталева чаша, срібная криш«... Наближаеть ся північ. Починае бити дванацята. Всї підносять чарки, вихиляють душком, а батько родини кидае свою до долу. Нехай так пропадае всяка турбота! Бреннь! І раптом гаснуть сьвітла. Всї запирають у собі дух. Бам... бам... бам... Числять до дванацяти. Най жие новий рік! Най сьяе нове щасте! Сьвітла! Музика. Пісні. Нові чарки, нові тости. Поцїлуї. Радість і стиски рук... Дїти, дїти!

... Та що балакати! І я там був, мід вино пив. І я колись стрічав отак сю врочисту хвилю,

сьміяв ся і радував ся на зустріч тій примані, що зветь ся новим роком. І до мене простягали ся теплі руки, сьміяли ся блискучі очи, шептали солодкі слова не одні малинові уста. І я вірив, мріяв, любив. Тонув душею в рожевім тумані, будував золоті замки на вітрі, вважав окрасою життя те, що було лише конвенціональною брехнею...

Минуло ся. Сороковий рік життя, так як і тридцять девятий і тридцять осьмий починати-му зовсім инакше. Відлюдком, самітником. Та сим разом попробую празничнїйше, краще, гармонійнїйше розпочати його, як двох попереднїх років.

Поперед усього до чорта мелянхолію!

Двох попереднїх років я ще був новаком у твердій школї самоти. Ще не порвав усїх ниток з минулим і теперішнїм. Ще щось тягло мене кудись. У душі ще не вмерла була та мала дитинка, що плаче до мами. Тепер се вже скінчило ся. Давнї рахунки замкнені, давні рани загоєні! Де колись хвилювало та бушувало, тепер тихо та гладко.

Сьогоднїшнїй празник буде заразом перший тріумф мойого нового сьвітогляду, нової житевої норми. А ся норма — старе Горацієве Aequam servare mentem!

Без оптімізму, без зайвих надїй, бо оптімізм, се признак дитячої наївности, що бачить у житю те, чого нема, і надїеть ся того, чого житє не може дати.

Без пессімізму, бо пессімізм, се признак хоробливої малодушности, се testimonium paupertatis, яке сам собі виставляє чоловік.

Без зайвої байдужности і без зайвого ентузіязму! Без зайвого завзятя та жорстокости в житевій боротьбі, але й без недбальства та слямазарности. У всьому розумно, оглядно, помірковано,

і поперед усього спокійно, спокійно, як годить ся сорокліТньому мужови.

Дурень, хто на порозї сорокового року житя не пізнав цїни житя, не зробив ся артистом житя!

Я пройшов важку школу, і здаеть ся, навчив ся в нїй дечого. Я погубив богато цьвітів по житевій дорозї, похоронив богато ілюзій, та охоронив коштовний плід і винїс його зі всїх катастроф як Камоенс свою епопею з кораблекрушеня, а се власне ту вмілість жити і насолоджувати ся житем.

Жити для себе самого, з самим собою, самому в собі!

Жите, се мій скарб, мій власний, одинокий, якого найменшої частинки, одної мінутки не гідні заплатити менї всї скарби сьвіта. Нїхто не маe права жадати від мене найменшої жертви з того скарбу, так як я не жадаю такої жертви нї від кого.

Суспільність, держава, народ! Усе се подвійні кайдани. Один ланцюх укований із твердого зелїза — насиля, а другий паралельний із ним, виплетений із мягкої павутини — конвенціональної брехнї. Один вяже тїло, другий душу, а оба з одною метою — опутати, прикрутити, обезличити і упідлити високий, вольний витвір природи — людську одиницю.

Живе, реально живе, працює, думае, терпить і бореть ся, паде й тріумфуе тілько одиниця. І моя скромна одиниця доходить до того, щоб тріумфувати по многих і болючих упадках. Тріумфувати не шумно, со тимпани і органи, щоб шарпати слухи ворогів і будити зависть завидющих. Се тріумф дикунів, негідний осьвіченого чоловіка. Мій тріумф тихий і ясний, як погідний

літній вечір. Мій тріумф не має ворогів і не будить нічиєї зависти. Та він правдивий, глубокий і тривкий. Він не моментальний, не вислід шаленої боротьби і зусиля. Се моє щоденне житє, але піднесене до другого ступня, осяяне подвійним сонцем, напоєне красою й гармонією.

Я витворив собі оте житє як нездобуту твердиню, в якій живу й паную, з якої маю широкий вигляд на весь сьвіт, та яка проте не стоїть нікому на завадї, не дразнить нікого своїм видом і не манить нікого до облоги. Ся твердиня побудована в моїй душі.

Сьвітові бурі, потреби, пристрасти мов щось далеке і постороннє шумлять наді мною, не доходячи до моєї твердинї. Я даю тому зверхньому сьвітови свою данину, посьвячую йому частину свого житя в заміну за ті матеріяльні і духові добра, що потрібні менї для підержаня свого внутрішнього житя. Я працюю в однім бюрі, занятий працею, що напружує мій розум, але не торкає серця. Я поводжу ся зі своїми зверхниками і товаришами по бюру та иншими знайомими чемно, навіть дружно, але здержано. Всї вони поважають мене, але нїхто з них не має доступу до мойого »сьвятая сьвятих«, нікому я не відкриваю своєї душі, тай сказати по правдї, нїхто з них не виявляє надмірної охоти заглядати в мою душу. Таких надмірно цїкавих я вмію швидко висунути по за клямру своєї знайомости.

І нїхто з тих, що кланяють ся менї на вулицї, стискають мою руку в каварнї, радять ся зо мною в бюрі, анї не догадуєть ся, що у мене по за тим конвенціональним, шабльоновим житем є своє, инше, окреме. Нїхто не підозрівае в тім сухім формалїстї та реалїстї духового сибарита,

артиста, що плекає одну штуку для штуки — вміліть жити.

Ось тут у тім затишнім кабінеті, обставленім хоч і не богато, та по моїй уподобі, я сам свій пан. Тут сьвіт і поезія мого житя. Тут я можу бути раз дитиною, другий раз героем, а все самим собою. Зо стін глядять на мене артистично виконані портрети великих майстрів у штуці житя: Ґете, Емерзона, Рескіна. На поличках стоять мої улюблені книги в гарних оправах. На постаменті в кутику мармурова подобизна старинної статуї хлопчика, що витягає собі терен із ноги, а скрізь по столиках цьвіти — хрізантеми, мої улюблені хрізантеми ріжних колїрів і ріжних відмін. А на бюрку розложена тека з моїм дневником. А обік бюрка столик застелений, уквітчаний — їй Богу, сьогодня не лише листки барвінку, але й сині його квітки! Штукар мій Івась, се він таку несподіванку придумав для мене. Знає, що я в тім пункті забобонний, вірю, що цьвіт барвінку на новий рік приносить щастє.

Вірю або не вірю, а так собі. Приємно колисати ся в такій надії, мов у гамаці.

А на столику вся холодна кухня. І яблока, і помаранчі і фіґи. І кілька бутельок вина. Самі добірні марки. І два келїшки! Ха, ха, ха! Збиточник Івась! Думав, що й вона буде! Що без неї й празник не празник, і новий рік не новий рік. Помилив ся, хлопче! Минуло ся моє гречане. Тепер »вона« вже не манить мене до себе, хоч би й яка була. Попробуемо обійти ся без неї. І думаю, що моя радість буде не менша, та в усякім разї глубша, чистїйша, як би була з нею. А то хто її вгадає! Здаєть ся, й гарна дівчина і говорив із нею як із другом, а тут на тобі, з її рожевих усток вилетить якесь брутальне слово,

якийсь цинїчний натяк, або й те нї, а по її лиці мигне якась тїнь, щось таке погане, огидливе, і попсує тобі весь вечір, прожене всю радість, розвіє всю поезію.

Від часу моєї остатньої романтичної історії, тої там у лїсничівці перед трьома роками, на мене нераз находить дивне чуте. Коли до мене сьміеть ся, зо мною говорить, залицяеть ся молода дївчина, особливо брунетка, менї все здаеть ся, що шкіра і мясо і нерви на її лиці роблять ся прозірчасті, і до мене вишкіряе зуби страшна трупяча голова. Іноді в такій хвилї мене всього обдасть морозом. Чи се знак, що я старію ся, чи може щось инше?

Та гов! Який то денний порядок нинїшнього вечера я уложив собі? На такі празничні вечери я все укладаю собі наперед денний порядок, з тою одначе умовою, що вільно менї зовсїм не держати ся його. Маю подвійну приемність: укладаючи точку за точкою смакую в думках кожду з них, а потім переміняючи їх любую ся новими комбінаціями в виконаню.

Перша точка: Россінїева увертура до Вільгельма Теля, виконана на фісгармонії. Моя улюблена композиція — вводить мене звичайно в поважний та при тім бадьорий настрій. Потім оглянемо хрізантеми, обнюхаємо геліотропи та туберози в сальонї — вони бідні давно ждуть мене і сьогоднї як навмисно порозцвитали ся в повній красї. Потім випемо й закусимо. Потім прочитаємо новий нумер »Neue deutsche Rundschau«, а властиво Уайльдову статю про Христа — що то такий майстер стилю і такий хоробливо-новочасний чоловік сказав нового на сю тему? Потім — ах, а яка тепер година?

Сема! Ну, до дванацятої на все се буде час. Іще переглянемо сьвіжі ілюстрації — і Jugend — і Liberum veto — і Артистичний вістник Дбають добрі люди за нас грішних, щоб ми не нудьгували. А коли нїчого не знайдемо в тій купі паперу, то у нас іще иньша роскіш на сьогоднї прилагоджена — цїлий ґарнїтур нових валків до фоноґрафу, з пісняии і розмовами ріжних знаменитостий. Послухаю, як із парляментарної трибуни гримить Жоре, як у крузї приятелїв розмовляе Ґабріель д' Аннунціо про потребу плеканя краси серед мас народнїх, як зі сцени палить словами Елеонора Дузе в ролї Джіоконди, і як цьвіркоче в своїм сальонї Клео де Мерод. Правда, бажалось би — — Та нї, нї, нї! Нїчого не бажаю. Не слїд бажати нїчого над те, що здоровий розум показуе можливим до осягненя. Печеного леду не слїд бажати. Нехай молококосси та фантасти бажають неможливого! Мої бажаня повинні йти, і йти-муть рука в руку з можністю виконаня.

Отже потім почне бити дванацята година і тодї — — —

Дзїнь-дзїнь-дзїнь!

А се що? Дзвінок у передпокою? В сю пору? До мене хтось? Се не може бути! Ну, розуміеть ся, нїкого не приймаю. Хто мае право сьогоднї вдирати ся до мене і заколочувати менї мій порядок і позбавляти мене моїх тихих, чесно вароблених і без нїчиеї кривди осягнених радощів?

Тихі кроки в сальонї.

— Се ти, Йвасю?

— Я.

— А хто там дзвонив?

— Листонос. Лист до пана радника.

— До мене?

Ось він у мене в руках, той лист. Не лист, а чималий пакет. Адресований недоладно. Моє імя і прозвище — і Львів. Щастє, що нема нїкого другого, що називав ся-б так само як я. А правда, і др. на передї. А про те видно, що пише хтось —

Та що се? Марка росийська і стемпель Порт Артур! Із Порт Артура? Се що за диво? Хто там у Порт Артурі може мати інтерес до мене? Кому там у Порт Артурі цїкаво доносити менї щось? А може то не до мене? Може яка помилка? Може в серединї є друга коверта і лист призначений для передачі комусь иншому?

Розкрити коверту і переконати ся, се була би найпростїйша річ. Та нї. Нехай іще хвильку полежить. Ось тут передо мною. Запечатаний лист на твоє імя, з невідомого місця, писаний невідомою тобі рукою, се все таки якась тайна, містерія, загадка. Люблю такі містерії, бо моє житє тепер не має нїяких. Моє житє, як проста, широка, вигідна, гарними деревами висаджена алея, що веде — —

Тьфу! Що се я? З якої речи буду сьогоднї згадувати про те, що пишаєть ся на кінцї тої алеї, на кінцї кождої житевої дороги, чи вона проста алея, чи крута, камениста та вибоїста стежка? Лишімо се, воно нас не мине, а самохіть лїтати туди нема нїякої потреби.

Але лист! Що в ньому може бути так бобато напаковано? Кореспонденція до ґазети, чи дневник якогось полководця, чи якісь урядові донесеня, чи розпорядок остатньої волї якого землячка, загнаного долею аж на край сьвіта та застуканого там війною?

Адресовано очевидно жіночою рукою, але се не значить нїчого. Такі жіночі адреси криють нераз дуже мужеські інтереси.

Щось тверде в серединї. За грубістю верств паперу годї домацати ся, що воно таке.. Ключик не ключик, монета не монета... Ну, відчинимо тай побачимо.

Де ножицї? А може не відчиняти? Може сей лист, що тепер лежить іще так спокійно і лише принадний своєю таємницею, по відчиненю стратить увесь свій чар, зробить ся коробкою Пандори, з якої поповзуть гадюки, що затроять моє житє, знївечать мою твердиню, а що найменше збентежать і розворушать моє нинїшнє съвято? Адже такий здоровий пакет паперу, то певно не голий папір. Скілько там слів написано! І подумай собі, що іноді досить одного слова, щоб убити чоловіка, щоб на вікп або на довгі лїта зробити його нещасливим!

Я здавна бою ся всяких листів і сам не пишу їх, хиба дуже рідко, в урядових або дїлових справах. Кождий лист, се бомба. Може показати ся іноді, що се чоколядова бомба, але з верхнього вигляду нїхто не може пізнати, чи та бомба не наладована мелїнїтом і чи не розірве тебе в найблизшій хвилї.

Моя рука тремтить! Якесь холодне чуте пробігає по всьому тілї...

Стій! Се нехибний знак, що лист має якийсь фатальний зміст. Стій! Не руш його! Як би я тепер узяв і не розпечатавши кинув його в огонь? Він згорів би і поніс би всї свої тайники в безмірний простір, назад туди, відки прийшов. А я лишив ся-б з утаєним у душі почутем іще одної нерозвязаної загадки — тай годї. Нерозвязана загадка цїкавить, навівае жаль або тугу — все

те приємні почутя. Розвязана може зранити або вбити.

Ха, ха, ха! Але я таки порядний боягуз! Чую себе таким певним у своїй твердині, за заборолами своеї фільософії, серед башт своеї самоти, — і бою ся отсього паперового гостя. Навіть коли-б се була бомба кинена злобною рукою, то що вона менї зробить? Особисто мене не трафить, а постороннього, дорогого і любого менї не знищить, бо нїкого такого, здаєть ся, на всїм сьвітї у мене нема! А коли так, то чого менї бояти ся її?

Але чогож тремтить моя рука держачи ножищї? Чого стискаєть ся серце якимось трівожним прочутем?

Так і є! Се якийсь фатальний лист! Без виразного наказу моеї волї, якимось механїчним відрухом рука відчинила його. Тонесенький пасочок з краю відкроений. Загадка відкрита — і коли у тебе є ще який арсенал оружя против мене, доле, коли ти якраз сьогодня, перед новим роком, із другого кінця сьвіта, з далекого Порт Артура навела ворожі батерії на мене, то стріляй! Поборемо ся!

Лист відчинений!

Лист. Не жадна кореспонденція. Нема окремої коверти і нїякої передачі. Значить — до мене. Хто се може писати? Датовано з Порт Артура в вересні — як раз чверть року пройшло. Міг би сей пакетик оповісти дещо, як то йому було перебирати ся через японську облогу. Але хто пише?

Підпис. »Твоя Сойка.« Що се значить? Ніякої Сойки — Боже мій! І сойчине крило в листі!... Та не вже би? Не вже вона, та, яку я від трьох літ споминаю між помершими? Та, якої нагле і загадкове щезнене вігнало в гріб її батька, а мене випхнуло з кипучої течії громадської праці і загнало в отсю тиху, відлюдну пристань? Вона в остатніх днях нашого товаришованя любила називати себе сойкою і все дразнила мене тою сойкою, що гніздила ся перед моїм вікном, поки вона не вбила її. Невже се з тої самої сойки крило?...

Мої руки тремтять ще дужше як уперед. У грудях ще більший неспокій, голова крутить ся. Чого ти, дурне серце? Що тобі? Невже ти не оплакало, не похоронило її? Не вже одна поява отих кількох аркушів записаних її рукою, одного засушеного крильця давно вбитої пташини може вивести тебе з рівноваги?

А в тім — є ще рада. В огонь з отсим листом! Від покійників кореспонденцій не приймаю.

Дурню, дурню! Мелеш язиком таке, чого не можеш сповнити! Хиба ти здобув ся б на те, щоб тепер, зараз спалити сей лист, її писане, не прочитавши його?

Фаталїзм! Лист прочитаю, хоч би моє серце мало тріснути з гнїву, з жалю чи з обуреня.

»Чи тямиш мене?

Ха, ха, ха! Ха, ха, ха!

Тямиш мій сьміх? Ти колись любив його слухати. Чув його з далека і приходив до мене. Чи чуеш його тепер через океани та степи та гори?

Чи тремтить він у твоїм вусї разом з шумом вітру? Чи мерехтить разом із промінем заходового сонця? Ха, ха, ха! Ха, ха, ха!

Чи тямиш мене?

Тямиш ту весну з її пурпуровими сходами сонця, з її теплом і ясністю, з її бурями мов сварки закоханих, з її громами мов крики любих дітий, що пустують у широких покоях? Се я була.

Тямиш той лїс із його полянами і гущавинами, з його стежками й леніями, з його зрубами та хащами, де стояли високі квітки з тужливо похиленими головками, де до сонця грали тисячі сверщків, а в повітрі бренїли мілїони мушок, а в затишках гніздили ся рої співучих пташок, а по полянах пасли ся ясноокі серни, а скрізь розлита була величня гармонія і житє йшло рівним, могутнїм ритмом, що передавав ся душам людським? Тямиш той лїс, мій рідний лїс, якого нема другого на сьвіті? Се не був лїс, се я була.

Чи тямиш мене?

Тямиш ту лїсничівку в самій середині того лїса? До неї сходили ся всї лїсові дороги, як артерії до серця, а з неї виходив лад і порядок і сильна воля на всї окраїни лїса. А в нїй кублило ся тихе, відлюдне житє старого батька і молодої дівчини. Лунали голосні, різкі, з золотого серця пливучі мужеські слова, і ще голоснїйші, звінкійші сьміхи і співи дівчини пестїйки. Тямиш її? Се я була.

Чи тямиш мене?

Тямиш ту поляну, де ми у перве здибали ся? Я була в зеленій стрілецькій куртці, з лефошівкою через плече, з ґотуром сьвіжо застріленим у торбі, з свиставкою в губах. Тямиш, як ти витріщив на мене очи побачивши мене? А я

розреготала ся побачивши твое зачудуване. А ти був у простій блюзї, підперезаний ременем, блїдий іще від недавно відсидженої тюрми, з утомленим, помарнїлим лицем, з крисатим капелюхом насуненим на чоло. А почувши мій регіт ти стрепенув ся нараз і зняв капелюх і наблизив ся і почав звиняти ся, що без дозволу ходиш по лїсї, але тобі велїли лїкарі... а ти тілько що вчора приїхав... і власне мав намір представити ся таткови... і пригадуеш собі мене ще маленькою панночкою... і тямиш мою маму... і вибачайте, що на перший ваш вид так зачудував ся... і не сподївав ся застати вас таким Нїмродом... А я подала тобі руку і ти поцїлував її, і я чула, як твої уста під чорними вусами тремтїли і горіли, і гадала, що се у тебе горячка, і просила тебе провести мене до дому... А ти запитав, що я застрілила, і я показала тобі ґотура, і ти здивував ся, відки тут узяв ся ґотур, і заявив, що ти прожив у тім лїсї всю свою молодість і ночував тут нераз з кіньми і вештав ся скрізь по лїсї ранками й вечерами і нїколи не видав анї не чував ґотура. А я сьміючи ся сказала, що се задля мене завели ся тут ґотури, зваблені моїм сьміхом і моїм свистом, і що я чарівниця і прошу тебе берегти ся мене. Ха, ха, ха! Пригадуеш тепер? Се я була!

О, я знаю, що ти тямиш мене! Мусиш тямити! Неможливо, щоб ти забув мене! Я-ж сконцентрувала всю силу своеї волї, весь огонь своеї пристрасти, всї чари своеї душі й тїла, щоб на віки, незатертими буквами вписати ся в твою тямку. Як добрий режісер я брала до помочи все, що було під рукою: сонце й лїс, пурпури сходу, чари полудня і мелянхолїю вечера. Оповіданя батька і шум лїса. Рев бурі і тихі шепти дру-

жньої розмови. Все, все те була штафажа, були декорації для моєї ролї, яку я хотїла відіграти перед тобою, щоб лишити в твоїй душі незатерте, незабутнє, високо артистичне вражінє, таке вражінє, де іллюзія анї на волосок не ріжнила ся від найпоетичнїйшої дїйсности. Ха, ха, ха, пане артисте, вдячний ти менї за мою ролю?«

Годї читати! Сього занадто!

Чи ти ворона, що дереш горло своїм ненастанним: чи тямиш? чи тямиш? І сама знаєш, що тямлю. Та мабуть не знаєш, як тямлю. Гарнесенько зібрав усї спомини, як кісточки зі спаленого покійника, зложив їх у штучно точену урну з карнеолю і поставив далеко в куток свойого серця. Нехай стоїть, нехай буде як оздоба, а не як завада в житю.

А ти з далекого краю простягаеш свою демонську руку, підіймаеш свій воронячий голос і витягаеш ту урну з глубокого закутка душі, відчиняєш і перебираеш кісточку за кісточкою, одіваеш її мясом і шкірою, наливаеш кровю і соками і надихаеш своїм огняним, демонським духом. І ще й регочеш ся мов упириця і показуеш менї ті постатї і верещиш при кождій своє ненависне. »Чи тямиш мене? Се я була!«

Женщино, демоне! Чого тобі треба від мене? Чого ти завзяла ся мучити мене? Чи я в своїм житю зробив тобі яке лихо? Я віддав тобі все, що було найкраще в моїй душі, без домішки хоч би атомика низького, підлого, брудного, а ти пограла ся моїми сьвятощами і кинула їх у болото. Я вірив у тебе, як у себе самого, а ти кажеш, що лише ролю грала передо мною. Я вкладав усе

своє житє, всю свою душу в кождий свій погляд, у кожде своє слово до тебе, а ти хотїла лишити менї лишє незабутнє артистичне враженє!

Женщино, комедіянтко, прокляте на тебе! Всї твої слова і сьміхи і сльози — все комедія, все роля, все ошука!

Та годї! Я тепер expertus Robertus. Тепер ти дармо граєш передо мною свою ролю, бо я знаю, яка її цїна й яка її вартість. Тепер я міцнїйше узброєний на твої стрїли. Тепер я й сам сиджу за естетичними заборолами, що мов шлїфована сталь відкидають від себе всї кулї та ґранати фальшивих слів і слїз і сьміхів.

Говори собі, пиши собі, що хочеш! Я тепер дивлюсь на все оком естетика, розпізнаю кождий момент фальшивої гри. І де ти сьміяти-меш ся, я байдужно здвигну раменами. І де ти плакати меш, я засьмію ся і скажу: »Нї, дитино! Се не так! Тут іще того й того треба до осягненя повної іллюзії.« І де ти впадеш у патос, там я скривлю уста і скажу: »Тфі, се вже зовсїм злий смак!«

Говори собі! Пиши собі! А я почитаю далї.

»Не сердь ся на мене, мій Массіно, не сердь ся на мене!

Тямиш, як я з руського Хоми перехрестила тебе на італїйського Томассо, а сього здрібнила на Томассіно, а сього вкоротила на Массіно? І як ти тодї сердив ся на мене за те, що я протягом одної години, між трьома серіями поцїлуїв і пестощів тричі перехрестила тебе?

Ти все сердив ся на мене. Твоя любов виявляла ся головно сердитістю. Була немов мимо-

вільна, силувана концесія для твоєї пророцької чи апостольської гідности.

Ха, ха, ха! Тямиш, яким пророком і апостолом я пізнала тебе? Як ти не говорив, а благовістив, не кланяв ся, а снисходив? І се дразнило мене. І я нищечком постановила собі стягти тебе з педесталю — іронїею, кпинами, сьміхом, жартами. А коли сї способи не помагали, бо в тебе в душі були заборола перебутого терпіня, то я пустила в дїло инші способи — сердечність, щирість і нарештї остатнїй, найсильнїйший — свою любов. І ти не міг оперти ся їй, і я побідила. А ти почуваючи свою безсильність супроти мене, супроти того людського, мужеського, що було в твоїй натурі, — сердив ся на мене, на себе самого, бурчав — і плив за течією. Тямиш се все, Массіно мій?

А про те не сердь ся, навіть тепер не сердь ся, коли нас розлучили отсї три роки небаченя. Не докоряй менї комедіянтством! Не докоряй тим, що я грала ролю перед тобою! Хибаж я могла інакше?

Ти любиш цьвіти, правда? А приглядав ся ти їм коли уважно? Пробував вникнути в їх душу, в їх психольоґію? Ти вчений, вдумливий чоловік, ти повинен би частенько робити се.

Хибаж ти не знаеш, що цьвіт, се кокетерія ростини, що всї оті рожі, геліотропи, хрізантеми та туберози те тілько й роблять, що кокетують, грають ролю, бють на ефект — а все в одній цїли. Ти знаеш, у якій. Вони дразнять наш зір своїми пишними колїрами, лоскочуть наш дотик незрівнаною нїжністю своїх листочків та чашечок, бентежать наш нюх рїжнородністю та роскішними комбінаціями запахів, яких наша мова не в силї назвати а наша наука уклясіфікувати. Але їм іще

сього мало. Вони не задоволяють ся нашими змислами, заходять у нашу душу, глубоко торкають наше естетичне почуте нечуваним богацтвом та ріжнородністю рисунка, ґрацією своєї цілости, принадністю та таємничістю своїх рухів. Адже геліотроп повертає свою головку за сонцем! Адже инші цьвіти соромливо стуляють свої чашки в день, щоб сонце не виссало з них пахощів, і розхиляють їх аж вечером. Вдумай ся в їх психольоґію, Массіно, і докори їм, що вони грають ролю, що кокетують, що виставляють себе в фальшивій красотї. Хибаж вони можуть інакше?

Хибаж женщини можуть інакше? Те, що вам, твердшим, тупійшим видаеть ся кокетерією, комедією, се у них найінтімнійший, несьвідомий вияв їх натури, се у них таке просте і конечне і неминуче, як дихане легкими і ходжене ногами.

Не сердь ся на мене, Массіно мій! Я не винувата, що ти в моїм житю був тим палким сонцем, яке змушуе квітку розвити ся і розпустити ся і відкрити свою чашечку і розлити свої найкоштовнійші пахощі.

І признай ся отверто, перед самим собою, чи ти тодї не був щасливий? Чи я не була квітчастим оазісом у твоїм житю? Чи ти в нашій лїсничівцї не пережив найкрасшого лїта, яке взагалї випало тобі на долю на твоїм віцї?

Ти сам говорив менї се тодї. А тепер, по трьох роках розлуки що скажеш?

Чи осьмілиш ся проклясти те лїто за те тільки, що воно минуло? А тиж як хотїв? Щоб одно лише твое щасте зробило виемок із усього на сьвітї і не минуло нїколи?

Чи осьмілиш ся кинути каменем на мене за те, що я покинула тебе? Гай, гай, Массіно, в та-

кім разї камінь упав би на тебе самого. Не я покинула тебе, а ти не зумів удержати мене. От що, небоже! Ти мав часу шість місяцїв і не зробив нїчогісїнько для того. Хибаж я тому винна, що инший за шість неділь упорав ся зо мною краще?

Се я, Массіно, я мала би право нарікати на тебе, проклясти тебе. Адже признай ся, по щирости, перед собою самим: ти не вірив у мене, в мою щирість, у мою любов. Ти приймав мої пестощі, всї вияви мойого розбурханого, молодого чутя з пассівністю сибаріта — нехай і так, що нїжно, вдячно, але не виходячи з поза заборола свого супокою, свого еґоізму. І я відчула се. Як мене болїло те, того ти не знав і не відчуеш нїколи, ти поганий еґоісте й сибаріто! Але маеш за се кару! Я покарала тебе, і коли у тебе є хоч шматочок людського серця в грудях, ти мусїв відчути ту кару, і мусиш іще не так, не так відчути її!

Та про те, Массіно, не сердь ся на мене! Я караючи тебе, потерпіла сто, тисячу разів дужше, як ти, і за моє терпінє« — —

Конець речення замазаний, букви розплили ся — чи води накапано, чи слїз?

А може її й правда? Може вона під впливом свойого темпераменту, своєї крови, своєї вдачі робила так, як мусїла і не могла інакше?

Ха, ха, ха! Я, осьвічений чоловік, — матеріялїст і детермініст, і ставлю таке питане! Я вірю, що в природї анї один атом не порушаєть ся инакше, як під впливом неминучої конечности, і я сьмію ще сумнївати ся, щоб людина могла

поступати не так, як мусить? Не так, як тягне її вічний, неохибний, хоч у сьому разї безмірно скомплїкований паралельоґрам сил!

Се тілько ми глупі і тупі, не розуміючи законів того скомплїкованого паралельоґрама, не добачаючи всїх тих сил, що складають ся на його результат, плещемо про вольну волю, про злу волю або самоволю людини. І плачемо, коли рух по перекутнї того паралельоґрама перейде через наше глупе, невидюще, еґоістичне серце і скалїчить або бодай болюче торкне його.

Каже, що вона перетерпіла богато...

Каже, що моглаб на мене нарікати, що я не зробив нїчогісїнько, щоб задержати її, прикувати її до себе. Що я колисав ся в колисцї сибарітства та еґоїзму, поки вона розливала передо мною копитовні пахощі своєї першої любови...

Се — гм — се... се таке, що не сьогоднї слїд про се думати.

Се може затроїти чоловікови не лише передвечір нового року, але навіть роскоші раю.

Нї, про се годї думати. Чоловік не може доходити кождій колодї кінця, а то »i umrze i nie będzie umiał w to ugodzić«, як казав колись Кохановский.

А ми читаймо далї! Може там щоль веселїйше буде.

»Посилаю тобі сойчине крило. Тямиш ту сойку, що гнїздила ся на смерецї перед самим вікном тої лїсової хати, в якій ти проводив лїто?

З моєї намови. Я хотїла мати тебе близько себе.

Я що ранку зі стрільбою на плечи прибігала до твоеї хати, щоб сказати тобі добрийдень крізь вікно. І що ранку ота сойка, що гнїздила ся на смерецї проти самого вікна, своїм скрекотом упереджала тебе про мій прихід.

Я зразу полюбила її. Вона була немов моя повірниця, моя служка. Задля неї я щадила весь сойчиний рід у лїсї, бо бояла ся, щоб стріляючи не застрілити її.

Тямиш, як ми нераз обнявши ся перед хатою сидїли мовчки, в щасливім забутю, і дивили ся на спокійне поране сеї сойки в гнїздї? Як вона вичистивши гнїздо сїдала в ньому і тихими, розумними очима цїкаво дивила ся на нас, презабавно зазираючи по над крайочок гнїзда та повертаючи головку? Її очи мали якийсь маґічний вплив на тебе. В таких хвилях ти цїлував палкійше, пригортав мене до серця сильнїйше і з твоїх уст лили ся слова, що були для мене мов роса для звялоної квітки. В таких хвилях менї здавало ся, що заглядаю в твою душу, а крізь неї в якийсь величнїй сьвіт, повний чудес і невиданої пишноти.

А потім я почала ревнувати тебе до сеї сойки. Тихо, в глубинї душі я почувала глуху заздрість до неї. Менї здавало ся, що ти не мене любиш, а її. Її веселий скрекіт будив тебе що ранку; її тихе поране в гнїздї оживлювало тебе; цїкавий погляд її очий наповняв тебе чарами, окрилював твої слова. І я зненавидїла її як свою супірницю.

Не сьмій ся з мене, Массіно! Се правда. Я з часом дійшла до того, що голос сойки — не лише сеї, але всякої взагалї псував менї гумор, робив мене злою і сердитою. Я чула, що не зможу терпіти її обік себе.

І я вбила її.

Одного ранку я прийшла вчаснійше як звичайно. Хотїла підійти так тихо, щоб ота ненависна сойка не почула мене, щоб мій, а не її голос збудив тебе. Та нї! Ледво я наблизила ся на яких пятьдесять кроків до твоеї хати, ледво моя зелена сукня показала ся на стежцї серед сїрих дубових пнїв, а вже моя супірниця почула мій прихід, побачила мене, вискочила з гнїзда і скачучи по гиляцї над самим твоїм вікном та злорадно — так менї бачило ся — тріпочучи крильми, заверещала своїм хрипливим голосом:

— Кре, кре, кре, кре, кре!

І в тій хвилї я побачила, як із середини твоя рука відсуває вікно. Вона збудила тебе, а не я!

Нї, я не могла стерпіти сього! Я зайшла смерічками за вугло твоеї хати, підвела стрільбу до ока і поки навісна сойка все ще скрекотала сидячи на гильцї, я вицїлила.

Гукнув вистріл, сипнуло в гору дрібненьке пірє, і моя супірниця, ще тріпочучи крильми й лапками, мов грудка скотила ся в низ.

Ти вибіг із хати. Ти був увесь блїдий. Побачивши мене ти не всьміхнув ся, не простяг менї, як звичайно, обох рук, тілько з якимось докором у голосї запитав:

— Манюсю, а се що таке? Ти забила нашу сойку?

А в мене в хвилї вистрілу вже зайшла реакція в душі. Мої руки дрожали. Я вхопила мертву пташину і почала цїлувати її закровавлену головку. Потім розплакала ся.

Тямиш, як ти обтирав менї сойчину кров із уст і цїлував мої уста і вцитькував мене?

А того таки й не допитав ся, за що я забила сойку.

А на обід ми з'їли її смажену. І сьміяли ся. Тямиш? Але я тоді вже знала, що нам не бути в парі, що та сойка, то наша розлучниця.

Я заховала її крильця, поклала їх між обложки і картки свойого молитовника і не розставала ся з ними ніколи. Отак зо мною заїхали вони аж сюди, до Порт Артура.

А тепер посилаю тобі одно з них. Здаеть ся менї, що се летить до тебе половина моеї душі. А як одна половина залетить, то від твоеї душі буде залежати, чи прилетить і друга. Коли в твоїм серцї е ще хоч іскра любови до мене, хоч крапелиночка бажаня — побачити мене, то се буде та сила, яка притягне й друге крило, другу половину моеї душі до тебе.

Лети-ж, сойко, в далекий сьвіт! До того, що любив слухати твойого скрекоту, любив дивити ся в твої очи! Затрепочи отсим крилом над його душею і роздуй те, що там тліє ще під попелом байдужности та розчарованъ! Навій на нього солодкі мрії, любі спомини! Розворуш його серце, щоб забило ся невимовною тугою, запали в його очах блискучі іскри, щоб горіли як дорогі брилянти, і потім угаси їх слїзми мов перлами та пишними кришталями!

Та коли він зворушений запитае тебе: А деж ти бувала? А щож ти чувала? — то мовчи! мовчи!«

Впадаете в сантиментальність, шановна панї. Вона шкодить вам. Поетичні вислови та слезоточиві фрази не до лиця вам.

Того писаня ще груба пачка. Вже осьма вибила. Як воно все таке саме, то зачинає бути нудне. Не варто було й трудити ся писати таку пустомелыцину.

Все се, коли сказати вам по правді, панно Маню, анї крихти не зворушує мене. Бо все се слова, фразеольоґія. Правдивого чутя в тім нема, от що. А я занадто старий воробець, щоб дав зловити себе на полову.

Ваша історія з сойкою зовсїм не до речі приточена. І містику якусь із тим крилом ви не до речі підпускаєте. Се малим дїтям та старим пряхам до лиця, а не нам із вами, панно Маню.

Почитаю ще троха далї. Коли й там таке саме, то покину. Не буду дочитувати. Або лишу на завтра, або зараз кину в огонь. Не цїкаво. А от валки повставляю до фоноґрафа, послухаю Ґабріеля д' Аннунціо або Дузе або красуню Клєо. Се буде зовсїм инша забава, нїж нудне сантиментальне балакане тої авантурниці з Порт Артура! Ну лише, що там далї пише?

»Я знаю, Массіно, ти не любиш сантиментальности. І тебе вже знудило отсе балакане без змісту. І ти питаєш себе: Чого вона хоче? Чого чіпляєть ся? І чи до віку думає натуркувати менї голову своїми катаринковими: Чи тямиш? чи знаєш?«

Се чорт, не женщина! Завважую, що вона пишучи се немов душею розмовляла зо мною, і укладаючи свої фрази рівночасно своїми ящірчачими очима слїдила кождий рух моєї душі.

Вела зо мною нечутний діяльоґ і зараз же відповідає на кождий заміт, що ворушить ся в моїй душі.

Allen Respekt! Се також талант. Чи може яка инша сила? А може лише привичка, вірту-зівство? Ну, та читаймо далї, побачимо, чи вміє вона промовляти й иншим тоном, бо се очевидно заповідає її остатня рефлексія.

»Отже почну щось инше. Почну таке, чого ти найменше надїеш ся.

Знаеш? Вертаю до тебе. Скоро тілько тут буду вільна, скоро покладу в могилу свого мужа, вертаю до тебе.

Не думай, що я без серця, що спекулюю на смерть свого мужа. О, нї, я вірна йому, так як була вірна сїмом його попередникам. Але йому не довго жити. В остатнїм штурмі куля відірвала йому обі ноги, і тепер він лежить безнадїйно хорий, лежить і конае отсе вже другий тиждень.

Я сиджу біля нього. Замість сестри милосердя. Днї й ночи пильную його. А в вільних хвилях пишу тобі отсей лист. Коли тоска занадто давить серце, я хоч на папері сьмію ся до тебе. Коли жорстока дїйсність клїщами шарпае за душу, я нагадую свое минуле, свою молодість, свое щасте і тебе, невідлучно тебе, Массіно мій.

І я верну до тебе. Тілько вмре Микола Федорович — а він неминуче вмре, не сьогоднї, то завтра, — я зараз рушаю з сього пекла. Сїдаю на першу лїпшу китайську джонку, в темну ніч, у супроводї хоч Китайців, хоч самих чортів пускаю ся на море, і пливу, лечу, мчу ся — хоч на дно моря, хоч до тебе, Массіно мій!

Я не спекулюю ні на що, не надію ся нїчого від тебе, не хочу каптувати тебе для себе. Менї байдуже, чи ти приймеш мене, чи ти привитаеш мене, чи відіпхнеш мене. Байдуже. Я хочу лише побачити тебе, ще раз стиснути твою руку. А потім — байдуже.

Бачиш, яка я фантастка, романтичка. Ти сказав би: глупа сойка! Принаймнї з сього погляду не змінила ся за сих три роки, що ми не бачили ся.

Микола Федорович застогнав. Спішу до нього!...«

»Ти віриш у силу сповіди?

Колись маленькою я була дуже побожна. Моя мама була побожна і мене виховувала в тім дусї. І я почувала дивну полекшу в молитві і дивну роскіш у сповіди.

Потім прийшла весела, вільнодумна молодість. Батько був вільнодумець і своїми жартами, дотепами а далї й доказами розвіяв мою дитячу віру.

А потім прийшла буря, що вхопила мене мов листок відірваний від гильки і покотила далеко по сьвітї, аж занесла сюди, на край сьвіта. І весь сей час, хоч як менї нераз приходило ся болюче, важко, страшно, я не молила ся, не сповідала ся. Не почувала потреби. Серце запекло ся і не мякло анї разу.

Аж тепер... Ніч. Тихо, ясно. Осїнні пахощі ллють ся крізь відчинене вікно разом із теплом ночи. Далеко грає море, а по його хвилях танцюють роями дрібненькі сьвітла та час від часу пересувають ся величезні сьвітляні стовпи — се рефлектори слїдять, чи не підкрадаеть ся Японець.

Мій хорий спить важким, на пів мертвим сном. Над ним плаче тінь його далекої матери. Я свобідна. В тій самій кімнатці, віддїлена лише параваником від його ліжка, сиджу при сьвітлї лямпи і пишу.

Розмовляю з тобою, Массіно мій. Тулю ся до тебе, як бідна, нещасна сирота, що приблукала ся з далекого сьвіта і вся терпить безлїчю перебутого терпіня. Тулю ся до тебе і менї якось мягко робить ся на душі. Чую присутність якоїсь висшої, доброї сили над собою.

Тямиш той чудовий уступ у Біблії: степом проходила буря, та в тій бурі не було Єгови. Гуркотїв грім, та в громі не було Єгови. Свистїв вітер, та в вітрі не було Єгови. Гуло землетрясене, та в землетрясеню не було Єгови. Та коли прояснило ся і засьяло сонце і повіяв легесенький легіт понад цьвітами — глянь, і в подуві того леготу був Єгова.

Оттак і я тепер, в одну з рідких для мене хвиль тиші та супочинку чую щось таке, мов той містичний легіт. Душа відчиняєть ся, мов квітка, що в часї бурі стулила була свої барвисті листочки.

Почуваю потребу висповідати ся. Подїлити ся з кимось усїми своїми пригодами, всїми своїми злочинами, всїм своїм терпінем.

Массіно, любий мій, единий на сьвітї, кого я правдиво і беззавітно любила і доси люблю, прошу тебе, слухай моеї сповіди!

Не прошу в тебе милосердя для себе. Не прошу в тебе розгрішеня для своїх гріхів. Нїчого не прошу, лише вислухай моеї сповіди. А потім суди або не суди мене, як знаеш!«

Femina — animal clericale. Хто то сказав сю сентенцію?

І не помилив ся. Женщина жие чутем і як геліотроп до сонця обертаєть ся все до тих, що вміють найліпше грати на струнах чутя. А се, розуміеть ся, поперед усього чорні ряси.

Містерії, тайни, сакраменти — отсе їх житевий елемент. Се невідхильна потреба їх природи.

Коли-б у всіх людий не було віри в чуда, женщини витворили-б її.

Чиж не з женщиною трапило ся перше чудо? До неї заговорив вуж.

Коли б не було церкви з сакраментами, женщини витворили б її. Не даром у первіснім христіянстві роля женщин така визначна, як не була в первопочинах жадної іншої релігії.

Коли суспільність почне еманципувати ся від клерикалізму, женщини силою своеї чутливої вдачі знов затягнуть її в сутінь сповідальниці. Не даром дочки Дімá, виховані в атеізмі, в старшім віці повступали до манастиря.

Які дурні наші поступовці та радикали, що деклямують на тему конечности рівноправности та рівнопросьвітности женщин з мущинами! Як коли би се було можливе! Як коли би се було потрібне! Як коли би се було комусь на щось пожиточне!

Дай їм сьогодні рівноправність у державі, вони зроблять ся незломною опорою всіх реакційних, назадницьких, клерикальних та бюрократичних напрямів.

Дай їм рівнопросьвітність, коли для них усяка просьвіта, всяка наука, се тілько окремий рід туалети, спорт, спосіб приманити спеціяльного рода женихів.

Певно, бувають виємки. Виємкам усяка свобода. Але тягти весь загал жіноцтва, особливо того ситого та вбраного та виперфумуваного до вищої науки, се цілковита страта часу й засобів.

Ну, та годі! Що се я в антіфемінізм забігаю? Нехай би почули се наші фанатики поступовства, то то би мені було! Чоловік найменше розуміє жарту в таких річах, які найменше розуміє.

А ми все таки послухаймо сповіди нашої сойки з Порт Артура!

»Ах та сцена, та сцена, остатня сцена нашого спільного побуту!

Тямиш її, Массіно? У мене вона доси мов жива в памяти.

Татко від'їхав до Львова і мав вернути пізно в ночи. Ти по цілоденній праці над якоюсь книжкою в своїй лісовій хатчині над вечір прийшов до нас. Ми пили чай, я, ти і пан Генрись, молодий татків практикант, принятий місяць перед тим.

Тямиш його? Хлопець ледво 26-літній, румяний, ніжний як панночка. Так мало говорив у товаристві... Румянів ся при кождім натяку на любов та на жіночий рід. Працював так пильно в татковій канцелярії. Був такий тихий, слухняний, такий делікатний та чемний у поводженю... Тямиш його, Массіно?

О, я думаю, що добре тямиш і тямити-меш до самої смерти.

Ми пили чай на верандї. Пробували сьвіжі смородинові конфітури, що я наварила того дня.

Ти дуже любив їх, а пан Генрись не терпів їх запаху. А я долила йому їх до склянки з чаєм. А він почервонів ся весь і з подякою відсунув склянку. А ти мовчки взяв його склянку і подав йому свою з чистим чаєм. А я реготала ся, реготала ся як шалена.

О, я богато реготала ся того вечера, дуже богато. Занадто богато.

Я знала, чого регочу ся, але не знала, що се остатній мій регіт. Не знала, що́ прийде по нѣому. Ти оповідав про свій ранїшній грибозбір. Потім свою розмову з селянином, якого ти здибав у лїсї. Потім перейшов загалом на положене селян, на відносини до них управи камеральних дібр. Ти розвивав передо мною свій улюблений плян перенесеня камеральних дібр під заряд краю, закладаня на тих добрах вільних хлїборобських спілок при участи селян і інтелїґентів, ступневого викуплюваня панських дібр і парцеляції їх таким спілкам, ступневого розбиваня теперішнїх сїл на ґрупи фільварків удержуваних такими спілками. Іншим разом я так любила слухати тих твоїх реформаторських плянів. Чи ти й доси ще носиш ся з ними?

Але тоді менї було не до спілок і не до фільварків і не до грибів і не до лїсових кар. У мене перед очима миготїли, мерещили ся та іскрили ся чарівним блиском інші, широкі, чудові сьвіти. Сьвіти, про які тобі й не снило ся, бідний мій Массіно. Сьвіти повні невимовної роскоші, вольної волї, палкого коханя. Я вже кілька день носила їх у своїм серцї, леліяла і берегла як свої найсьвятїйші сьвятощі і пильнувала, як ока в голові пильнувала, щоб не зрадити ся з тим своїм скарбом перед тобою. Щоб навіть надмірний блиск моїх очий не зрадив перед тобою те, що

там горіло та яснїло та іскрило ся в моїй душі.

Я напустила на себе поважний вид і почала питати тебе, як же ти думаеш зробити те, щоб перетягти ті камеральні добра під краеву управу? А ти почав толкувати менї про потребу аґітації серед народнїх мас, про орґанїзацію великої людової партії, про виборене виборчої реформи. А менї, слухаючи твоїх виводів, було так сьмішно, так сьмішно!...

Ти весь думками й душею буяв у будущому, в громадській працї, в службі загалови, а не знав, що дїеть ся ось тут коло тебе.

Твої очи спочивали на мнї з такою певністю, з такою любовю і вірою, а менї було сьмішно, сьмішно, що ти такий слїпий, такий добрий, такий легковірний як дитина!

Генрись посидїв троха і сказав, що мусить іти лагодити конї, бо ще сьогоднї мусить поїхати до сусїдного села передати якісь розпорядженя тамошньому лїсничому. Відходячи він анї не глянув на мене.

Ми лишили ся обоє. Я споважнїла. Ми мовчали хвилину. Лїс довкола нашого дому помалу тонув у нічній темряві. Сова загукала на дупластім дубі і ти стрепенув ся.

— Гарна птиця, — сказав ти по хвилї, — а коли отак загукае, то чогось поневолї на серцї моторошно робить ся.

— Наче щось живе вмирае, — додала я, і по мнї також пройшов мороз при тих словах.

— Мов якийсь демон глузуе з людської віри, з людського сподїваня.

— І з людської любови, — докинула я сантиментально.

А менї було так сьмішно, так сьмішно!...

— І знає чоловік, — промовив ти по хвилинї, коли сова обізвала ся ще раз, — що се-ж нїчим неповинна, нї в яких демонських штуках непричасна пташина, а про те її голос робить такий ефект. Чисто театральний ефект. Штука для штуки.

— А ти певний, що за сею штукою не криєть ся якась тенденція? — запитала я.

— Якаж тут може бути тенденція?

— Ну, а може справдї який лихий демон у тій хвилї сьміеть ся над нами?

— Га, га, га! — засьміяв ся ти. — Над нами? Чим же ми дали ся йому на сьміх?

— Нашою любовю. Може він завидує їй.

— Гм... як на демона, то се можливо. Та ми маємо міцне забороло на його стріли.

— Яке?

— Саму нашу любов. Її силу... Її іщирість. Оту отвертість, що не допускае найменшої тїни між нами.

Ти сказав се з таким дитячим довірем, з такою певністю, що в мене навіть не стало духу подразнити тебе. Я затулила тобі уста горячим поцїлуем.

— І ти, Массіно, так віриш менї? — запитала я.

— Хибаж можна не вірити тобі? Не вірити отсьому?...

І ти притиснув мене до себе і цїлував мої уста.

В тій хвилї від нашої возівнї почув ся дзвоник.

— Се Генрись збираеть ся їхати, — сказала я мимоходом.

— Нехай собі їде. Ніч місячна, — сказав ти держачи мене в своїх обіймах.

Затупотїли конї. Затуркотїла бричка. Скрипнула брама. Я ще раз палко поцїлувала тебе і легенько увільнила ся з твоїх обіймів.

— Хвилинку, Массіно. Я зараз буду тут.

І я вибігла з веранди до сальону, з відтам до свого покою, і тут мало не впала на ліжко. Мене душив шалений сьміх. Я залила ся пяним, божевільним реготом.

— Ха, ха, ха! Ха, ха, ха! Хвилинку, Массіно! Я зараз буду тут. Ха, ха, ха!

Чи довго ти чекав?

Ся хвилинка протягла ся троха довго, мій бідний, глупий, недогадливий Массіно. Від тої хвилинки ми не бачили ся й доси«.

»Мій бідний, глупий, недогадливий Массіно!«

А ти то, богата, мудра, догадлива Маріе великого щастя доскочила? Адже скроплюеш сльозами отсї картки!

Стаеш менї як жива перед очима в тій остатнїй хвилї нашого бачення. Веранда густо обросла диким виноградом. У однім кутї простий дощаний столик. На ньому лямпа. Ти з одного боку сидиш на кріслї, я з другого. Генрись тілько що пішов. Ти регочеш ся в слїд йому.

— Манюсю, — говорю я, — ти дуже весела сьогоднї.

— Так, дуже весела, дуже весела! Ха, ха, ха!

— А не можна знати, чого ти така весела?

— Мабуть перед сльозами.

— Що ти, люба! Відки тобі до сліз, пташино моя?

І я беру твою руку і стискаю її.

Ти встаєш і приступаєш до мене. Легенько виймаєш свою руку з моєї, кладеш менї обі руки на плечі і поважно, тихо дивиш ся менї в лице.

В тім моментї й тепер стоїш мов жива менї перед очима. На тобі перкальова сукня, червона з білими, круглими цятками. На шиї золота брошка з опалем. У волосю металевий гребінець. Стоїш похилена наді мною. Мої очи спочивають на твоїх грудях, що злегка хвилюють під сукнею. Потім я підводжу їх на твоє лице. Твої губи легенько тремтять.

— Любиш мене, Массіно? — запитуеш ти тихо.

— Дитя моє, ти-ж знаєш, як я люблю тебе!

Я беру одну твою руку і тулю її до уст. Ти легенько відтягаєш її і знов кладеш на моє плече. Щось мов здавлене зітхане підіймає твої груди. А я сиджу і любую ся тобою.

— Любиш мене, Массіно? — по хвилевій мовчанцї знов запитуеш ти.

— Манюсю моя!

І я обіймаю рукою твою талію і пригортаю тебе до себе, не встаючи з місця. Ти вся починаеш тремтїти. Твій віддих прискорюеть ся, руки тремтять на моїх плечех.

— Та не вжеж се правда, Массіно, — запитуеш ти. — Невже ти любиш мене?

— Як же маю тобі се доказати?

— Як маеш доказати? — звільна, немов з розчарованем повторяеш ти і твій зір по над

мою голову блудить десь у далечині. — Як маєш доказати? Хибаж я знаю?

— Щасте, се факт, який не потребує доказу, — мовив я не випускаючи тебе. — Я щасливий.

— Ти щасливий, — повторила ти якось бездушно, мов луна. А потім обертаючи до мене очи, в яких раптом запалали якісь таємні іскри, ти запитала:

— А що таке щасте?

Я глядів на тебе. Мені було так любо глядіти на тебе, впивати ся твоєю красою. Се було моє щасте. Давати в тій хвилі фільософічну дефініцію щастя видало ся мені профанацією сеї райської хвилі. Ти перша перервала її своїм сьміхом. Із подвіря забрязчав дзвінок...

Ти вибігла, щоб не вернути більше. А я сидів на верандї, курив папіроску, пускав із неї дим тонкими клубками і плавав у рожевих хвилях роскоші дожидаючи тебе.

Дурень, дурень! Засліплений, еґоістичний дурень! І як я міг тодї не розуміти тебе? Як моє глупе серце не спалахнуло, як мої уста не крикнули, як мої руки, мої зуби не впили ся в тебе?

Аджеж я знаю, розумію тепер, що та хвиля рішила про мою долю. Що в тій хвилї я втратив тебе.

О я дурень! О я засліплений еґоіст! Естетик убив у мнї живого чоловіка, а я ще й горджу ся тим убитим трупом!

Маню, Маню, чи можеш ти дарувати менї непростимий гріх тої хвилї?

»Чи тямиш ту сукню, що я в нїй була вбрана того вечера? Червону в круглі, білі цятки. Вона в мене доси. Я бережу її як сьвятість, як найдорожшу памятку.

Вона нагадує менї ті остатнї хвилї пробуті з тобою. Буває так, що дивлячи ся сама на себе, згадуючи свої пригоди я починаю сумнївати ся, чи се я сама, чи може моя душа вийшла в якесь инше, чуже тїло. В таких хвилях та сукня дає менї живий доказ моеї тотожности.

Я цїлую її і мочу сльозами. А знаеш, чому? У мене в голові повстала і мов цьвях сидить думка, що в тій самій сукнї я маю знов появити ся перед тобою.

Ось чому я бережу її як сьвятість. Вона для мене жива запорука кращої будущини.

Бідні ми сотворіня з нашими сьвятощами! Шмат старого полотна, засушене крило давно вбитої пташини, перед лїтами зівяла квітка, стара книга на давно забутій мові — а піди-ж ти!

Прикипить наше серце до такої бездушної річи, настелить на неї наша уява все найкраще і найстрашнїйше, що мае наша природа, — і ми носимо ся з тою річю, бережемо її, терпимо і бемо ся і вмираемо за неї!

А глянути з боку, нечутливими очима і невіруючим серцем — тілько засьміеш ся або плюнеш і відвернеш ся!«

»Як я сьміяла ся, як я сьміяла ся сїдаючи на візок біля Генрися!

Голос дзвоника, се був наш умовлений сиґнал. Я спакувала свої річи вже за дня і потайно передала йому. Він мав їх у себе на возику.

В своїм покою я лише написала таткови карточку: »Па, татусю! Їду на пару день до тітки до Городка. Дуже просила. Не турбуйте ся мною.« Положила йому на бюрко і вийшла. Анї хмариночки жалю не було в душі.

О, пізнїйше, аж геть пізнїйше прийшла вона, але вже не хмариночка, а порядна осїння хмара, що затягла ся на триденну — що я кажу! — на трилїтню слоту!

Як я сьміяла ся виїжджаючи з рідної хати! Серце аж підскакувало, в грудях трепало ся щось мов пташина, що вириваєть ся з клїтки. Я горячо стискала Генрися, що мав обі руки заняті, одною держачи віжки, а другою батіг. Я стискала його, цїлувала, гризла з радости його рамя, мало не кусала його дївоче-невинне лице.

Гей, як би я була знала в тій хвилї те, про що дізнала ся троха пізнїйше! Гей, як би я була знала!

Ми заїхали до Городка на одинацяту. Саме пора була. Я зараз метнула ся до знайомого Жида, де звичайно ночували люди з нашого села. Сказала Жидови, що приїхала сама (нераз так приїжджала) і маю побути пару день у тітки. Чи не ночує у нього хто з нашого села, що завів би коні й візок назад до татка? І овшім, зараз знайшов ся такий чоловік із нашого села. Я ще й тут написала таткови карточку і передала тим чоловіком. Дала йому корону. Втїшив ся неборака, бо мав завтра пішки вертати три милї і тратити робучий день. Обіцяв ся, що лише попасе коні, зараз поїде до дому, щоб ранїсїнько бути на місцї. Зорудувавши все я побігла на двірець зелїзницї.

Була крайня пора. Вже йшли сиґнали, що поїзд рушив із Каменоброду. Ще пару мінут,

ми обоє з Генрисьом сидїли в окремім купе другої кляси і всею силою пари гнали до Кракова.

Між нами все було уложене. Генрись мав у Кракові родичів. Його батько — маючий купець, визначний краківський міщанин, що власне купив село з показним шматом лїса і для того й сина дав на лїсову практику. Батько хоче віддати йому се село в заряд і буде дуже рад бачити сина від разу женатим. Візьмемо шлюб у Маріяцкім костелї і по кількох днях гайда на село. Чудова підгальська околиця. Розташуємо ся, розгосподарюємо ся і зараз спровадимо до себе таточка. Ой, як гарно буде!

Генрись навмисно не хотїв наперед говорити таткови нїчого. Ми знали, що татко не спротивить ся моїй волї, а бачучи мене щасливою з Генрисем і сам буде щасливий.

От такі пляни снували ми до самого Кракова, переплїтаючи їх рясними поцїлуями, пестощами, реготом та поважними розмовами.

Генрись умів оповідати забавні анекдоти і коли лише бачив хмарку задуми на моїм чолї, зараз починав якесь веселе оповідане, щоб розсьмішити мене.

В Кракові нас зустріла перша несподїванка. На двірцї дожидав нас пан Зиґмунт — Генрись казав, що се завідатель дому його батька. Що се за уряд такий, я не могла зрозуміти, тай не дотого менї було. То був пан високий, сильний, плечистий як медвідь, з великою чорною бородою, з малими блискучими очима, з понурим видом, від якого віяло якимось холодом і жахом. Я від разу почула до нього антіпатію. Але Генрись привитав ся з ним, як з добрим, любим знайомим і розмовляв щось довго. Я сидїла в їдальнї і снї-

дала. Потім прийшов до мене Генрись і сказав, що його батьки виїхали до Варшави і велїли й нам зараз же їхати туди. Там у них велика фамілія і там має відбути ся наше весїле. Пересидимо лише сей день у Кракові в готелї, бо їх власний дім виарендував на пару місяців пан ґраф Стенжицкий для якихось заграничних гостий. Се все сказав йому пан Зиґмунт. До мене він не зближав ся, завваживши мабуть, що я глянула на нього тим оком, що на пса. А на ніч, мовив далї Генрись цїлуючи мене в руку, поїдемо далї. Пан Зиґмунт вистарає нам пашпорти, і завтра повитаємо наших у Варшаві.

Я була не вважаючи на втому така щаслива і така весела, що навіть не пробувала розмірковувати ті історії. Я віддала ся Генрисьови в розпалї своеї пристрасти і менї байдуже було, де брати шлюб, у Кракові чи в Варшаві. Ми поїхали до готелю.

Я лягла спати. Генрись вийшов кудись. Прийшов аж на обід. Пообідали, попестили ся і Генрись знов пішов кудись. Казав, що має ще деякі інтереси полагодити. Вернув над вечір. Паспорти для нас були вже готові, властиво один для нього »з жінкою«. Я кинулась йому на шию і почала пристрасно цїлувати його, побачивши урядово затверджену ту свою титулятуру. Ми заплатили в готелї, поїхали на зелїзницю і за чверть години мчали ся поспішним поїздом до Варшави.«

Генрись, Генрись! Якось я мало тямлю його. Так собі, молокосос. Не любив глянути просто в очи. І хто-б його подумав, що він — —

А, правда! Старий лїсничий поїхав був із дочкою до Львова. Два дни гостювали. Приїхали в трійзї, привезли отого Генрися. Старий дуже тїшив ся, що знайшов такого гарного практиканта. Хлопець хоч до рани приложи. З дуже доброго дому. Має укінчену лїсову школу. Съвідоцтва дуже гарні. За плату не торгував ся, бо казав, що має деяку поміч із дому, а бажає тілько практики.

Справдї випрактикував гарно!

Старий любив його як свою дитину. Держав у себе в лїсничівцї. Водив із собою по лїсї. Не мав, здаеть ся, перед ним нїякого секрету.

Цїкава річ, що коли щезла донька і тиждень по її від'їздї не було відомости від неї, і тїтка з Городка на запитане відповіла, що Манюся зовсїм не була у неї, і всякі пошукування через полїцію і жандармерію не дали нїякої вказівки крім тої, що Манюся і Генрись разом поїхали до Кракова, і коли показало ся, що Генрись у Кракові не мав нїякої рідні і нїкому не був відомий, — коли показало все те, старий мов і зовсїм забув про Генрися, жалував за дочкою, але не робив нїяких дальших старань, щоб віднайти її, а швидко й зовсїм замовк, перестав говорити і вида́ти ся з людьми, поки в початку зими не спочив у могилї.

Ну, ну, цїкаво, чим то покаже себе той Генрись!

»Чи ти віриш у сни, Массіно?

Чи снило ся тобі коли таке, що ти злякав ся чогось і втїкаеш? А за тобою погоня. Якісь вороги, якісь скажені собаки, якісь дикі звірі. Женуть що духу, з ріжних боків. Ти біжиш із

усеї сили, швидше, швидше, а вони за тобою. А з боків усе нові. Ось і з переду забігають. Ти в бік скачеш і знов біжиш. Рад би летїти, а тут у тебе ноги слабнуть, роблять ся мов оловяні. Щось немов хапає за них. Ти падеш, а під тобою земля провалюеть ся. Ти летиш, летиш у низ, і все ще чуеш за собою погоню. Секунда, друга, третя, а кожда довга як вічність а страшна як пекло. Ти ждеш, що ось-ось розібеш ся о щось тверде — і прокидаеш ся. Ти весь мокрий від поту, серце беть ся швидко, дух у груди заперло, ти весь тремтиш і ще не знаеш, що се було перед хвилею, сон чи ява?

Чи переживав ти коли такий сон, Массіно? А тепер подумай собі, що такий сон з усїми його страховищами я переживаю отсе вже три роки. Не секунди, а тижні, місяцї, роки. А в них кожда година здібна вбити живу душу.

А я жию, і як кажуть мої аматори, виглядаю нїчого собі.

Я давно отупіла на всї страховища свого житя. Я відівчила ся плакати, відівчила ся жалувати, відівчила ся бояти ся чого будь.

У хвилинах, коли до мене вертала рефлексія і застанова, я все мала почуте, що кручу ся мов билина в вітрі і лечу кудись, лечу в якусь безодню, сама не знаю, що там на днї і чи далеко те дно.

Нїчого не ощадила менї доля за ті три роки. Анї розчарованъ, анї ганьби, анї богацтва анї бідности. Ще в остатнїх місяцях ось тут у Порт Артурі порадувала мене стрічею з одним салдатом, що був родом із Томашова і часто бував на заробітках у Галичинї і знав мого покійного батька. Порадувала мене доля стрічею з ним тілько на те, щоб я з його уст дізнала ся, що мій батько

три місяці по моїй утечі вмер і до смерти вважав мене злодійкою. Мене, Массіно! Мене горду, чисту, чесну і непорочну тоді!

Богом клену ся тобі, соколе мій, коли й до тебе дійшли такі слухи, що я втїкаючи обікрала свойого батька, не вір тому!

Богом клену ся тобі, я нїчогісїнько не знала про те, що його обікрадено. Аж геть пізнїйше дізнала ся...

Чиж ти міг би припустити, щоб я тоді, в тій хвилї, коли розстала ся з тобою, могла була побігти просто до таткової канцелярії, розломати його бюрко, виняти ключі до Ветргаймівки і забрати з неї скарбові гроші?...

Як бачиш, і того загробного батькового підозріня не оцадила менї доля!

А я все те витерпіла, Массіно! І навіть... мої адоратори кажуть, що й доси виглядаю не погано. Правда, вони тут під японськими кулями та ґранатами не дуже перебирчиві.«

»Те, що я тут оповідаю тобі, се лиш ескіз, нарис, скелет моїх пригод. На докладне оповідане не стало б менї анї паперу, анї часу, анї сили.

Торкну ся тілько злегка наболїлих струн, бо вигравши повний їх концерт можнаб одуріти.«

»Через росийську границю переїхали ми без клопоту. Я троха бояла ся, та показало ся, що не було чого. Генрись якось таємно моргнув на жандарма, що переглядав паспорти, сей лише заглянув у наші і віддав нам їх назад.

Зараз по виїзді з першої стації за граниею до нашого купе війшов Зиґмунт. Я здивувала ся. Я не знала, що він їде з нами. Але ще дужше здивувала ся, коли він зачав поводити ся з Генрисем не то як рівний з рівним, а як старший з підвладним. Він, що в Кракові мав вигляд не то льокая, не то економа, кланяв ся нам низько і силкував ся говорити солоденько, тепер плескав Генрися по плечи, щипав його в лице як дівчину. Я з разу визвірила ся на нього, та се було йому байдуже. Потім сказала Генрисьови навмисно так, щоб він почув: »Віддали сю льокайську душу!« Та вони оба лише розсьміяли ся на сї слова і Зиґмунт лишив ся далї в купе. Тодї я зо злости заплакала. Генрись заговорив до нього щось, здавало ся, по польськи, але так, що я нїчогісїнько не зрозуміла, і він відповівши таким самим жарґоном вийшов із нашого купе і не показував ся більше.

— Генрисю! — скрикнула я по його відходї тулячи ся до свого милого і вся тремтячи зі зворушеня. — Хто сей чоловік? Я бою ся його. Чого він хоче від нас? І як він сьміє говорити з тобою так як зі своїм слугою?

— Алеж дитино! — заспокоював мене Генрись. — Се мій вуйко, брат моеї мами. Дуже маючий обиватель із Любельського. Бездїтний чоловік.

— Чомуж ти не сказав менї сього швидше? По що ти представляв менї його як завідателя свого дому?

Генрись зачервонїв ся, та зараз же сказав:

— Бачиш, Манюсю, він у Австрії чимось скомпромітований і був там і сьогодні за паспортом нашого управителя.

Я так мало знала сьвіта, Массіно! Виросла в лїсї, при мамі і при батькови, серед добрих, чесних, недосьвідних людий. У моїй душі щось бунтувало ся проти Генрисьових слів, але уста не вміли відповісти нїчого. Своїми жартами та поцїлуями він заспокоїв мене.

Я лягла на софку в купе і заснула і не прокинула ся аж тодї, як ми в'їхали на варшавський дворець.

Ми заїхали до готелю. Заночували я й Генрись у однім покою, а Зиґмунт у сусїднїм. Рано снїдали разом. Потім оба вони вийшли, велївши менї сидїти в покою і не виходити нїкуди.

Я дістала якусь книжку і взяла ся читати. В полудне прийшов Генрись. Ми пообідали якось мовчки, бо він був дуже втомлений. На мої питаня відповідав коротко і неначе нерадо. По обідї вийшов, не кажучи, куде йде. Вернув аж пізно в ночи. Менї здавало ся, що був троха пяний. На мої питаня не відповідав нїчого. Швидко заснув. Зиґмунта того і пару дальших днїв я не бачила.

Другого дня знов те саме. Третього знов. На питане, колиж підемо до родичів, Генрись усьміхав ся якось дивно, жартував якось дико, цинїчно, або відмовчував ся, мов і не чув нїчого. Я плакала цїлими днями.

Рїжні фантастичні думки приходили менї в голову: телеґрафувати до тата, піти на поліцію і допитати ся самій до Генрисьових родичів. Але я була немов зломана непевністю. Бояла ся вийти на вулицю. Бояла ся всїх у готелї і звичайно сидїла замкнувши ся.

Одного вечера пізно вже прийшов Зиґмунт і припровадив Генрися пяного до безтями.

— Боже мій! скрикнула я. — Вуйцю, що йому таке?

Зиґмунт зареготав ся.

– Що я вам за вуйцьо? От постеліть тому хлопчиськови. Бачите, як зтрубив ся.

Генрись кинув ся на софу і захріп від разу.

— Ви не вуйцьо? Хтож ви такий?

— Я такий самий, як і ваш Генрись.

— Такий самий?... Що се має значити? Який же він?

— Такий як я.

— Хто ви такі?

— Хибаж він не казав вам того? Держить вас доси х дитячій невинности? Ге, ге, ге! Ми, панно Маню, треба вам знати, такі доброчинці людськости, що вменшуємо богатим людям клопоту.

Я витріщила на нього очи. Він розреготав ся і зробив рукою зовсім недвозначний знак, як витягають щось із чужої кишені.

Я вся поблїдла. Хотїла кричати, та щось у горлї здавило. Потім побігла до другого покою і пробувала повісити ся. Та Зиґмунт почувши, як я тріпала ся на шарфі, прибіг і відрізав мене вже зовсім непритомну.«

»Два тижні я лежала хора. Генрись уже не лишав мене в день, але сидів при менї, пильнував мене. Тепер уже не грав зі мною комедії, говорив по щирости. Він був не злий хлопець з природи, але бездонно зіпсутий. З малку вихопивши ся з батьківського дому пройшов усю зло-

дійську школу на варшавськім бруку. У мене серце хололо, коли я слухала його оповідань.

Пробувши місяць у Варшаві ми виїхали на »турнé«, як говорив Генрись. До Лодзї, Домброви, Радома і инших міст. Ми двое, Зиґмунт і ще кілька зовсїм темних фіґур, що приходили часом у ночи до нашої кватири, говорили щось своїм незрозумілим злодїйським жарґоном, дїлили ся здобичею і знов розходили ся. Зиґмунт був проводирем тої шайки, укладав пляни, роздїлював роботу, контролював виконане. В разї непослуху або недбальства був страшенно злий і острий.

З часом почав і мене втягати в свої пляни. Я мусїла одягати ся в яркі сукнї і ходити з Генрисьом на прохід по при вистави і склепи, де було богато панства. Я мала звертати на себе увагу і приманювати богатих паничів, а члени шайки шниряли в юрбі і »працювали«. Я знала се, Массіно! Моя душа бунтувала ся, та про те мої уста всьміхали ся. Я чим далї тим більше підлягала якійсь маґічній, демонській силї Зиґмунта. В міру того, як ми жили разом, Генрись якось блїд і затирав ся в моїй душі. Виявляла ся вся його нїкчемність, і я не звертала на нього нїякої уваги. Зиґмунта я бояла ся, але його сила, інтелїґенція й енерґія імпонувала менї.

Тямлю, се було в Дорпатї. Генрися вхопили на горячім і арештували. Я сидїла в готелї, коли до мене прибіг Зиґмунт.

— Панно Маню, одягайте ся в що маєте найкраще. А не забудьте чисту білизну!

Я витріщила на нього очи з нїмим запитанем.

— Не глядїть на мене, як теля на нові ворота! — гримнув він остро. — Генрись арешт-

тований. Поки ще сидить в участку і не відданий до тюрми, ви можете виратувати його.

— Я?

— Так. Ось вам 50 рублїв. Се для пристава. І просіть, щоб вас запровадив до полїцмайстра, якого ви попросите особисто. Розумієте? Так і скажіть: Особисто! А живо!

За десять мінут я сидїла в дорожцї... За годину Генрись був на волї.

Адже догадуеш ся, якою цїною?

Того вечера я другий раз пробувала повісити ся, але знов Зиґмунт відратував мене. Він очевидно відчував, що кипить у моїй душі, і пильнував мене, хоч удавав, що не звертае на мене більш уваги, як на всякий иньший знаряд своеї волї.«

»Наша тура по росийських містах потягла ся довго. На весну ми злетїли до Одеси.

Тут мій Генрись пропав. Зиґмунт казав, що його піймали на крадїжи в кораблї і не богато питаючи завязали в мішок і кинули в море. А я думаю, що швидше він сам спрятав його. В останнїх часах він чим раз дужше сердив ся на нього.

— Ну, Маню, — заявив менї одного вечера, — ти тепер моя.

Я видивила ся на нього з трівогою, але чула себе до тої міри в його власти, що не посьміла противити ся.

— Той молокосос не варт був одного волоска з твоеї пишної коси, — мовив він притискаючи мене до себе. — Я тобі покажу, як любить муж.

Дивна річ. До тої хвилї, коли Зиґмунт

являв ся передо мною як ватажок, як командант, окружений тайною і недоступністю і якимось нїмбом неминучого фаталїзму, доти його постать заслоняла всю мою душу і менї іноді здавало ся, що я моглаб полюбити його. Але тепер, коли він показав ся передо мною як мужчина, негарний з лиця, старший лїтами, з грубими, малокультурними привичками та манерами, я по кількох днях почула до нього погорду, обриджене, а далї смертельну ненависть. За те, що він силкував ся показувати менї свою любов, переслїдував, мучив мене нею.

І в міру того, як я гордувала ним, ненавиділа його, знущала ся над ним, він усе мяк та мяк, запалював ся дужшою пристрастю до мене, тратив свою волю й силу.

— Маню, — кричав нераз у пянім станї, коли ми були самі, — ти доведеш мене до того, що я тобі й собі зроблю конець.

— Овва, — відповідала я здвигаючи плечима, — про себе менї байдуже, а про тебе ще більше.

В Нижнїм Новгородї в часї весняної ярмарки його арештували на значній крадїжи. Він не признав ся до мене і мене не чіпали. Я мала дещо гроший і перший раз почула себе свобідною. Та я була вже зломана, приборкана своїм дотеперішнїм житем. Що з собою робити? Куди подати ся? Я не знала. Вертати до дому? До кого? По що?...

Я взяла білет і поїхала до Москви. Чого — й сама не тямила. Думка була, що там знайду десь якесь місце, де зможу притулити ся. По дорозї, в зелїзничім ваґонї зо мною познайомив ся молодий зелїзничий інженер, що їхав до Іркутська, а відси мав їхати далї, за Байкал, до будови зе-

лізниці. Ми розговорили ся — і швидко зговорили ся. Він був чоловік нежонатий, ішов на добру плату в далекі, некультурні краї. Я не богато й надумувала ся, кола він предложив менї їхати з собою.

Володимир Семенович був чудовий чоловік. Стілько смирности, делїкатности та вирозумілости я ще не стрічала у мужчини. Від першої хвилї знайомости я говорила з ним свобідно, як із старим добрим знайомим. Він услугував менї, упереджав мої бажаня, дбав за всї дрібницї в дорозї і на кватирі, як добра мати. Я дивувала ся нераз, відки в Росії беруть ся такі мужчини.

Та швидко менї довело ся пожалкувати, як вони пропадають — як скоро і як глубоко падають!

Ми зупинили ся в Іркутську. З разу на тиждень, поки не надійдуть інструкції з Петербурга. Та минув тиждень, минув другий, ба місяць і два місяцї, інструкція не приходила. Пенсію мойому Володї платили і то дуже гарну, а роботи не було нїякої, велїли ждати.

Ось тут я пізнала його з иншого боку. Свої медові днї ми пережили швидко, а потім він зачав нудити ся зо мною. Ми переговорили все, що могло цїкавити його, та швидко обоє наткнули ся на такі теми, про які не хотїло ся говорити. Книжок не було, товариства не було. На сьвітї снїги, морози, метелиця. Швидко мій Володя почав виходити по обідї з дому і вертати аж вечір пяний. З разу соромив ся того, але потім перестав і перепрашати мене.

В пянім станї він робив ся зрештою дуже милий. Жартував, сьміяв ся, оповідав анекдоти. Тілько по невчасї я дізнала ся, що в тім станї до нього присїдаеть ся ще одна відьма — карти.

В пянім стані його опановувала пристрасть грача і тоді він готов був програти все що мав.

За пізно я дізнала ся про сю його хибу — аж тоді, коли він програв — мене саму.

Се так було. До Іркутська приїхав десь із далекої Сибірі богатий золотопромисловець Сьветлов. Чоловік не молодий уже, із тульських купців, богач страшенний. Дива оповідали про його жорстокість і богацтва. Між іншим він був великий аматор жінок і в кождім своїм заводі, яких мав кільканацять по над Байкалом, держав, казали, цілі гареми. Побачивши мене з Володею десь у якімось товаристві і розвідавши, що я не шлюбна жінка, він почав міркувати, як дістати мене в свої руки. Швидко він розвідав Володину вдачу, підпоїв його, завабив до карт і обіграв із усіх гроший. Розпаленому програною позичив невеличку суму гроший. Володя знов програв. Сьветлов позичив йому ще раз — знов програв мій Володя. Тоді Сьветлов запропонував Володі грати на мене: коли Володя виграє, пропадають усі позички Сьветлова, а як виграє Сьветлов, то бере собі мене.

Розуміеть ся, Сьветлов виграв.«

»Тямлю як нині ту сцену, Массіно! Ніч. На дворі фуґа, вітер вие. Я сиджу при лямпі за якоюсь роботою і жду на Володю.

Стукане. Входять. Не сам Володя, а ще якісь грубі голоси. Я так і завмерла зо страху. Якесь нещасте!

Входить Володя, а за ним велитень у медвежім футрі, з широкою рудою бородою, з товстим

червоним лицем і плескатим носом. А за ним поліцмайстер і кілька ще якихось панів.

Я встала і обернула ся лицем до них. Володя підходить до мене нетвердим кроком. У нього сльози на очах.

— Манюсю, — мовить і уриває.

Потім узяв обі мої руки в свої долоні, поцїлував їх, а потім замахнув ними і вдарив себе з усеї сили по щоках — раз, другий, третїй...

— Манюсю, я підлий, я негідний! Я програв тебе в карти. Отсьому... Нїканору Ферапонтовичу програв.

І показав на велетня, що розтягнувши своє лице в шир якимось нечувано широким усьміхом, підійшов один крок близше до мене.

— Так-с! Ми мали честь і приємність, — промовив він кланяючи ся незграбно.

— Чогож панове хочете від мене? — запитала я ледви чутно зі зворушеня.

— Манюсю, забудь мене, підлого! — благав ридаючи Володя. — Не варт я тебе! Одного пальчика твого не варт. Наплюй на мене! Відверни ся від мене! Я не твій, а ти не моя.

— Дуже просимо вашої милости, — говорив до мене всьміхаючи ся рудий велитень. — У нас вам, Марія Карловна, добре буде. Я чоловік хрещений і до вашої милости, сказати вам, усею душею і всїм серцем.

— Алеж я вас не знаю і не хочу! — скрикнула я до нього.

— По найомимо ся, Марія Карловна, се дїло не довге. І охота прийде. Милости просимо не гаяти часу, бо завтра нам треба в дорогу. Пакуночки свої, що вам потрібно, звольте забрати. Тут у мене й повіз на вулиці.

— Ні, пане! — мовила я рішучо. — Я не розумію того всього і прошу вас дати менї й моєму мужови спокій.

— Милости просимо, Маріє Карловно, — мовив незрушеним солодким тоном Сьветлов, — не сердити ся і не супротивляти ся. І не забувати, що ви в Сибірі, а не в вашій еретицькій Німеччинї. Ми ще тут, Богу дякувати, живемо в страсї божім і в послусї і маємо способи уговкувати нопокірних. Ось мій кум, його високоблагородіе пан полїцмайстер може в разї потреби поговорити з вами троха інакше.

Полїцмайстер, що доси держав ся якось у тїни за велитенською фіґурою Сьветлова, виступив наперед і запитав мене коротко:

— Ви знали Зиґмунта Зембецкого? Знали, правда? Не перечите. Він тут у нас у острозї і ми можемо поставити вам його до очий. І коли не хочете завтра сидїти в острозї разом із ним, то не робіть комедії і слухайте Нїканора Ферапонтовича. Се вам моя рада і мій розказ...

На другий день, позавивана в шуби та в медвежі шкіри я з Нїканором Ферапонтовичем їхала вже на схід, далеко на схід у безмежні снїгові простори Сибірі.«

»Микола Федорович конає.

Перед моїми вікнами тілько що луснула японська бомба і знесла пів даху з будинка. Анї одної шибки цілої не лишила. Що то буде далї?

Щось немов стоїть за моїми плечима і торкає за руку і шепче:

— Швидше! Швидше! Кінчи!

Куди швидше? До якого кінця гонить мене невмолима доля? Чи під бомбу, чи на дно моря, чи до якоїсь таємної фірточки, якою ще сьогодні, ще завтра можу висмикнути ся на вольний сьвіт, на красшу будущину, а після завтра вже не можна буде?

Массіно мій! Я нї про що не думаю, лише про тебе. Думка про тебе додає менї сили і певности серед отсього пекольного житя. Чи що роблю, чи куди ходжу, все менї здаєть ся: се лише для одної цїли здале, щоб вернути туди, до рідного краю і побачити його. А яке буде наше бачене після всього... всього того, що ось тут стоїть як ряди мерцїв на отих картках?

Дарма! Не думаю про се.

Швидше, швидше до кінця, будь він собі який хоче!«

»Нїканор Ферапонтович був для мене дуже добрий. Про те грубість його натури і неотесаність його поведїнки збуджувала в менї обриджене, тим більше, чим більше він силкував ся надати їй вигляд цївілїзованих манер.

Боже мій, коли подумаю про ті три місяцї проведені з ним...

Та нї! По що тобі моїх вражінь, моїх гірких досьвідів оплаканих кровавими слїзми? Швидше, швидше до кінця!

Весною коло самого Красноярска, коли ми обоє їхали на якийсь його завод, на нас напали бродяги. Мабуть довго засїдали ся на нього. Мабуть візник був у змові з ними. Досить: їдемо лїсовою просїкою, нараз гов! Конї стають, і до

нас з усїх боків тиснуть ся страшні, кудлаті обличя, блискотять ножі, ровольвери...

Нїканор Ферапонтович боронив ся. Був страшенно сильний. Та з самого початку борні один бродяга віпхнув йому свій ніж між лопатки. Він рванув ся і ніж лишив ся в тїлї. Доки ніж був у тїлї, дотн Нїканор Ферапонтович боронив ся. Кидав напасників як снопи, ломав їм ноги копняками своїх здоровенних чобіт. Та коли бродяга підсунув ся з заду і вирвав ніж із рани, Нїканор Ферапонтович швидко ослаб і покотив ся до долу.

Мучили його страшенно... Знущали ся над ним, поки не сконав.

Я сидїла в повозї як труп і глядїла на се трупячими очима.

Потім ми поїхали. Хто такий? На кізлї сидїв инший візник, а обік мене в футрі Нїканора Ферапонтовича — Зиґмунт.

— Цїлий місяць полюемо на тебе, — сказав він коротко. — Ну, Богу дякувати, нарештї спіймали.

На лїсовій полянї була нарада. Боже мій, які лиця! Які фіґури! Які голоси!

Дїлили добичу. За мене зчинила ся бійка. Зиґмунт доказував, що я його жінка, але там, у сибірських лїсах сей доказ не мав нїякої ваги. Я дістала ся ватажкови. Його звали коротко »Сашка«, але хто він був, якої народности і якої віри, сього не знав нїхто і до сього було всїм байдуже.

Менї здаеть ся, що він був Жид.

Зиґмунт покинув ватагу, шепнувши менї на відхіднім:

— Не бій ся.

По двох тижнях ватагу в її лїсовій криївцї

обскочили три роти салдат. Сашку на місці повісили. Инших позаковували.

Мене взяв капітан. Зиґмунта, що припровадив їх туди, закували разом з иншими. Більше я не бачила його. Ніч нас звела, ніч розвела, і для мене він лишив ся страшним виплодом ночи.«

»Переводжу дух. Згадую...

Оте, що тепер прийшло, майже рік, се було найтяжше, найстрашнїйше з усього, що я зазнала в житю.

Анї побут між злодіями, анї блукане по сибірських тундрах, анї жите в тайзї серед бродяг не було для мене таке страшне та погане, як жите в домі капітан-іспрaвника Серебрякова.

У нього була шлюбна жінка, зла як гадюка, але загукана ним, держана в страсї і вічних побоях. Подумай, як то було нам жити обом?...

Капітан раз у раз пив, а в пянім видї бив нас обох не розбираючи.

Днї й ночи минали менї як у найтяжшій каторзї.

Нарештї я втекла від нього. Хотїла йти в Байкал утопити ся, та натрафила на поїзд, яким їхали війська на війну з Китаєм. І поїхала з ними. Менї байдуже було, з ким...«

»Страшна була ніч. Бомбардоване сильнїйше, як коли будь доси. Здавало ся, що все місто розторощать на порох.

Микола Федорович умер. Ховають його з парадою.

Сьогодні тихо. Штурм відбито. Обі сторони ховають убитих та перевязують ранених. Як би ти бачив, що криеть ся в сих худеньких, невидних словах!...

Китаець говорить менї:

— Ся ніч — почта поїхав.

Кінчу сей лист. Досить. І так усього не переповісти. А маеш доказ, що я не хотїла утаїти від тебе нїчого.

Прощавай! Любий мій!... Та нї, не буду розжалоблювати себе.

Адже побачимо ся... як не тут, то там? Віриш у бачене там? Я вірю. Здаеть ся, що як би на хвилю перестала вірити, то здурілаб, руку наложилаб на себе. А може ся сама віра — симптом божевіля?

Прощай! Гармати грають. Чи новий штурм? Іду над море, щоб передати лист Китайцеви. Ще раз прощай! До побаченя.

Твоя

Сойка.«

І се мае бути правда? Нї, нїколи!

Глупа, романтична дївчина повидумувала, щоб — —

Та що се я?

Три чверти на дванацяту! Господи! А я сиджу над сим листом і весь замочив його сльозами!

Цїлу годину просидїв сам себе не тямлячи. І плачучи. Що се зо мною дїеть ся?

Новорічна година наближаеть ся. Чи так то я надїяв ся зустрічати її?

Де мої сподївані радощі! Де мої естетичні прінціпи? Де мое тихе задоволене! Пропало, пропало все! Ось де жите! Ось де страждане! Ось де боротьба і розчарованя і безмежні муки і крихітки радощів, задля яких і безмежні муки не муки!

Що таке чоловік для чоловіка? І кат і бог! З ним живеш — мучиш ся, а без нього ще гірше! Жорстока, безвихідна загадка!

»До побаченя.« Так вона кінчить. Та не вжеж се можливе? Не вже для нас, розділених так многими могилами, є якесь побачене? Ні, не вірю!

А понад ті могили пливе рікою одно велике неперерване страждане. І мучить нас.

До побаченя, серце! Приходь, приходь! Що вратувало ся переходячи через стілько могил, що лишило ся живе в наших серцях по стільких руїнах — нехай живе! Нехай надіеть ся!

Та ні, мабуть не для нас надія! Не для нас весна. Ми змарнували, поховали її. Нашої весни не воскресить ніяка сила!

Де ти тепер? Чи все ще там у тім кровавім Порт Артурі, серед ранених та призначених на загибіль, сама носячи свое велике кладовище в серці? Чи може давно вже твої кости розмиває бурхливе Жовте море?

Чи може знов доля викинула тебе в широкий сьвіт, у сибірські тундри, в китайські брудні передмістя, вкинула в болото і граеть ся тобою, як забруканою, попсованою забавкою, поки не кине десь на сьмітнику? Голубочко моя! Де ти, озови ся! Нехай у сю новорічну годину хоч дух твій перелине через мою хату і торкне мене своїм крилом! Нехай його подих донесе хвилю дійсного, широкого, многостраждущого житя в мое слима-

кове, паперове та негідне істноване! Може й я прокину ся і стрясу з себе ті пута і рвану ся до нового житя!

Дзїнь-дзїнь-дзїнь!

Дзвоник у передпокою! В сю пору?

Що се таке? Телеґрама?

Івась мабуть спить уже?

Та ні. Чую, відмикає.

Якийсь гомін! Що се? Хто се? До мене? В таку пору?...

Кроки в сальонї.

— Се ти, Йвасю?

— Я, прошу пана.

— Ти ще не спав?

— Нї, прошу пана. Читав доси.

— Що там таке?

— Якась панї в передпокою. Конче хоче бачити ся з паном.

— Панї? стара? молода?

— Не знаю. Завельонована. Я перепрашав — не хотїла йти. Зкинула футро. Там холодно, а вона сидить у такій легкій сукнї, червоній з білими цятками...

— Проси!

В лютім 1905.